

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
A modern irodalom történeti és elméleti modelljei program

PhD-értekezés

Kemény Aranka

„Különbén minden műfaj líra”

Példák Szabó Lőrinc prózai életművéből
Filológiai elemzések

Témavezető

Prof. Dr. Kabdebó Lóránt professor emeritus

A Doktori Iskola vezetője

Prof. Dr. Kecskeméti Gábor egyetemi tanár

Miskolc, 2018

Témavezetői ajánlás Kemény Aranka PhD disszertációjáról

Kemény Aranka végre elkészült a Szabó Lőrinc prózai műveiről készített PhD disszertációjával. Jelen változatában kiváló alkotásnak tartom, és alkalmasnak a munkahelyi vita megtartására.

Kemény Aranka lassan alkotó, de abszolút megbízható szövegtudományi kutató alkat. Ezért is választottam valaha a Szabó Lőrinc szövegüniverzum prózai részeinek sajtó alá rendezésére. Ez a feladat akkor azt jelentette, hogy nagy részben ismeretlen Szabó Lőrinc szövegek összegyűjtésére, összeválogatására, megtalálására és a már összegyűjtött szövegek datálására kellett felkészítenie a publikációt megelőző fázisban a szövegeket. Alapos gyűjtő és feltáró munkásságot jelentett. Az, hogy ma már az Osiris Klasszikusok sorozatában két vaskos gyűjtemény alapján dolgozhat a szakma, amely a DIA jóvoltából bármikor idézhető az internetről is, filológiai hiteles szöveggel és adatolással, az Kemény Aranka több évtizedes munkásságának eredménye.

Ismét hangsúlyoznom kell, hogy igazságtalannak tartom, hogy az ilyen jellegű, filológiai alaputatást önmagában nem lehet minősíteni tudományos munkásságnak. Egy klasszikus életmű jelentős mennyiségű részének filológailag korrekt feltárása és közzététele önmagában is számottevő és értékelendő tudományos munkának számít a szememben. És ezzel a véleménnyel nem állok egyedül a szakmában.

Kemény Aranka a két gyűjtemény elkészítése során érett és kiváló szövegértelmezővé és szövegfeltáróvá nőtt fel. A két kötet alapvető új alaputatási teljesítményként használt a szakmában.

De a szabályok alapján még ehhez egy disszertációt is el kellett készítenie. Ebben mindazokat a problémákat kellett feltárnia, amelyek adódtak számára – és a Szabó Lőrinc értelmezés számára is! – az évtizedek során. Ez a dolgozat most azt bizonyítja, hogy ebben a tudományos tevékenységében is felnőtt a legérettebb fokra. Annyira, hogy a disszertáció nem öncélú minősítési kényszer eredménye, hanem már önmagukban is rangos helyeken publikált tudományos eredmények. Ezekben a dolgozatokban Kemény Aranka véleménye perdöntő megszólalás mindegyik esetben.

Összegezésül megállapíthatom, hogy Kemény Aranka a Szabó Lőrinc-kutatás egyik leghasználhatóbb és legrangosabb munkatársa.

Budapest-Miskolc, 2018. június 3.

Prof. Dr. Kabdebó Lóránt DSc

Tartalom

Bevezető.....	4
1. Az öndokumentálás és a megörökítés szándéka Szabó Lőrincnél	6
1. 1. Az élmények rögzítése és az életrajzi regény ideája	6
1. 2. Az élmények rögzítése és a gyorsírás gyakorlata.....	10
2. A prózai életmű rétegei	16
2. 1. Műfajok, sajátosságok, főbb korszakok	16
2. 2. Prózaírói tevékenysége és fórumai az életút vonatkozásában	22
3. A Rádió műhelyében – konferanszok, rádióelőadások	37
3. 1. Első megjelenése a rádióban	37
3. 2. Visszatérése 1945 után	45
4. Szabó Lőrinc első berlini előadásszövegének magyar nyelvű fogalmazványa és a datálás problémája.....	48
5. Variációk egy témára – Az átírás, az újraírás példái Szabó Lőrinc prózai munkáiban	68
5. 1. Funkcióváltás	70
5. 2. Műfajváltás.....	74
5. 3. Műfajmegőrzés bővítéssel – egy korábban megírt szöveg későbbi kiegészítése	86
5. 4. Az átírás szintézise: funkcióváltás, műfajváltás és műfajmegőrzés – A Fitzgerald–Omár Khájjám-versek mellé írt kísérőszövegek változása 1920 és 1957 között	90
6. Összegzés	96
Appendix	98
1. Szabó Lőrinc <i>Költő a verseiről</i> (1939) című rádióelőadáshoz készített versjegyzéke.....	99
2. Szabó Lőrinc <i>A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben</i> (1939) című fogalmazványa	100
Köszönetnyilvánítás	101
Rövidítésjegyzék	102
Bibliográfia	104
Rezümé.....	115
Summary	117

Bevezető

Mit takar a címben használt „próza” fogalma? A hagyományos értelemben vett szépprózai műfajokat, a regényt, novellát vagy elbeszélést Szabó Lőrinc nem művelte, de publicisztikájában – éppen tárcanovellái vagy lírai riportjai bizonyítják – gyakran a költészet és az elbeszélő irodalom határán járt.

Az immár közgyűjteményekben hozzáférhető kéziratos hagyatékából összeállított több mint ötszáz szöveget tartalmazó három gyűjteményes kötete a legkülönbözőbb, részben a költészetten kívül eső műfajokat fedi le: napi- és hetilapok hasábjain megjelent publicisztikáját (kritikáit, tárcáit, riportjait, színes írásait); különböző alkalmakra és felkérésekre készült előadásait, beszédeit, verses összeállításait; az antológiák és műfordításkötetek mellé írt esszéit; valamint naplóit, jegyzeteit, nyilatkozatait és a vele készült interjúkat.¹ Mindezeket megelőzte egy szintén a próza műnemébe tartozó, két részből álló kiadás, a versei háttérét megvilágító kommentárjait tartalmazó *Vers és valóság* és a magánéletére, különösen Vékesné Korzáti Erzsébettel és a Babits-házaspárral alakult kapcsolatára vonatkozó emlékezéseit őrző *Bizalmas adatok és megjegyzések*.²

Ugyancsak meg kell említeni 1945-ben az igazolására írt *Birákhhoz és barátokhoz* védőbeszédeit és élete végén az *Örök Barátaink* teljes kiadásához készített miniesszéit, szócikkeit is. Ezek és a műfordításaiból tematikusan válogató 1945 előtt keletkezett rádiós műsorok összekötőszövegei közti rokonság szembeűnő: a rádiós kommentárok megelőlegezik a műfordításkötetekben felvonultatott költők bemutatását. Kutatásaim megerősítik azon feltevésemet, hogy ez az ismeretterjesztő és a tudományos előadás közt lebegő, ugyanakkor véleményét, értékítéletét is tükröző, az esszé és a konferansz keverékéből gyúrt sajátos megszólalási mód Szabó Lőrinc egyik jellegzetes műfaja lett.

Dolgozatom Szabó Lőrinc prózájának sokszínűségét, az abban is megnyilvánuló költői nyelvhasználatát igyekszik felmutatni konkrét példákon keresztül.

¹ Az Osiris Kiadó Osiris Klasszikusok sorozatában megjelent prózai kötetek időrendben: Sz. L., *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk., utószó, jegyz., KEMÉNY Aranka, 2003 (*EPÍ*); Sz. L., *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, szerk., utószó, életrajz, jegyz., HORÁNYI Károly és KABDEBŐ LÓRÁNT, 2008 (*Vallomások*) és a Sz. L., *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szerk., utószó, jegyz., K. A., 2013 (*ITEK*).

² Sz. L., *Vers és valóság–Bizalmas adatok és megjegyzések*, sajtó alá r., LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz., KISS Katalin, L. T. K., utószó KABDEBŐ Lóránt, Bp., Osiris 2001 (VV).

Elsőként azt vizsgálom, mikor jelentkezett az öndokumentálás, az életrajzi regény gondolata Szabó Lőrincnél. Feltételezésem szerint az életrajzi regény terve visszatérő gondolata maradt egész pályáján az esszéiben és tárcáiban már 1927-től feldolgozott emlékek a későbbi *Tücsökzene* versfolyamának megindulásában is szerepet játszottak.

Versei és publicisztikája megszületéséhez is alapvetően hozzájárult Szabó Lőrinc gyorsírástudása, mellyel az élmények pontos, hű megragadására, rögzítésére volt képes. Ennek az alkotói folyamatban betöltött lehetséges szerepét, funkcióját külön vizsgálom.

Szabó Lőrinc újságíró-szerkesztőként Az Est-lapoknál rövidebb megszakítással 1921–1944 vége között dolgozott, s a munka egyszerre jelentett számára anyagi stabilitást és a hivatali elfoglaltságból fakadó rabszolgaságot. Prózai életművét megvizsgálva ezek az évszámok egyben a prózai alkotópálya kezdetét és csúcát is jelentik. Sorra veszem, hogy az olvasószervezői, majd 1939-től a segédszerkesztői munkakör mellett a publicisztika milyen válfajait művelte, milyen műfajú szövegek alkotják e prózakorpuszt és azokkal milyen fórumokon jelent meg Szabó Lőrinc. Lényeges kérdés a minden szempontból törést jelentő 1945. esztendő. Arra is keresem a választ, hogy a feddéssel való igazolását követően, hol, milyen témákban és műfajokban volt lehetősége visszakapcsolódni az irodalom nyilvánosságába, vérkeringésébe.

A pálya eddig kevésbé feltérképezett területét jelentették ugyancsak a nyilvánosságnak, a rádióhallgatóknak szóló előadásai, versösszeállításai. 1933 és 1944 között szinte havi rendszerességgel rádiózott; választásában nem elhanyagolható szempontot jelenthetett az egyéb publikációs díjakhoz képest kiemelten magas kereset. E munka bemutatásában hangsúlyosabban foglalkozom témáival, első megjelenésével és az 1945 utáni visszatérésével.

Nemcsak versei és fordításai egy részét alkotta újra Szabó Lőrinc, de esszéit, előadásait és tárcáit is több ízben átírta. Megkísérlem tipizálni az átírás, újrashasznosítás Szabó Lőrinc által gyakorolt válfajait, milyen témákkal foglalkozott több ízben, hogyan változtatott a szövegeken. A példák során észre kell vennünk, hogy a szövegek átírásában nem feltétlenül a művészi szempontok, sokkal inkább pragmatikus okok érvényesültek: a felkérés, az alkalom, vagy újabb közlési szándék vezethette.

Mindeközben, reményeim szerint árnyalt képet kapunk munkamódszeréről, érdeklődésének alakulásáról, irodalmi értékszemléletéről. Feltételezésem szerint a visszatérő témák és az átalakuló szövegek feltárása és elemzése Szabó Lőrinc alkotói szempontjai és szándékai megértéséhez segítenek hozzá bennünket.

1. Az öndokumentálás és a megörökítés szándéka Szabó Lőrincnél

1. 1. Az élmények rögzítése és az életrajzi regény ideája

„Titkot titokra, lassan megtanúltam az egész életet.”

(Francis Jammes: *Souvenirs d'Enfance Gyermekkor emlékek*, ford. Sz. L.)

„Költők is voltak enciklopédikusok, s talán a költészet végső ideálja is ez az enciklopédizmus: mindent, a világot, egész életünket tudatossá tenni, s írásban rögzíteni! De ezeknek minden – a világ tényei, az élet emlékei – anyag csupán: a cél a költemény. Goethénél úgy érezzük, hogy a költemény csak eszköz, a «vers csak cifra szolga». Dante azért élt, azért vette magába egy kor minden tudását, azért szenvedte át egy szenvedélyes lélek minden viharát, hogy mindent egy nagy, szimbolikus épületté építsen, egyetlen, örök zenébe olvasszon.”³

Babits e fenti gondolataival azonosult Szabó Lőrinc, aki a jó, maradandó értékű versért kész volt mindent feláldozni. Költészete mellett prózai munkái ismeretében kijelenthető, hogy az életet, az életét a művészet nyersanyagának tartotta, s egyes mozzanatainak a költészetten kívüli területen rögzítő, vallomásos megörökítése is fontos volt számára. Goethe *Aus meinem Leben – Dichtung und Wahrheit* (Tübingen, 1811–1813) című önéletrajza és J. P. Eckermann *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens 1823–1832* (Lipscse, 1932) című munkája Babits és Szabó Lőrinc közös szeretett művei közé tartoztak, mindketten maguk is arra törekedtek, hogy hasonló műfajban megörökítsék verseik hátterét, és különösen az „érlelő diákévek”-et. Így diktálta le Babits Szabó Lőrincnek gyermek- és ifjúkora egyes mozzanatait,⁴ Szabó Lőrinc pedig Illyés Gyulánénak a *Vers és valóság* kommentárjait és a *Bizalmas adatok és megjegyzések* vallomásait.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az életrajzi emlékek versbe emelése szinte egyidőben jelentkezik a mesterétől, Babitstól való elszakadásával. 1923-ban keletkezett *Anyám mesélte* című versébe beleírja a családtörténet szájhagyomány útján átöröklődő, hallott epizódjait, amit verskommentárjában később így értékel:

„Ezt a verset dolgoztam át és bővítettem ki legjobban. Eredeti változata nagyon híg volt, de elsősorú keretet adott egy később elképzelt családéletrajzi műhöz. Ennélfogva időben legkésőbbre maradt. Tulajdonképpen már benne van az (öntudatlanul elképzelt) *Tücsökzene* gondolata vagy vágya.”⁵

Ha Szabó Lőrinc publicisztikájára tekintünk, akkor kitűnik, hogy 1927-ben több ízben is felidézi gyermek- és diákkori emlékeit, megfogalmazásukhoz a tárcanovella

³ BABITS Mihály, *Goethe*, Nyug, 1932/ 8.

⁴ Ld. *Babits gyermekkor emlékei*, NLC, 28–48.

⁵ VV, 26.

szubjektív hangú, költői elbeszélő formáját választja, ami rokonságot mutat a későbbi „lírai életregény” átmeneti műfajával.⁶

1939-ben a Felvidék visszatérését követően Kassán elmondott ünnepi beszédében tér vissza az Ipolyhoz kötődő személyes emlékeihez;⁷ 1943 tavaszán a balassagyarmati gyermekkor epizódjait részletező esszéjében utal egy megírandó életrajz szükségességére is:

„Úgy látom, egész életrajzi regényre való emlék rajzik föl lassankint bennem. Meg fogom írni, csak ráérjek; már eddig is pedzettem az anyag részleteit versben és prózában.”⁸

1944-ben pedig, a háború egyre szorongatóbb körülményei között, talán éppen a Babits diktálta gyermekkori emlékek gyorsírt jegyzeteinek sürgető átírása hívja elő e gondolatot, amit egy interjúban így fogalmaz meg:

„Sose értem rá, hogy hosszú lélegzetű munkát írjak: ezért lettem lírikus, ezért lettem a kurta műfaj szolgája. Különbösen minden műfaj líra. Ha a költő magáról pletykálgodik egy életen át, hát akkor a regény is egy hosszú pletyka. De azért esedékes volna már egy önéletrajzi regényem, a gyermek- és diákkorom története.”⁹

Ha nem is szó szerinti regényben, de a formailag kötött *Tücsökzene – Rajzok egy élet tájairól* (1947) verseiben örökítette meg végül szisztematikusan gyermek- és ifjúkora apró és meghatározó pillanatait.¹⁰ 1945 egy álmatlan augusztusi éjén – két igazolási tárgyalás között –, a kerti tücsökszó hatására kezdtek fölmerülni benne a szétszórt emlékek.¹¹ Ebből az időszakból fennmaradt jegyzetlapjain többek között éppen a Balassagyarmathoz fűződő hangulatokat, pillanatképeket, „szabad ötleteket” gyűjtötte

⁶ Ld. *Bélyeggyűjtemény*, Mo, 1927. ápr. 22. 14., *EPÍ*, 177–179., *De a macska, a macska elégett!*, 1927 k., *EPÍ*, 265–267., *A hetedik emberség meg a nyolcadik*, Mo, 1927. júl. 13. 6., *EPÍ*, 184–186., *Rablóvilág a nagyerdei klinikákon*, PN, 1927. aug. 3. 4., *EPÍ*, 189–191., *Goethe – a víziborjú*, 1927 k., *EPÍ*, 267–269., *Baudelaire bemondja a tyúklopást*, Mo, 1929. okt. 7. 13., *EPÍ*, 241–243.

⁷ Sz. L., *Az én Felvidékem*, ÚI, 1939. márc. 26. 465–466., Uő., *Az író és az ünnep*, Beszéd a kassai Schalkház Szálló nagytermében, 1939. márc. 25., *EPÍ*, 466–470.

⁸ Sz. L., *Egy eltűnt városban, Emlékezés Balassagyarmatra*, ÚI, 1943. ápr. 10. 421., *EPÍ*, 704–705. Az esszéhez csatolt *Az Ipoly ünnepén* c. verséhez később megjegyzi: „Mondhatnám azt is, hogy ebből a versből nőtt ki a *Tücsökzene* emlékvilága.” (VV, 134.)

⁹ *A költő titkairól beszél*, gépirat, 1944 k., *Vallomások*, 255. (Kiemelés tőlem, K.A.)

¹⁰ Műve előtt mintául szolgálhatott az alábbi, általa is hivatkozott két verseskötet: Kosztolányi *A szegény kisgyermek panaszai*, 1910 (K. D. 1923-ban Sz. L.-nek dedikálta a kötet 6. kiadását, *SzLK, I.*, 804.); és még közvetlenebb módon Francis Jammes *Souvenirs d’Enfance*, 1907 (Gyermekkori emlékek). „Valósággal egy francia *Szegény kis gyermek panaszai* ez a kötet; de Jammes-nak a múlt idő használata, a visszapillantó, emlékidéző attitűd megtartása révén sikerült elkerülnie benne a felnőtt affektációt.” (Sz. L., Francis Jammes, kézirat, 1944, *ITEK*, 822.)

¹¹ Keletkezéséről ld. VV, 180–184. Hasonló versszituációra is emlékezhetett Babitsnál: „Szerte feketén / lapul a gyom / a fűz a kút fölött / búsul nagyon. / Gyászol a felhő / fehér ruhában: / a hold, a szemtelen, / hízik javában. / Gyom alól szól a /tücsökzene.” (*Paysages intimes, Luna*) vagy az *Őszi tücsökhöz* c. versében: „A te zenéd a csöndnek része immár / és mint a szférák, titkon muzsikál: / Az hallja csak, aki magába száll.”

össze.¹² A *Tücsökzene* sűrített lírai ciklusait szervesen egészítik ki 1927-ben írt azonos tárgyú, gyerekkori élményeire épülő esszéi, tárcái.

Kormos Mária 1986-ban, a költő válogatott prózai írásainak megjelenésekor figyelt fel a párhuzamra: „Szinte a *Tücsökzene* prózai párját adják azok az írások, melyek életútjával vetnek számot, gyermek- és ifjúkori élményeit örökítik meg.”¹³

Ez a kettős attitűd jellemezte írói habitusát: az élmények művészté formálása, elemelése a valóságtól, ugyanakkor mindazon élmények, „lelki- és hangulatbeli mozzanatok”¹⁴ megörökítése, amelyek művei forrásai, ihletői voltak.

Külföldi útjait különböző műfajokban dokumentálta, versben, tárcában vagy magánlevélben, de kortársairól írt emlékezései, esszéi legalább annyira jellemzik őt magát is, hozzájuk fűződő személyes kapcsolatán, közös élményein keresztül, mint amennyire az íróársakat. Barátjáról, Király György műfordító-kritikusról szóló nekrológját már ilyen apró életképekből állította össze, és egyenesen *Önéletrajz-töredékek: Király György* címmel jelentette meg 1922-ben a Nyugat emlékszámban.¹⁵ Leírásai plasztikusak, a környezet, a situációk felidézése, az apró részletek megragadása révén árnyaltak, hitelesek. Írók, művészek életének minden apró részlete érdekelte, és ő maga is fontosnak tartotta, hogy megörökítse íróbarátaival közös emlékeit, tapasztalatait: „Kis dolgok, de feljegyeztem őket: az utolsó napok és órák eseményeiből mindent fontosnak érez az ember” – reflektált saját szerepére.¹⁶

A beszélgetések, az éltető viták felidézésével egyben saját véleményét is dokumentálta. Az igazolási eljárások idején 1945 áprilisa és szeptembere között elszigeteltségben írt feljegyzései *Napló*vá duzzadtak, ebben olvasható:

„Ami velem történik, az az életrajzomba kerül. Egész életem, minden írásom lelkiismeret-vizsgálat volt, magamé és másoké.”¹⁷

Ilyen értelemben naplóit is biográfiája részeként kell olvasnunk.

¹² Ld. [Jegyzetlapok a *Tücsökzene* keletkezésének idejéből], MTA KIKK, Ms 4655/32., 40., 46., *Vallomások*, 533–538.

¹³ KORMOS Mária, *A Tücsökzene prózában*, Műhely, 1986/6. 74.

¹⁴ Goethe szóhasználata: „die Lebens- und Gemütszustände”, (J. W. G., *Aus meinem Leben...*), magyar nyelven: Goethe, *Életemből: Költészet és valóság*, ford. Szöllősy Klára, Bp., Európa, 1982, 7.

¹⁵ Ld. *Nyug*, 1922. máj., 16., 687–691., a megjelentetés körülményeiről feleségével a következőket osztotta meg: „A megjelentetés körülményeit feleségével osztotta meg: „Osvát először aggodalmaskodott a cikkem miatt, »túlságosan intim, talán indiszkrét is«, de jobb megfontolás után nyomdába adta.” (36 év, 52., *EPI*, 21–26.)

¹⁶ Sz. L., *Utolsó napom „Lajos bátyám”-mal*, Csillag, 1954. dec., *ÍTEK*, 798. Ezt a gondolatot vitte tovább fia, Lóci is, aki haldokló apja utolsó óráit örökölte meg, Kortárs, 1965/10. 1621–1641., kötetben: G. SZABÓ Lőrinc, *Az utolsó háromszázöt perc...: A fiú gondolatai az Apa mellett*, utószó KABDEBÓ Lóránt, Bp., Szépirodalmi, 1993.

¹⁷ [Napló]: (1945. április–szeptember), *Vallomások*, 267.

Mindig rögtön, az élmények pillanatában akarta megragadni, leírni, egyszerre megérteni az átélt érzéseket, s azután a legpontosabban kifejezve; mint erre a *Tücsökzenében* maga is utal: „lassankint jobban érdekelt / az életnél a róla mondható, / a fényes Napnál a fény szárny szó.”¹⁸

1951-ben, szerelme, Korzái Erzsébet elvesztésekor, az átélt fájdalom hatása alatt, az örülettől tartva jegyezte le: „Megfogalmazás, költészet, igazság, / megölnél ha erőd most megtagadnád: / búvöld éde né lelkem sivatagját!” (*Szavakkal nő a gyász...*).¹⁹ Orvos barátja, Tompa Kálmán így emlékezett rá, amikor 1951 októberében első szívtrombózisán esett át:

„verejtékezve, halálsejtelmében is minden érzésélményét lediktálta Illyés Gyulának. Minden pillanatban meghalhatott volna, és mégis külön tudta választani a fájdalomában vonagló testét a mindenben élményt kereső, önmagáról is mindent megfigyelő szellemétől.”²⁰

Szabó Lőrinc kereste az alkalmas személyt, végül megtalálta hű Eckermannját, névtelenségbe rejtő „Íródeákját”, akinek művei keletkezésének hátterét, és a személyesebb, magánéleti vonatkozásokat külön lediktálta 1955–57 között.²¹ 1989-ig ezek létezése nem volt köztudott. A *Vers és valóság* füzet, melyet Szabó Lőrinc feleségének, Klárának „a mindig hűségesnek” ajánlott, előbb 1990-ben, majd a gyermekeinek, unokáinak dedikált *Bizalmas adatok és megjegyzésekkel* együtt kiegészítve 2001-ben jelent meg.²²

Schelken Pálma, aki a negyvenes években azért sajátította el a különben már nem használatos Gabelsberger–Markovits-féle gyorsírásnyelvet, hogy Kosztolányi jegyzeteit megfejthesse,²³ 1957 áprilisában a Gyorsírók Lapja számára készített interjút Szabó

¹⁸ *Tücsökzene*, 158. *A fény szárnyú szó*, ÖV II., 98.

¹⁹ Folytatása: „Nem tudom, mi volt, hogy volt és miért volt / de szenvedek... Az örvény elég volt: / fogd jó munkára agyamban a tébolyt!” (Sz. L., [„Szavakkal nő a gyász...”], ÖV II., 719.), vö. Illyés Gyula 1950. febr. 12-i Szabó Lőrinc-re vonatkozó naplóbejegyzését: „Elmondja Vékes Ödön né öngyilkosságát, a maga módján. Sír és nevet közben. Tárgyilagosság az ő elmébaja.” (I. Gy., *Naplójegyzetek 1946–1961*, Szerk., ILLYÉS Gyuláné, Bp., Szépirodalmi, 1987., 312.)

²⁰ Tompa Kálmán emlékezése a Rádió számára 1959 k., MTA KIKK, Ms 4697/29., *Vallomások*, 869., és ld. a *[Jegyzetek a rosszulétekről]: (1950–1951)* részeként, *Vallomások*, 591–594., ld. még a *Tücsökzene* 365. *Szívtrombózis*, *Tihany* c. versét, és hozzá fűzött észrevételét: „arról az éjszakáról sok kis feljegyzésem maradt.” (VV, 273.)

²¹ Már 1945-ben írt *[Napló]*-jában megfogalmazza e vágyát: „Szerettem volna egy »tanítványnak« elmondani minden versem hátteréből, érzelmi hátteréből a lényegét, s a megírás körülményeit. Babits beszélt így nekem valaha a verseiről...” (*Vallomások*, 309.)

²² Ld. ennek értelmezését és értékelését, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Testamentaritás és önéletrajziség a Vers és valóságban*, = K.-Sz. Z., *Tükörszínháti agyadnak: poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Ráció, 2010., 270–295.

²³ Szabó Lőrinc halálát követően több ízben fejtett a hagyatékából előkerült fogalmazványokból, emellett Gulyás Pál, Kosztolányi Dezső, Németh László és Tóth Árpád gyorsírt szövegeivel is foglalkozott. Ld. pl. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Napló: Igen becses kéziratok (1933–1934)*, gyorsírt részek átt. SCHELKEN Pálma, sajtó alá r., KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida, fotók, FLESCH Bálint, Bp., Múzsák–PIM, 1985.

Lőrincsel,²⁴ és 1990-ben számol be egy másik, ugyanezen év nyarán tett látogatásáról, amikor a költő segítségével beleolvashatott utolsó, még sztenografált formában létező verseibe:

„Miközben felesége hozta a kávé és süteményeket, megjegyezte: »itt aztán talál sz gyorsírást, lassan már kézírással el is felejt írni.« Szabó Lőrinc csak annyit mondott: »ezt legalább senki nem tudja elolvasni.«²⁵

A Kabdebó Lóránt által 2010-ben publikált gyorsírt versek, jegyzetek ismeretében,²⁶ Szabó Lőrinc fenti – a gyorsírást olvasó kolléga jelenlétében tett – megjegyzésében az ötleteket, kezdeményeket praktikus lejegyző írásmód titkosírás szerepe kap hangsúlyt. Rövid mondata értelmét a jelenre, tárgyát azonban a jövőre vonatkozóan érezhetjük; füzet jeleit csak ő ismeri, ő tudja olvasni, azok az ő számára fontosak. Mint 1944-ben egy riportban fogalmazott:

„Rengeteg jegyzetem van, megkezdett versek. (Itt a költő egy egész nagy füzetet húz elő irattáskájából.) Ezekből a töredékekből mind lehetett volna valami, sőt, talán lesz is még. Ha azonban az emlékezet nem segít, akkor bizony roppant neveltséges tud lenni egy ilyen töredék. Ezek afféle potenciális versek: a megszületés reménye számomra az értékük – kifelé nyugodtan tekinthetők értéktelenek.²⁷

Környezete számára valóban értelmezhetetlenek voltak gyorsírási jegyzetei, de testvére, G. Szabó Zoltánra vagy az éppen beavatás alatt álló Schelken Pálmára talán rábízhatta megfejtésüket; de olyan szerepű költőbarátot, aki majd egy későbbi, mindent összegyűjtő definitív Szabó Lőrinc-kötet számára verstanilag is gondozhatta volna lejegyzéseit – mint ő Tóth Árpád gyorsírási töredékeit – már nem talált.²⁸

1. 2. Az élmények rögzítése és a gyorsírás gyakorlata

„Schöpflin Aladár évekkel megismerkedésünk után bevallotta: sokáig »bolond«-nak nézett, amiért szüntelen böködtem ujjaimmal a levegőbe, ti. Török Péter, első tanárom, rászoktatott, hogy szüntelenül gyakoroljunk.²⁹

²⁴ SCHELKEN Pálma, *A költő és a gyorsírás–Látogatás Szabó Lőrincnél, a költőnél és gyorsírónál*, Gyorsírók Lapja, 1957. szept., 162–163., *Vallomások*, 623–625.

²⁵ SCHELKEN Pálma, *Szabó Lőrinc gyorsírási hagyatéka az MTA Könyvtárának Kézirattárában*, ItK, 1990/1, 121. Schelken Pálma a saját és Kaposi József által megfejtett töredékeket is közöl cikkében.

²⁶ Ld. Sz. L., *Szavakkal nő a gyász: posztumusz szonettek*, utószó KABDEBÓ Lóránt, ill. BORSOS Miklós, Szépirodalmi, 1975 és KABDEBÓ Lóránt, *Titkok egy élet/mű-ben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembeállítás*, Miskolc, ME BtK, SzL Kutatóhely, 2010. (SzLF., 11.), ld. még PÉTER László, *Szabó Lőrinc utolsó szerelme*, 2000, 2014/7–8.

²⁷ ERDŐS Jenő, *Hogy érkezett el Szabó Lőrinc Kálvintól Baudelaire-ig?: Izgalmas vallomás a kávéház gyónószekéjében*, Esti Kis Újság, 1942. márc. 6. 4., *Vallomások*, 169.

²⁸ Gyorsírásban maradt verseit, feljegyzéseit a halálát követően bátyja, Gáborjáni Szabó Zoltán, Gergely Pál, Schelken Pálma, Kaposi József és legutóbb Lipa Tímea fejtette meg.

²⁹ SCHELKEN Pálma, *A költő és a gyorsírás – Látogatás Szabó Lőrincnél, a költőnél és gyorsírónál*, Gyorsírók Lapja, 1957. szept., 162–163., *Vallomások*, 623–625.

Szabó Lőrinc szívesen és több ízben emlékezett vissza gyorsírástanulásának kezdeteire, ez mindig összekapcsolódott a nagybátyjánál, Gáborjáni Szabó Mihály tiszabecsi tiszteletesnél töltött nyarakkal. A *hetedik emberség meg a nyolcadik* című tárcájában (1927) beszéli el annak történetét, mikor hallott először egyáltalán a bűvös gyorsírás létezéséről, annak praktikumáról: „ezzel a módszerrel le lehet írni az előbeszédet” és „amellett milyen titokzatos! Titkosírásnak is jó!”³⁰ A szeretett nagybácsi szófordulatával élve a „nyolcadik emberség”-ének nevezte a gyorsírást (a hetedik: a kubikolás után).

A debreceni Református Kollégiumban tizenhat évesen rekordidő alatt sajátította el a Gabelsberger–Markovits-féle gyorsírást.³¹

„Három hónap múlva már vitáiro voltam, s a nagytemplomban le tudtam jegyezni a püspök vasárnapi prédikációját. S azóta volt az életemben három esztendő, amikor ezzel a nyolcadik emberséggel kerestem meg a kenyeremet.”³²

Utalása Az Estnél töltött 1921–24 közti esztendőkre vonatkozik, amikor a laphoz telefonon beérkező hírek gyorsírásos lejegyzése volt a napi feladata. 1921-ben a Centrál kávéház asztalánál figyelt föl rendkívüli gyorsírói képességére Mikes Lajos szerkesztő, (aki maga is tudott gyorsírni), s az ő közbenjárására szerződtette Miklós Andor Az Est-lapok (Pesti Napló, Az Est, Magyarország) konzern tulajdonosa Szabó Lőrincet és Tóth Árpádot.³³ A gyorsírás, mint megélhetési eszköz, több írónak jelentett segítséget az újságírói pályán. „Más vagyonom nem volt”– fogalmazott Szabó Lőrinc élete végén.³⁴ Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Nagy Zoltán vagy Gulyás Pál is ezt a gyorsírásmódot tanulta és használta. Szabó Lőrinc a lapnál a hírek jegyzésén túl riportok, tudósítások, útjegyzetei, tárcái fogalmazásakor is szívesen élt vele, de haláláig alkalmazta verskezdeményei és egyéb jegyzetek, fogalmazványok céljára is. 1919-ben az egyetemen Babits irodalomtörténeti előadásait, 1920-ban gyermekkori emlékeit és versei háttérét is

³⁰ Sz. L., *A hetedik emberség meg a nyolcadik*, Mo, 1927. júl. 13., *EPÍ*, 184–186.

³¹ Ezt a gyorsírási módot 1834-ben Franz Xavér Gabelsberger német gyorsíró fejlesztette ki, tankönyvéből tanult Markovits Iván magyar gyorsíró is, aki azt 1863-ban magyar nyelvre fordította, és a XIX. század végére teljesen elterjedté vált. Más gyorsírások mellett az ún. parlamenti vitagyorsírásban is használták. Egészen 1927-ig tanították, amikor bevezették Radnai Béla gyorsíró még egyszerűbb, ésszerűbb változatát az Egységes Magyar Gyorsírást, amit Szabó Lőrinc „csodálatos rendszer”-nek tartott. (Bertóthy dr. Végvári Erzsébet, *Gyorsírástörténet*, (Főiskolai jegyzet), Nyíregyh. Főiskola, Ügyviteli Tanszék, 2000., <http://www.nyf.hu/ugyvitel> (hozzáférés, 2018. április 20.))

³² Sz. L., *I. m.* 186.

³³ Erről szól személyes hangú emlékezése: SZABÓ Lőrinc, *Tóth Árpád*, Csillag, 1955. febr., 455–458., Sz. L. *EPÍ*, 803–807.

³⁴ Szabó Lőrinc *a gyorsírásról*, 1957. ápr. 28., gépirat, MTA KIKK, Ms2274/44., *EPÍ*, 819.

így jegyezte le.³⁵ Legendásan gyors volt, különböző játékos bravúrokat is tudott (pl. visszafelé gyorsítani). Ehhez folyton edzésben kellett tartania magát, és a gyakorlás, a mutatóujj állandó játéka teljesen a sajátjává vált. Író társa, barátja, Kodolányi János is emlékezett szokására:

„Gyors appercipiáló képessége, biztos, villámgyors reflexei született gyorsíróvá tették. Élete késő éveig megmaradt az a szokása, hogy beszélgetés közben mutatóujjával könnyed mozdulatokat rajzolt a levegőbe, (...) így vált ez az írási módszer annyira természetévé majd ösztönös reflexmozdulataivá, hogy szinte egy zongoraművész vagy hegedűművész tökéletes tudásához volt hasonló az övé.”³⁶

Egy interjúban pedig, arra a kérdésre, azért írnak-e gyorsírással a költők, hogy gondolataik „túlgyors szárnyalását” követni tudják, Szabó Lőrinc így fogalmazott:

„Nem. Egyszerűen praktikusságból. Így kisebb helyre elfér a sok tisztázat, és nem fárasztja ki annyira a kezemet sem. Verset kapásból vitairási vagy akár csak levelező tempóban ontani, nagyon nehéz feladat volna.”³⁷

E válaszában egyben utal versírói módszerére is, a többször elővett, újraírt, kibővített ötletek lejegyzésére.

Kiemelkedő gyorsírástudása révén 1921-ben egy sajtóbirodalomban találta magát, amelyik rövidebb megszakítással 1944 végéig állandó kenyérkeresetet jelentett számára. Az Estnél fokozatosan beletanult az olvasószerkesztői munkába és művelni kezdte a publicisztika műfajait, versei mellett tárcát, riportot, tudósítást is közölt. A Magyarország *Írók vallomásai* sorozatában így írt helyzetéről 1924-ben:

„Szerkesztőségben dolgozom, hogy megélhessek feleségemmel és kislányommal együtt, s bár ez az életmód sok keserves és idegen kényszerrel bénítja féktelen szabadságvágyamat, egyelőre talán még örülök is neki. Örülök, mert innen annyi közéleti utálatosságba (pénzben, művészetben és politikában) láthatok ki, oly meztelenül mutatkozik előttem az ember, hogy máris szertefoszlott az a csillogó, hazug ruha, amelybe a kifogyhatatlanul változatos valósággal igazi érintkezésbe jutni nem tudó otthoni szegénység öltöztette gondolatvilágomat.”³⁸

Emlékezéseinek visszatérő eleme a jegyzetelés. Olyannyira rabjává vált e szokásnak, hogy pl. még repülőutazás közben is gyakorolt: „...a gép csodálatos nyugodtan halad, díjat nyerhetnék egy gyorsírási szépségversenyen...”³⁹ de utolsó éveiben is megtartotta e szokását, mint Bernáth Aurél emlékezett rá:

³⁵ Vö. BABITS Mihály, *Egyetemi előadások 1919.: Szabó Lőrinc gyorsírással lejegyzése alapján*, a lejegyzést megfejtette és az előszót írta, LIPA Tímea, Bp., Ráció, 2014. és Sz. L., *Babits gyermekkori emlékei, NLC*, 28–48.

³⁶ KODOLÁNYI János, *Tücsökzene Szabó Lőrincről!* = K. J., *Visszapillantó tükör*, Bp., Magvető, 1968, 481–482.

³⁷ NAGY István, *A költő és a gyorsírás*, Diák Gyorsíróvilág – A Gyorsírástudomány melléklete, 1935. ápr., 13–15., *Vallomások*, 112–115.

³⁸ SZ. L., [Az élet érdekel, minden megnyilvánulásában], Mo, 1924. jún. 29. 7., *Vallomások*, 78.

³⁹ SZ. L., *Magyar szárnyakon Svájc fölött*, PN, 1936. júl. 5. 13. = *EPI*, 389–391.

„Ahogy leült, szívesen engedte át másnak a szót, de feszülten figyelt és gyakran – ha keze a szék, vagy a fotel karfáján pihenhetett – mutatóujjával gyorsírási jeleket rajzolt a levegőbe. Írta a hallottakat. Nem mintha azokat valaha is elfelejtette volna. De gyakorolta magát, hogy jól kihasználja idejét.”⁴⁰

A költészetére is kiterjedő figyelemmel a legárnyaltabban Domokos Mátyás⁴¹ jellemezte szenvedélyét *A földvári mólón* című verse elemzése kapcsán:

„...szinte látni, ahogyan Szabó Lőrinc jobb keze mutatóujjának tétova mozgásával a Gabelsberger-féle gyorsírás »jelényeivel« telehintve a levegőt, elkezd leírni a látványt minden szubjektivitást kiküszöbölve, mintha egy svájci óra finom és bonyolult szerkezetének a hajszálpontos műszaki leírását akarná adni a versben. S amikor ez sikerül, a pontos fogalmazás, leírás ajándékként egyszer csak ott van a gondolat, a jelentés. Kibukik szinte a leírásból, s a költő észreveszi, hogy a látványban, amit úgy írt le, mint egy óraszerkezetet, az öröklétnek a metronómja ketyeg. Az egyetlen maradandó, örök tünemény a létezésben.”⁴²

Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet könyvei részben gyorsírási bejegyzéseire, pl. Babits *Nyugtalanság völgye* (1920) című kötetében, amelyről legelső kritikája a Nyugatban megjelent.⁴³

Az élőszó vagy a gondolatok szó szerinti megörökítése, a pontos fogalmazás Szabó Lőrinc prózai életművében összekapcsolódik a hitelesség fogalmával. Így rögzítette korai riportjait például Rákosi Jenővel, „a legnagyobb élő kritikussal” 1922-ben, Jászai Marival és Gombaszögi Fridával (1923) vagy két vidéki útja során Kodolányi Jánossal (1924) és Erdélyi Józseffel (1925). Néhány 1927 körüli keletkezett, de feltehetően nem megjelent karcolata jegyzetét és 1927 nyarán erdélyi utazása során készült riportja gyorsírási jegyzetét korábban Gergely Pál fejtette meg, majd 2003 előtt Schelken Pálma ellenőrizte és helyesbítette; szövegeik tehát átiratukban („Gergely–Schelken-féle átirat”) olvasható az *Emlékezések és publicisztikai írások* (2003) című kötetben.⁴⁴ Ha Szabó Lőrinc írói stílusát nem is adhatják vissza teljesen ezek a megfejtések, de fogalmazásmódját már megközelítően, érzékeny figyelmét, a látottakból levont következtetéseit hűen tükrözik.

Mindezekon kívül fennmaradt jó néhány esszéje, előadása, tudósítása gyorsírt vázlat, melyeket forrásnak, gondolatcsíráknak tekintett, s nem egy esetben a későbbi át-

⁴⁰ BERNÁTH Aurél, *Arcképvázlat Szabó Lőrincről = Szabó–Bernáth*, 28.

⁴¹ Domokos Mátyás, a Szépirodalmi Kiadó lektoraként 1957 elején az *Örök Barátaink* műfordításainak újabb, bővített kiadásán dolgozott együtt Szabó Lőrincsel, humorral fűszerezett emlékezése: *Szabó Lőrinc könyvtárszobája* = HATVANY Lajos–GINK Károly, *Beszélő házak és tájak: A magyar irodalom emlékhelyei*, sajtó alá r., és kieg. ERKI Edit, Bp., Officina Nova, 1989., 734–746.

⁴² DOMOKOS Mátyás–LATOR László, *Szabó Lőrinc: A földvári mólón = Versekről költőkkel*, Bp., 1982., 139.

⁴³ Szabó Lőrinc magyar és idegen nyelvű könyvtárát Forgács Anita és Györe Gabriella tárta fel, a könyvek pontos helyét is tartalmazó jegyzéket Darmó Magdolna kiegészítéseivel Buda Attila rendezte sajtó alá. A Szabó Lőrinc Füzetek 3. és 6. darabja a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelye oldalán és a Vers és valóság kritikai kiadás honlapjáról is elérhető és kereshető, ahol a kötetbejegyzésekre is történik utalás.

⁴⁴ Címeik szerint: az alábbi írások: „Kiirtani: jobb ma, mint holnap”; *Zsidóság és jeszte van, jeszte van...; Mi újság odahaza?; Csokoládé, Az istenért, asszonyom, le ne essék a harmadik emeletről!; Hátsó ajtó és hátsó gondolat; Minél üresebb, annál jobb; Rotterdam egy szóval gyógyítja a siketséget; Anna és Annuska; és Unberufen... (EPÍ).*

vagy újraírás lehetőségét hordozták magukban. Előfordult például, hogy egyazon jegyzetből két alkalommal is dolgozott. Jászai Marival 1923-ban Az Est számára készített riportot, majd amikor 1944-ben, könyvtára rendezésekor megtalálta jegyzeteit, akkor azokat újraolvasva és felesége, valamint saját emlékeivel is kiegészítve közölte az Új Időkben.⁴⁵ Így a riportalany elhangzó szavai is e szinte mai hangrögzítők hűségével maradtak visszahívhatók. De a környezet, a hangulat, az ember jegyeinek megformálásánál már saját emlékezetből és benyomásaiból kellett dolgoznia, ami kivételes memóriaérzékét bizonyítja. Publicisztikájában éppen ez az újdonság: a dolgok kendőzetlen ábrázolása, és megnevezése, a hitelességre törekvés:

„Én kíméletlenül leírtam mindent, s a riport kellő hatást tett. (...) Ami mondókát János szájába adtam, arra persze már nem emlékezhetem, de föltétlenül hiteles volt, hiszen gyorsírással jegyeztem.”⁴⁶

– így emlékezett Szabó Lőrinc harminc esztendő múltán az 1924-ben családjával vidéken tengődő Kodolányinál tett látogatására,⁴⁷ akinek *Börtön* című regényét a Pesti Napló közölte folytatásokban.

1934-ben ő rendezte sajtó alá *Tóth Árpád összes versét*, amelyhez a hagyatékban maradt töredékeket, vázlatokat és gyorsírással jegyzett fogalmazványokat is át kellett néznie s ebben felettébb izgalmas munkára talált:

„Lehetőleg teljes kéziratot készíteni arról, ami néha már inkább mondható rejtvénynek, mint kéziratnak, és rendezni és minden lépést igazolni...”⁴⁸

A feladatot Szabó Lőrinc lelkesen végezte; mint később megemlékezett róla:

„Egyik legtisztább öröme életemnek, hogy összes verseinek és összes versfordításainak két kötete – melyet én rendezhettem sajtó alá – rögtön a megjelenéskor már széles népszerűség és egyre sugarasabb jövődő fel indult.”⁴⁹

Mindketten ugyanazt a gyorsírástípust használták és jól ismerték egymás költői műhelyét. A kötet utószavában részletesen ír arról a filológiai munkáról, amit a kézírattömeggel való foglalkozás jelentett, hogyan igyekezett rendezni, beazonosítani majd rekonstruálni a költőtárs hagyatékában talált verskezdeményeket. „A töredékek sokszor árulóbban megmutatják a költő világát, mint egy-egy kész alkotás...” – fogalmazott.⁵⁰

⁴⁵ Ld. Sz. L., *Jászai Mari az első magyar Éva Az ember tragédiájáról*, Az Est 1923. január 21. 3., *EPÍ*, 49–54., és *Jászai Mariról*, Új Idők, 1944. ápr. 22., 460–462., *EPÍ*, 741–745.

⁴⁶ *VV*, 31.

⁴⁷ Ld. *Kodolányi János – Látogatás a Börtön írójának nádfődeles otthonában*, *AE*, 1924. jún. 29. 4., *EPÍ*, 75–79.

⁴⁸ SZABÓ Lőrinc, *Jegyzetek = Tóth Árpád összes versei*, bev., s a hátrahagyott költeményekkel és töredékekkel együtt sajtó alá r. Sz. L., Bp., Athenaeum, [1934], *ITEK*, 424.

⁴⁹ Sz. L., *Tóth Árpád*, *EPI*, 807.

⁵⁰ *Uo.*, 425.

Szabó Lőrinc a gyorsírást élete végéig használta „amikor két-három évtized múltán szégyelltem, hogy örökké gyorsírást írok az ujjammal, – akkor a cipóm orrával kezdtem írni az asztal alatt.”⁵¹ Élete utolsó esztendeiben a sokízületi gyulladás miatt csökkent valamennyire a sebessége, biztonsága.

A hitelességen túl a jegyzetelésnek, vázlatnak, az élmény, a téma friss rögzítésének vált eszközeül a gyorsírás. 1957 áprilisában Schelken Pálma kérésére újra fölidézte saját gyorsírói fejlődése főbb állomásait, a debreceni kollégiumot, a Centrál kávéházat, Mikes szerkesztőt, Tóth Árpádot és Az Est-lapokat. Arra a kérdésre, mit jelentett életében a sztenografálás, ezt a választ adta:

„Rengeteg örömet okozott, játékaimról már ejtettem egy-egy szót és rengeteg mindent meg tudtam őrizni a magam részére, aminek feljegyzésére másként nem lett volna mód.”⁵²

1941. februári 16-án, hosszú idő után először – és akarata ellenére utoljára – járt a nagybeteg Babits Attila úti otthonában. A négyszemközti találkozás intimitása és feszültsége, a szenvedő iránt érzett tisztelet és részvét mélyen megrendítette a költőt.

„Alig tudtam beszélni, olyan rettenetes volt az arca, ahogy rám nézett (...) nehéz volt a levegő, nehéz a szívem, a sajnálkozástól éppolyan nehéz, mint a tehetetlenségtől.”⁵³

Mégis szükségét érezte, hogy megörökítse benyomásait és beszélgetésüket, gyorsírás helyett folyóírással készült el a *Babits betegágyánál* című szöveggént is kerek egész följegyzése.

„Utána egyenesen a Bors utca sarkán levő Pozsony kávéházba mentem be, és a több szempontból rendkívül érdekes látogatás lefolyását azon frissiben papírra vettem.”⁵⁴

Érezhető e mozzanatban a nagy emberről emlékeket gyűjtő, az értékőrző és egyben a hiteles szemtanú attitűdje; a szövegben műfajilag a tudósítás, a riport és az emlékezés jegyei keverednek, talán ettől ragadja meg ma is a figyelmet. A gyorsírt jegyzetekkel szemben bizonyosan kortársainak, barátainak is szánta, alig található benne javítás, kézírásában is jól olvasható, szignóval ellátta. Talán ifjúkori terve, a Babits-életrajz számára tette félre, de önállóan sosem jelentette meg és a biográfia sem készült el.

⁵¹ Szabó Lőrinc a gyorsírásról, 1957. ápr., gépirat, MTA KIKK, Ms 2274/44., *EPÍ*, 819.

⁵² *Uo.* 819.

⁵³ Sz. L., *Babits betegágyánál*, 1941. febr. 16., kézirat, MTA KIKK, Ms 4699/ 131–132., *EPÍ*, 539.

⁵⁴ *VV*, 307.

2. A prózai életmű rétegei

2. 1. Műfajok, sajátosságok, főbb korszakok

Ötszáz prózai munkájából – az *Emlékezések...*, a *Vallomások és az Irodalmi tanulmányok...* kötetek tartalma – mintegy kétszázat tesz ki a szorosabb értelemben vett irodalmi tárgyú szöveg: tanulmány, esszé, kritika, bírálat, ismertetés, portré, vagy a költői, műfordítói műhely esettanulmánya, elemzése; ugyanennyi a publicisztika: költői tárcanovella, feuilleton vagy elbeszélés, útirajz, útijegyzet, interjú, riport, tudósítás, cikk, névtelenül közölt apró színes írások, krokik, valamint alkalmi beszédek, konferanszok; és kb. száz vele készült interjú, nyilatkozat, feljegyzés vagy naplójegyzet. A véleményközlő publicisztika szinte összes válfaját művelte. A költői nyelvhez társult szociális érzékenysége, nyitottsága, de pedagógusi magyarázó-értelmező és kritikusi hajlama is. Riportjai, emlékezései magas fokú empátiáról, lélekismeretről árulkodnak. Otthonosan mozgott a szépirodalomhoz közeli tárcanovella és a szubjektív emlékező esszé műfajában is, a már említett Király György-, Móricz Zsigmond-, Juhász Gyula- vagy Nagy Lajos-esszéiben is gyakran érezhető a felidézett beszélgetések közvetlen, egyszerű hangneme, ugyanakkor a véleménye mellett kitartó szenvedélyes vitatkozóé is. Verseit is ilyen párbeszédként képzelte el:

„Balaton... A költő mindig monologizál, beszélget valamivel, s így felelget az embereknek.”⁵⁵

A beszéd, a beszélgetés, a vitatkozás, véleménye kendőzetlen kimondása is fontos volt számára.

A valós interjúkon, riportokon kívül szívesen alkalmazta a párbeszédes formát publicisztikájában is vagy fiktív dialógusként karcolatban, interjúbán.

Egész sorozatot tett közzé 1927 őszén az édesapja révén jól ismert vasúti közegből. Ilyenek pl. a *Spriccer és szidol*, melyben egy mozdonyvezetőt, a *Négy gramm hengerolaj*, amelyikben egy mozdonyt, a *Szénjutalék*, a tizenkét pengőt érő jutalmat, vagy a *Csokoládé*, amelyikben egy olajoskannát szólaltat meg.⁵⁶ *Kétezer évvel ezelőtt – Fantasztikus reális riport egy porrá lett világról, amely kultúránk őse* című, már alcímében is rendkívülit ígérő

⁵⁵ MTA KIKK, Ms 4654/716., *Vallomások*, 545.

⁵⁶ Ld. Sz. L., *Spriccer és szidol*, PN, 1927. okt. 4. 13., *EPI*, 243–244; *Négy gramm hengerolaj*, PN, 1927. okt. 6. 10., *EPI*, 246; *Szénjutalék*, PN, 1927. okt. 7. 21., *EPI*, 247; *Csokoládé*, 1927 k., MTA KIKK, 4674/195. 53–54. f.; *EPI*, 252–254.

tárcájában az ókori görög Lukianosz szatirikus filozófus-írónál tett képzelte látogatását írja meg.⁵⁷ A múltat a jelenel, álmod a valósággal kapcsolja össze:

„Leültünk. Házigazdám úgy fordította a lámpaernyőt, hogy mindketten árnyékba jutottunk, azután beszélni kezdett. (Most természetesen csak kivonatolva, emlékezetből próbálom leírni, amit mondott. Egyetlenegyszer se szakítottam félbe.)”⁵⁸

Emlékezésnek és riportnak különös határesetet a Tardos-Krenner Viktor festőművész-drámaíró-szobrász, a Képzőművészeti Főiskola tanárával a halála után két esztendővel közölt *Posztumusz beszélgetése*.⁵⁹ Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványát Székely egykori műtermében kereste föl évekkel korábban.

„Most a temetőben fekszik ez a háromszor-művész öreg magyar, és régi jegyzeteimből még egyszer megszólal – mintegy posztumusz interjúban – barátai és ellenfelei számára.”

Mert maga a szöveg élő riport, de kései közlése, bevezető mondatai emlékezéssé „nemesítik”. E gesztus érzékelhető a Jászai Mari-riport kibővítése esetében (1923, 1944); érzékelhető azonosulása a felidézett kortársak által képviselt értékekkel egyben hiányukat is érzékeltetve 1929-ben a művészek szabadsága védelmében és 1944-ben a világháború kiszámíthatatlan közegében. Tardos-Krenner műtermében az alkotó közege is fesztelenségről, szabadságról tanúskodik – ellentétben Jászai Mari szigorával, rendszeretével – jóval oldottabbnak érezzük a riportert is, Szabó Lőrinc kedvére jegyzetel, s mintha ezt nem hírlapírói kötelességből tenné. Az előkerült jegyzeteket felhasználva és emlékezetére hagyatkozva három-négy esztendő távlatából írja meg a cikket, s hogy mi mindent, milyen részleteiben volt képes megőrizni, azt érdemes az alábbi példával szemléltetni:

„Amit Tardos-Krenner beszélt, lejegyeztem és eltettem magamnak. Az arcára és alakjára följegyzés nélkül is emlékszem: kissé hajlott orr, őszes-barna haj, lógó bajusz, szőkés rövid és hegyes szakáll, rendetlen, dús haj, egyszerű vas szemüveg, barna selyembársony kabát, vastag cipők és bőr lábszárvédő. Tudós és ispán egy személyben; és arcvonásain nagy, szelíd komorság. A szobája tele volt óriási vásznakkal, gipszekkel, mindenütt por és rendtelenség. Alig lehetett mozogni a lófejek, képeretek, állványok, könyvek, szobrok és csontok között. Középen nyolcszögletes, fekete asztal állt, valaha ebédlőben volt s látogatásom idején modellpódiumként szolgált; rajta és körötte ecsetek, szappan, mindenféle rongy, lábas, gyorsforraló, üvegek, egész kis boszorkánykonyha.”⁶⁰

Talán éppen a műterem „boszorkánykonyha”-jellege fogta meg őt, az érdekelte: egy képzőművész, hogyan teremt, miből alkot.

⁵⁷ Sz. L., *Kétezer évvel ezelőtt – Fantasztikus reális riport egy porrá lett világról, amely kultúránk őse PN*, 1922. aug. 10.11., *EPI*, 35–40.

⁵⁸ *I. m.* 36.

⁵⁹ Ld. Sz. L., *Posztumusz beszélgetés Tardos-Krenner Viktorral*, Széphalom, 1929. júl.-aug., 225–229., *EPI*, 303–308.

⁶⁰ *Uo.*, 304.

Tardos-Krenner környezetének bemutatásán, szavain keresztül egy meg nem értett művész élettörténetét kapjuk, akinek „vágyai és gesztusai nem fértek meg abban a ruhában, amelyet a kora erőszakolt rá”⁶¹ – akit mégis példaként tisztelve állít az olvasók elé Szabó Lőrinc.

Fiktív párbeszédes helyzetet teremt meg, de a korabeli kabaré-konferanszok modorában egy, a Vajda János Társaságban megtartott előadásában:

„...jőlesett a témának ez a bizonytalansága, az ünnepélytelen, hétköznapi szabadság, jőlesett az az állapot, amelyben mondanivalóm felvázolása során voltam: maga ez a helyzet lesz a témám: az író és a közönség találkozása minden premeditáció nélkül. Egyszerűen elképzeltem, hogy én vagyok az önök helyén, s bejön egy harminc év körüli fiatalember, a műsor szerint Szabó Lőrinc, s a pódiumról beszélni fog, én pedig, a közönség, egy önök közül, hallgatom, amit mond. Hogyan hallgatom és miért: ez érdekelt, ezt gondoltam el, s ezt szeretném most elmondani.”⁶²

Költő és közönség helyet cserél című szövege a hallgatóság és az általa megformált előadó, közti beszélgetés az irodalmi előadásokról és a versről, a kifejezésről, de azzal a „csavarral”, hogy egyszerre megmaradva az előadó szerepénél egyszerre hangot ad az általa megformált közönség véleményének is. Minden (költői) eszközt bevet, hogy meghökkentse, magával ragadja közönségét. Célja kizökkenteni hallgatóságát rögzült felfogásából, megszabadítani attól az előítélettől, mely a művész és a befogadó, itt: a költő és a hallgatók közt áthatolhatatlan űrt feltételez. Egyszerű kifejezésekkel, az ellentétes névszói elemek, majd az igék halmozásával, fokozásával érzékelteti, hogy a költő is a realitások világából jön, sőt, a költészet mindenütt jelenvaló realitás:

„Mert az író, a költő, tudja, hogy ő nem a szférák zenéjében él, hanem a valóságban, ugyanolyan testi vágyai, szükségletei, kínjai, idegreakciói vannak, mint akárkinek önök közül, (...) és dacosan zárkózik el – nem a megértés és találkozás, hanem az olyan ünneplés elől, amely a földöntúli kapcsolatokat észleli benne. Önök is éreznek, önök is költők. Költészet az államtitkár lelkiállapota, amikor egy pillanatra észreveszi a megérkező tavaszt vagy a körúton az első falevelet; (...) költő a gazdag, költő a szegény; költő a káromkodó ember és költő az anya, amikor játszó vagy beteg gyermeke fölé hajlik; költő a gyilkos, költő az aszfaltbetyár; (...) költőével azonos élménye van mindenkinek, aki szeretet vagy gyűlölet vagy akar vagy sóhajt vagy örül, szenved vagy fél: néma költő mindenki, aki érez, s a költő nem reálisabb s nem irreálisabb valóságot él át és ír meg, mint amit átélnek önök is, csak legfeljebb nem tudnak kifejezni.”⁶³

Itt is visszatér előadásainak, esszéinek gyakori témája, a művész társadalmi értéke, szerepe, aki „mint lelki specialista” a közösség és az egyén érzéseinek pontos kifejezésére képes.

A párbeszédes forma esszébe integrálásának egyik izgalmas kísérletét jelenti a Pandorában megjelenő *Séta idegenben*, Babits *Halálfiái* című regényéről és Fodor József

⁶¹ *Uo.*, 308.

⁶² *Sz. L.*, *Költő és közönség helyet cserél*, ea. a Vajda János Társaság 1931. febr. 18-i irodalmi estjén, gépirat, PIMK, *EPÍ*, 339.

⁶³ *Uo.*, 341.

Lihegő erdők című első verseskötetéről szóló kritikája.⁶⁴ Írása háttérül egy, a sógorőjével, Mikes Margittal Ausztriában tett kirándulás szolgált. A konkrét valóság, a táj és a természet séta közben, a magával vitt, olvasott két kötet elvont tartalmaival, elemzésével olvad össze. A kritikus és útitársa beszélgetését átveszi a két megszemélyesített könyv dialógusa, s e párbeszéd forma mögé rejti a „lírikus jegyzeteiből” szőtt monológot, amelyet a természet élményével színez tovább:

„...a két könyv már egészen összekeveredett ezekkel a sétákkal, úgyhogy számomra mindenkör kölcsönösen fogja bennük őrizni egymást táj és irodalom. Vitáink kissé rapszodikusak voltak s most, visszagondolva, már-már azt kezdem sejteni, hogy ez az egész (egyoldalú) beszélgetés tulajdonképpen csak előkészületben volt, jelentős részeiben egyáltalán nem történt meg és csavargás közben minduntalan megakadt és szétaprózódott, újra megindult, elkerült vagy kétszer körüljárt egyes helyeket, a séta természeti törvényeit követvén ő maga is.”⁶⁵

Az egyes fókuszált témák párhuzamba állítása, tárgyának megközelítése, árnyalt jellemzése, a táj- és műleírás ötvözése által olyan esszéisztikus kritika születik, ami maga is műalkotássá lép elő.

Hangsúlyt kap a művészi szabadság megőrzésének, az értő, nem érdek által befolyásolt kritikának az igénye, amellyel egyben az irodalmi élet kritikáját fogalmazza meg: „gyors áru a kapitalistának, s jaj, ha a tőke lemond az életadó kizsákmányolásról! Kitartás? Rendszeres munka? Tisztesség?”⁶⁶ Az író kiszolgáltatót a kiadók és lapok terminusainak, akik árut látnak egy-egy műben, ugyanakkor nélkülük nem lenne képes megélni:

„Mennyi virág mindenfelé! Beszélék, hogy felejtsem ágyrajáró és szénlapátoló és kávéházi kölcsönökön tengődő íróbarátaimat a Nyolc Év tiszteletében.”⁶⁷

Babits nyolc éven át írta a *Halálfiái* című regényét. Szabó Lőrinc itt a hazai irodalmi élet kritikáját is megfogalmazza az éles szembeállítások, a valóság és a vágyott irodalmi közeg ellentétén keresztül.

Szabó Lőrinc prózai életművét áttekintve alkotói íve kezdete a költészetével közel azonos időre, 1921–21-re, a Nyugatban megjelenő kritikái, kibontakozása 1924–27-re Az Est-lapokban közölt tárcanovellái időszakára tehető, majd 1941–1944 között éri el zenitjét,⁶⁸ amikor publicisztikája már visszaszorulóban, és a Magyarország napilap szerkesztői elfoglaltsága és a katonai behívások között jelentős esszéi megszületnek. 1939 májusában a Singer és Wolfner Kiadóval életműve kiadására szerződött, ami stabil

⁶⁴ Sz. L., *Séta idegenben*, Lihegő erdők; Halálfiái, Pan, 1927. máj. 21. 233–245., ITEK, 246–260.

⁶⁵ *Uo.*, 247.

⁶⁶ *Uo.*, 253.

⁶⁷ *Uo.*, 253.

⁶⁸ Vajthó László *Mai magyar költők* c. antológiájában (Dante, 1941), a versei előtti névjegyén ez áll: „költő, esszéíró, műfordító, hírlapíró, a Pandora (1926) szerkesztője.”

fedezetet adott, ugyanakkor az ezt követően meginduló és egyre súlyosbodó, a létezés alapjait fenyegető világháború és bizonytalan kimenetele, valamint a közlő huszonöt esztendő alkotói jubileuma is ösztönözhetette arra, hogy korábbi munkáit revízió alá vegye, „megtisztítsa a képet”, s a legrosszabbra fölkészülve átgondolja, összegyűjtse prózai írásait is.

Részben átdolgozta *Összes verseit* (1943), majd a Babitscsal és Tóth Árpáddal közös Baudelaire *A romlás virágai*-kötet (1923) saját fordításait is egy új kiadás számára. A könyv gondozását is elvállalta 1943-ban, Gautier esszéjével, a saját tanulmányával, jegyzetekkel, a korabeli recepció idézésével és képmelléklettel formálta teljessé, amint ő nevezte: véglegessé.

Ekkor születnek a regényes életrajz műfaját az életmű elemzésével ötvöző komplex dolgozatai Villonról (*Villon élete*, 1940), Baudelaire-ről (*Baudelaire élete*, 1943), Jammes-ről (*Jammes*, 1944);⁶⁹ a személyes emlékeit a lélekrajz vizsgálatával bővítő, de az életmű egészét esztétikai szempontok szerint elemző kritikai értékelései Babitsról (*Az örök mű*, 1941, *Babits műhelyében*, 1943), Tóth Árpádról (*Tóth Árpád, a versfordító*, 1942), Móriczról (*Búcsú Móricz Zsigmondról*, 1942) és Juhász Gyuláról (*Találkozás Juhász Gyulával*, 1937, majd ennek folytatásaként *Az igazi démonizmus*, 1944).⁷⁰ Legyen szó kortárs vagy múlt századi szerzőről, pozitív vagy negatív jellemről, a művek, a verssorok, az életút művészi hozadéka révén mindig felemeli az alkotót.⁷¹

Ezek az életrajzi tanulmányok általánosan pozitív visszhangot kapnak a kortársaktól, *Baudelaire élete* című esszéjére így reagált Örley István, író, kritikus, a Magyar Csillag szerkesztője:

„Kedves Lőrinc! / Ha Te »életrajzkísérletnek« nevezed a Baudelaire-ről szóló írásodat, ám nevezd. Természetesen tökéletes életrajz – de milyen pikáns, színes, érdekes – de tökéletes tanulmány is; egészben véve pedig ennek a fotomontázs műfajnak alig felülmúlható remeke. Nem tudom elhallgatni, hogy milyen elragadtatással fejeztem be az előbb. A könyv is gyönyörű; a jegyzetek hallatlanul okosak, világító értelműek. Költők, költészet analízise: ebben Te sokkal többet tudnál adni Babitsnál is. Alaposabb, gondosabb vagy, ugyanolyan mélyenjáró; prózai kifejezőerőd pedig

⁶⁹ Ld., Sz. L., *Villon élete*, = *A szegény Villon Nagy Testámentuma*, ford., bev. és magyarázatok, Sz. L., ill. HINCZ Gyula, Bp., Singer és Wolfner, 1940, 5–27., *ITEK*, 828–848; Sz. L., *Baudelaire élete* = Charles BAUDELAIRE, *A romlás virágai*, ford. BABITS Mihály, SZABÓ Lőrinc és TÓTH Árpád, a végl. magyar kiadást jegyzetekkel sajtó alá r., Sz. L., Bp., Révai, 1943, 331–378., *ITEK*, 738–773; Sz. L., *Jammes* = Francis Jammes, *Válogatott versek*, 5–21., tördelt korrektúrapéldány, MTA KIKK, Ms 4663/50., *ITEK*, 819–827.

⁷⁰ Ld., Sz. L., *Az örök mű* = *Babits Emlékkönyv*, szerk., ILLYÉS Gyula, [Bp.], Nyugat, 1941, 10–16., *ITEK*, 618–627.; Sz. L., *Tóth Árpád, a versfordító* = *Külföldi költők: Tóth Árpád összes versfordításai*, sajtó alá r. és bev., Sz. L., Bp., Révai, 1942, 7–12., *ITEK*, 663–669; Sz. L., *Búcsú Móricz Zsigmondtól* = MCs, 1942. okt. 1., 189–194., *EPÍ*, 658–665; Sz. L., *Találkozások Juhász Gyulával*, Vál, 1937. máj., 257–265., *EPÍ*, 400–409. és Uő., *Az igazi démonizmus*, 1944. [márc. –ápr. k.], kézirat, MTA KIKK, Ms 2273/108., *ITEK*, 813–819.

⁷¹ Ezért tartja fontosnak pl. Verlaine börtönnaplóját: „Nagyon meleg önvallomás, igazi líra, önéletrajz, napló. Nagyon értékes és érdekes emberi dokumentum. Különösen azért, mert itt mondja el, hogy hogyan tért istenhez a börtönben. A *Les prisons* – egyebek között – a vallásos verseinek a kulcsa is,” (Sz. L. levele Kner Imrének, 1923. jan. 14., *NLC*, 142.)

nagyobb. Egy Töled eredő tanulmánykötet – Goethe, Baudelaire, Babits, ilyen formátumú költőkre gondolok – tulajdonképpen fájdalmasan hiányzik irodalmunkból. / Mi jutott még eszembe? Végeredményben ez a Te igazi elemed, ez a havasi levegő, Baudelaire.”⁷²

Bóka László a költő műfordítói és kötet szerkesztői érdemei mellett szintén kiemelte tanulmánya újszerűségét:

„Távlatot nyitott a könyv köré Baudelaire francia és magyar visszhangjainak idézésével s pontos jegyzeteivel elősegítette e nagy mű teljes átértését. Gautier essayjén kívül *Baudelaire élete* címen a maga művét, egy hatalmas tanulmányt csatolt a versekhez, mely vetekszik a kortárs emlékezésével. E példamutató tanulmány nemcsak a Baudelaire-filológia mesteri szintézise, hanem egy nagy költő, egy élesszemű kritikus, egy zseniális olvasó vallomása a költészetről, ember és mű viszonyáról.”⁷³

Mint a próza új honfoglalóját köszönti Szabó Lőrincet:

„Olvastán arra gondoltam, hogy költőink fejlődésének egyik legjelentősebb állomása az, amikor királyságukat birodalommá növelik a próza meghódításával. Kosztolányi, Babits, Füst Milán, Illyés példája mellett Szabó Lőrinc tanulmánya is erről vall. Az igazi tehetségnek nincs műfaja.”⁷⁴

Szabó Lőrinc megőrizte a Villon-műfordítás kötetéről megjelent kritikákat is,⁷⁵ amelyek szinte egyöntetűen elismerőek. Néhány vélemény Villon-életrajzára vonatkozóan:

„A kötetet gonddal írott, a kétes, legendai részeket mellőző, a megbízható tényeket lelkiismeretes számba vevő életrajz vezet be s a fordítás kérdéseit megvilágító, Villon költészetét is behatóan elemző, hasznos jegyzetek zárják le.” (Kardos László)⁷⁶

„Értékét növeli a kötet pompás bevezető tanulmánya: az első magyar Villon-életrajz, a magyarázó jegyzetek sora s a tömör-finom kritikai méltatás, valamennyi a fordító tollából”. (Kárpáti Aurél)⁷⁷

„Szabó Lőrinc a műveltségkutató adatszomjával, a költő-fordító hű és mégis egyénien szárnyaló értelmezésében s a tudós tisztázó becsületérzésével asztalunkra – az annyi méltatlansággal borított magyar olvasó asztalára – tette az igazi Villon Nagy Testamentumát.” (Laczkó Géza)⁷⁸

A Villon-vitát⁷⁹ követően kiemelt jelentősége volt egy Villon középkori nyelvét hűen visszaadó fordításnak és az életrajzra vonatkozó friss kutatásokkal kiegészített részletgazdag és tabumentes életrajznak.

Szabó Lőrincet minden pozitív visszacsatolás megerősíthetett, de emellett talán kiadója is támogatta volna abban, hogy mintegy húsz esztendő terméséből megalkossa

⁷² ÖRLEY István levele Szabó Lőrincnek, 1943 vége k., MTA KIKK, Ms 4685/127., *ITEK*, 737–738.

⁷³ BÓKA László, *A magyar Baudelaire*, Magyar Nemzet, 1944. jan. 8. 9., lapkivágatként, MTA KIKK, Ms 4695/16.

⁷⁴ *Uo.*

⁷⁵ Lapkivágatok Sz. L. Villon-fordításairól, MTA KIKK, Ms 4696/8.

⁷⁶ KARDOS László, *François Villon Nagy testamentuma*, Nyug, 1940. jún., 1. 298–299. = *Homlokodtól fölfelé: In memoriam Szabó Lőrinc*, szerk., DOMOKOS Mátyás, Bp., Nap Kiadó, 2000, 79–80.

⁷⁷ K. A., *Villon Testamentuma magyarul Szabó Lőrinc fordítása*, Reggeli Mo, 1940. máj. 5. 12.

⁷⁸ Laczkó Géza, *Pest*, 1940. máj. 7.

⁷⁹ Faludy György *Villon balladái Faludy György átköltésében* című népszerű kötete (Bp., 1937, Officina), és Erdődy János *Villon, a költő huszonnégy verse, amelyeket halála után négy és félszáz évvel írt Erdődy János (1940) című kötetei* a hiteles műfordítást értékelő irodalmárokból heves ellenkezést, kritikát váltott ki, ezeket a különben népszerű átirásokat mind a forma, mind a nyelv tekintetében „ál-Villonoknak” bélyegezték. Ld. Deveseri Gábor, *Villon „átköltései”* (Nyug, 1937. nov., 368.), Eckhardt Sándor: *Szegény Villon* (Magyar Szemle, 1940. április, 318–320.), Laczkó Géza, *A szegény Villon: A költői alibi* (Mo, 1940. március 31. 7.) és Bálint György, *Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról* (Nyug, 1940. máj. 1. 272.) című hozzászólásait.

saját prózakötetét. Bár ennek megvalósításig nem jutott el, annak ellenére sem, hogy elismerő kritikák kíséretében szinte mindvégig publikált prózát, írásait mégsem gyűjtötte egybe. Talán túl sok energiát kívánt volna tőle a napi- és hetilapokban, a Nyugatban és a Pandorában, kötetek elő- vagy utószavaként megjelent cikkek összerendezése. Simon István emlékezése szerint: „nem jutott rá ideje”. Egy terve azonban már 1942-ben megszületett. Ebből az esztendőből maradt fenn *Próza-kötet vázolata* címen hat főlioni válogatása, amely közel hetven címet – útitárcákat, riportokat, tárcanovellákat, kritikákat, esszéket, irodalmi tanulmányokat, előadásra szánt beszédet tartalmazott; sőt, ezek mellett a tematikusan illeszkedő, főként utazásaihoz köthető verseket és fényképeket fűzött volna, bár ezt utóbb elvetette. Tartalmát tekintve az megállapíthat, hogy az életútja egyes állomásaihoz, élményeihez kapcsolódó prózai és költői munkáit szerves egységben képzelte el.⁸⁰

Költői és műfordítói tevékenysége publicisztikájára, de esszéi témáira is döntő hatással volt. Egy megverselt témát dolgozott fel *Hegesippos halai* című tárcájában: Hegesippos *A halott meg a halai* címen fordított költeményét belefűzte az emberi testről, saját teste elmúlásáról való töprengésébe:

„Egész novellát vagy riportot mesélt el az a három disztichon, gyönyörű emberi jelenetet támasztott föl előttem...”⁸¹

Egy másik tárcanovellájában Baudelaire szellemidézését írja meg (később ezt egy előadásában újra fölhasználja).⁸² A verseiben, prózájában „közlekedő” vándormotívumokra a Variációk egy témára c. fejezetben térek vissza bővebben.

2. 2. Prózairói tevékenysége és fórumai az életút vonatkozásában

Szabó Lőrinc prózai munkáinak legfőbb fórumai a Nyugat, Az Est-lapok (Pesti Napló, Magyarország, Az Est), majd az Új Idők, a Magyar Csillag, a német nyelvű Ungarn és a Válasz voltak. Ide sorolhatjuk még a különféle alkalmakat, ahol előadott és a rádiót is, Németh László szavaival élve „a legnagyobb magyar folyóiratot”, mert bár élőszóban hangzott el az előadása vagy versmúsora, de ezeket is előre szövegszerűen meg kellett írnia.⁸³ Kijelenthetjük, hogy e fórumokon egyaránt közölte verseit és prózai munkáit.

⁸⁰ PIMK, letét, file:19.072, 19.0087-91.

⁸¹ Sz. L., *Hegesippos halai*, Mo, 1927. júl., 21. 4., *EPI*, 186–189.

⁸² Ld. Sz. L., *Baudelaire bemondja a tyúklopást*, Mo, 1927. okt., 7. 13., *EPI*, 241–243., és Sz. L., *Baudelaire*, [előadása a La Fontaine Irodalmi társaságban], 1938. jan. 29., PIMK, letét, file: 12.2028–37 és 13.2230–6., *EPI*, 409–413.

⁸³ Németh László, *A magyar rádió feladatai*, Tanú, 1934. nov., 199.= *RSz*, 29.

Legkorábban a Nyugat 1920. február 15-i számában közölték a megjelenés előtt álló Edward Fitzgerald–Omár Khájjám-kötetből fordításait és a versekhez írt rövid esszéjét, bevezetőjét. A Nyugatban két periódusban publikált. 1920–1923 között, majd 1929–1937 között mintegy negyvenöt verse és huszonöt bírálat, kritika, esszé jelent meg tollából. A lappal való szakítást elsősorban az Osvát szerkesztői elveivel való nézetkülönbség, az éppen őt köszöntő verse korrekciója okozta.

A Nyugattal csaknem párhuzamosan stabilabb megélhetést biztosító álláshoz jut gyorsírói tudása révén. Ennek az újságírói, hivatali létnek a költészetére tett hatását emeli ki Illyés Gyula:

„Az izzó állapot a természet-adta, a lét-kínálta boldogság – a testi öröm s a lelki béke – szüntelen földidézése; a jég, hogy a költő újságíró Az Est-lapoknál. Újságíró! Telefonszolgálatot fölvevő gyorsíró. Tudását, tehetségét, az, amit ő városnak nevez, csak így tudja használni s úgy-ahogy megfizetni. Az eredmény, ezek az acélkeménységű, ezek az élesen, gyorsan metsző sorok:

Égesd el a könyveket, Kalibán!
Pusztítsd el őket! Mind! Szörös kezed
fojtsa koromba gyémánt agyvelők
értelmetlen tündérváltókat!”⁸⁴

– s itt a *Kalibán* c. versét idézi tovább 1956-ban Szabó Lőrinc *Válogatott versei* bevezetőjében és Szabó Lőrinc szavai is megerősítik állítását. 1935-ben Az Est jubileumi számában a *Költő a segédszerkesztői asztalnál* című esszéjében ugyan az 1928-ban elhunyt költő-újságíró munkatársáról, Tóth Árpádról emlékezik meg, de leírását saját magára is érthetjük, itt világít rá arra a hatásra, amit a napi hivatali munka, a szerkesztőségi lét jelentett számukra:

„...Tóth Árpád írta a verseit, írta kis és nagy politikai és társadalmi cikkeit, szignált vagy névtelen karcolatait, a humoros-színes híreket és a komoly színházi kritikákat. A szerkesztőség, mint egy perzsa őrtorony, száz ablakot nyitott az álmok embere elé, hogy beláthasson a világ, a „hasznos munka és friss tülekedés” üzemébe: a költő kezdte felhasználni ezt a valóságot is és a valóság, ott az ablak melletti íróasztalnál, a ceruzával és a közcsodálatot keltő segédszerkesztői radírgumival, szintén használta a költő kultúráját, nyelvtudását, gyors esztét, meglevenítő látását és stílusát.”⁸⁵

Az Est-lapoknál Tóth Árpádon kívül kollégája volt még többek közt Földi Mihály, Kárpáti Aurél, Kemény Simon, Laczkó Géza, Szilágyi Géza, Zilahy Lajos, de Mikes Lajos Irodalmi rovatának köszönhetően rendszeresen publikált itt a húszas-harmincas években Hunyady Sándor, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond vagy Szép Ernő is.

1921-től 1939-ig kb. egyforma arányban találhatók meg Az Est-lapokban versei és cikkei. A Pesti Naplóban 1921-től a lap 1939-es a megszűnéséig publikál, itt jelennek meg

⁸⁴ ILLYÉS Gyula, *Szabó Lőrinc vagy: boncoljuk-e magunkat elevenen?* = Sz. L., *Válogatott versei 1922–1956*, bev., vál., I. GY., BERNÁTH Aurél két festményével, Bp., Magvető, 1956., 12.

⁸⁵ Sz. L., *Költő a segédszerkesztői asztalnál: Tóth Árpád Az Est szerkesztőségében*, AE, 1935. ápr. 14. 12., *EPÍ*, 371., ld. még a szerkesztőséggel kapcsolatban megfogalmazott véleményét A gyorsírás-fejezetben.

versei a legnagyobb arányban, mintegy kétszáz alkalommal, mellettük kilencven kritika, tárcsa, karcolat, útirajz, tudósítás és színes riport, az utolsók: hangulatképei Teleki Pál berlini látogatásáról 1939. május elején.⁸⁶

Az Estben és a Magyarországon együtt közel százötven verset és ugyanennyi publicisztikát közölt. Feltűnő, hogy mennyi színikritikát írt, és érdekelt volt a drámairodalomban is. A húszas évek elejétől a versek és rövidebb prózai munkák mellett rendszeresen fordított színházak számára kortárs darabokat, mint Georg Kaiser vagy Strindberg műveit, később Shakespeare- és Kleist-megbízásokkal látta el a Nemzeti Színház vezetője, Németh Antal.⁸⁷

Mindeközben megjelentek Omár Khájjám- és Shakespeare-fordításkötetei, amelyekhez a témát feltáró tanulmányokat készített; a Benedek Marcell szerkesztette *Irodalmi miniatűrök* sorozatában Stefan Georgéről szóló tanulmánya, majd a Babitscsal és Tóth Árpáddal közös, általános elismerést kiváltó Baudelaire-fordításkötete látott napvilágot. 1926 júliusában hivatali állásából fölmentik, a lapnál történt általános leépítés során. Az elbocsátásánál az is közrejátszhatott, hogy a sajtón kívül műfordításokkal és az új nemzedék szervezésével elfoglalt költő nehezen tartotta be a megkövetelt hivatali rendet.⁸⁸ Elbocsátását követően 1926 második felében a Pesti Napló *Írók és könyvek* című kritikai rovatában jelentek meg Sz. vagy sz. szignójú bírálatai. A Verlaine-műfordításait tartalmazó kötetéhez írt Verlaine életének mozzanatait és a költői pályát taglaló nagy életrajzi esszéjét ugyanekkor publikálja.

A már 1925-től nyilvános felolvasóesteken bemutatkozó nemzedéktársakkal, a Pandora alkotói körével szervezi meg és döntően Mikes Lajos anyagi támogatásával indítja meg 1927 februárjában saját lapját.⁸⁹ Ezt követően fél éven át a Pandora lesz fő

⁸⁶ Ld. Sz. L., *Berlini mozaik – programon kívül*, PN, 1939. máj. 2. 8–9., *EPÍ*, 484–488., a Hitler esetleges győzelmében a veszélyt is érzékelő költőről ld. KABDEBŐ Lóránt, *Fül kell hozzá* = K. L., *Mesék a költőről: Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Bp., Ráció, 2011, 146–150.

⁸⁷ G. Kaiser *Der Brand im Opernhaus* (1920) című drámáját *Tűzvész az Operában* címmel 1923. december 23-án mutatta be a Forgács Rózsi vezette Kamaraszínház, mely Földi Mihály kritikája szerint: „Az első jó, kongeniális, hű és élvezetes Kaiser-fordítás”. (*Nyug*, 1924. jan. 3.) volt; majd Bárdos Artúr rendezésében Kaiser *Asszonyáldozatát* (*Das Frauenopfer*) a Renaissance Színház 1924. ápr. 11-én, August Strindberg *A csöndes ház* (*Oväder*) című darabját a Nemzeti Színház Kamaraszínháza 1925 novemberében mutatta be Sz. L. fordításában (ld. erről nyilatkozatát, *Magyar Színház*, 1925. nov. 22. 2., *Vallomások*, 81–82.). Ezeket követte Catherine Turney *Keserű aratás* (*Bitter Harvest*), 1938. okt. 12. é. és a Nemzeti Színház bemutatói: 1935. nov. 8., *Athéni Timon* (*Timon of Athens*), Krasziński, *Pokoli színjáték*, Franz Theodor Csokor átdolgozása (*Die ungöttliche Komödie*) 1936. nov. 11., Hanns Johst *Thomas Pain*, 1937. nov. 12., *Ahogy tetszik* (*As You Like It*) 1938. dec. 17., Kleist *Amphytrion* 1939. február 18-án és a *Macbeth* 1939. nov. 18-án.

⁸⁸ Szabó Lőrincné Mikes Klára közbevetett szavai a Merva Mária és Macht Ilona által Mikesné Havas Irmával készített interjúban, 1978. máj. 12., PIM MédiaTár, OR0792 (dig. CD2070).

⁸⁹ Ld. a *Magyarország* hírovtában: *Modern magyar és szláv zene a »Pandora« irodalmi estjén*, Mo, 1925. márc. 29. 17. és *A »Pandora« virágvasárnapi irodalmi estjén a háború utáni új magyar irodalom teljes programja kibontakozik*, Mo, 1925. ápr. 5. 17.

elfoglaltsága, egyben legfrissebb verseinek, műfordításainak, s részletes, tárgyyszerű, műközpontú kritikáinak is fő fóruma. Mint a folyóirat megjelenése előtt röviddel írta:

„Fontos a kritikai rovat, hogy végre becsületes hang szóljon bele az üzlet, az „ünnepeelt tehetség” pokoli zsivalyába.”⁹⁰

Anyagilag azonban egyre lehetetlenebb helyzetbe kerül családjával és hónapokon belül nyilvánvalóvá válik, hogy a lapot nem tudja fenntartani, az 5. és 6. szám már összevontan, 1927. július 14-én jelenik meg.

A Naplóban közben továbbra is jelentkezik tárcáival, név nélkül megjelenő rövid karcolataival, ezzel is ez enyhítve megélhetési gondján. Még a nyáron Erdélyben tesz körutat, a trianoni döntést követő évek változásairól tudósító hangulatképei, útítárcái, riportjai *Utazás Erdélyben*-sorozatában jelennek meg Az Est-lapokban.

Ekkor írja a már említett, a Pesti Napló rövidhírei közt név nélkül megjelenő „mozdonyos” – egy füstölő mozdony rajzával illusztrált – rövid satirikus történeteit. Gyermekként apja által egy életre érzékennyé vált a vasúti közegre, a benne dolgozók nehézségeire, s itt rövid képzelt riportokat ad, megszólaltatva a mozdonyt, az olajos kannát, a rakodásra váró gerendákat, a vasutas élet megszemélyesített tárgyait.

A Pandora megszűnését követően, felesége közbenjárására 1927. október 15-étől visszakerül rendszeres hivatalába és 1928 őszéig a Pesti Napló olvasószerkesztői feladatát is ellátja, emellett az aktuális kishírekhez vagy hétköznapi mozzanatokhoz kapcsolódó névtelen karcolatokat és rövid kritikákat ír a beküldött kötetekről.

Nagybátyjának, Gáborjáni Szabó Mihálynak 1927 novemberében így számolt be visszatéréséről:

„...engemet meghívtak a Pesti Naplóhoz, meglehetősen váratlanul, s október 15-e óta már bent is dolgozom a szerkesztőségben. Munkaköröm ugyanaz, mint Az Estnél volt: ügynevezett lektori munka, segédszerkesztés. Nem fáradtságosabb, mint az útkaparás vagy a csizmadiamesterség, de nagyon rossz, hogy éjjel kell csinálni. Este öttől hajnal kettőig elfoglal a hivatalom...”⁹¹

Közben Ady születésének ötvenedik évfordulójára megjelent két versválogatása a bevezető tanulmányaival 1927 végén,⁹² előadást is tartott Szegeden „Adyról és a mai fiatalságról” és kritikus hangon tudósított a budapesti Ady-ünnepségekről.⁹³ Továbbra is közöl ismertetéseket például Sárközi György, Kassák Lajos új verseskötetéről (1928), a bécsi Burgtheater Maugham-előadásáról. 1928 őszén a Magyarországhoz szerződik, név

⁹⁰ Sz. L., [Tátrai jegyzetek] = *Vallomások*, 88., szerkesztői tevékenységéről és a lap jelentőségéről ld. KABDEBŐ Lóránt, *A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: A Pandora*, ItK, 2011/5., 505–549.

⁹¹ Sz. L. levele Gáborjáni Szabó Mihálynak, 1927. nov. 5., *NLC*, 179.

⁹² Ld. Sz. L., *Két évtized = Antológia Ady Endre verseiből*, összeáll., Sz. L., Bp., Athenaeum, 5–9., *ITEK*, 261–264., és *Az istenes Ady = A Sion-hegy alatt: Ady Endre istenes versei*, összeáll., Szabó Lőrinc, Bp., Athenaeum, [1927 vége], 5–15., *ITEK*, 265–271.

⁹³ *A keresztény ifjúság Ady-ünnepe*, Mo, 1928. máj. 22. 10., (Sz–ó L–c.) szignóval, *ITEK*, 278–279.

nélkül vagy álnév alatt közöl személyes hangú tárcákat, életképeket és rövid kritikákat is. 1930-tól újra megjelenik a Nyugatban – Osvát 1929 október végén hunyt el –, a Pandora szerzői és nemzedéktársai, így Lanátor Pogány Ferenc és Erdélyi József verseit és Kodolányi János két novelláját elemző kritikájával, de szintén itt közli Stefan George halálára írt, költészeti tanulmányát 1933 végén, és a Kosztolányi Dezsőről a Kisfaludy Társaság emlékülésén elmondott beszédét 1937-ben.⁹⁴ 1930–31-ben a Villon születésének 500. évfordulójára megjelenő *A szegény Villon balladái* című füzetének verseit fordítja és utószavát írja. 1932–1934 között a Pesti Napló *Írók és könyvek*-rovatában a szerkesztőségbe beküldött, főként elsőkötetes szerzők munkáit bírálja. Közben filológusi munkát is végez, *Tóth Árpád összes verseit* 1934-ben rendezi sajtó alá, melyhez a hagyatékban maradt töredékeket és gyorsírt jegyzeteket is meg kell fejtenie. A kötetet nagy gondal állítja össze, a versekhez az életművet értékelő bevezető esszét, jegyzeteket és a jegyzetekhez kapcsolt utószót is fűz, amelyben úgy fogalmaz: „Egy nagy költő teljes munkássága csak igen lassan záródik le. Ez a mostani kiadás aránylag rövid idő alatt, de úgy készült, hogy alapja lehessen a Tóth Árpád-filológiának.”⁹⁵

Németh László a Válasz megindulása előtt felhívja Szabó Lőrinc figyelmét, hogy verseit várja a készülő lapba és esszéire is igényt tart. Így fordul hozzá 1934. február 13-i levelében:

„Kedves Barátom, /múltkor a fasiszmus hevében a legfontosabban nem állapodtunk meg, hogy mit adsz a folyóirat első számába. Verset, tanulmányt? Mert rá akarunk szorítani a tanulmányírára is. Ne várd, hogy kunyeráljunk, amikor tudnod kell, hogy elvárjuk, hogy velünk tarts. / Szeretettel üdvözl: / Németh László”⁹⁶

1935-ben Sárközi György szerkesztette tovább a lapot, itt jelenik meg előbb Németh László *Ember és szerep* című önéletrajzi kötetéről szóló kritikája (1935. január), és Juhász Gyula-émlékezése, a *Találkozások Juhász Gyulával* (1937. május) címmel.

1936-ban Az Estben apró ismertetései látnak napvilágot Móricz új regényéről, Ady publicisztikájáról, Révész Béla Ady-könyvéről.

1928 végén jelenik meg röpirat-esszéje a *Divatok az irodalom körül* címmel Az Est Hármaskönyvében. Címével ellentétben valójában a divatok ellen és a maradandó költészet, az „igazi irodalom”, a divatoktól független művészet mellett foglal állást. Tágabb értelemben kitér az irodalom közegére, az olvasókra, lapokra, kiadókra, az írókra.

⁹⁴ Ld. Sz. L., *Stefan George*, Nyug, 1933. dec. 16. 603–606., *ITEK*, 398–408; Sz. L., Kosztolányi Dezső, Nyug, 1937. dec. 1. 386–391., *ITEK*, 465–473.

⁹⁵ Sz. L., *Jegyzetek = Tóth Árpád összes versei*, Bevezette s a hátrahagyott költeményekkel és töredékekkel együtt sajtó alá rendezte, Sz. L., Bp., Athenaeum, [1934], 276., *ITEK*, 424.

⁹⁶ *Németh László élete levelekben: 1914–1948*, kiad., NÉMETH Ágnes, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1993, 713. (neten: dia.hu).

Hangneme satirikus, gyakran gúnyos, amint az egyes modern irányzatok paródiáját adja stílusgyakorlatokon keresztül. Ez az írása már kezdetét jelenti annak a nagyobb gondolatfolyamnak és témának, melynek egyes megállapításai, motívumai – pl. a kultúra, az irodalom, ezek finanszírozása vagy az írók és a költészet szerepe – a harmincas években vállalt előadásaiban is visszatérnek, így 1932-ben *A szabadversről és egyébektől – Az ifjú költők matinéján* elmondott beszédében, a *Magyar költő 1933-ban* vagy a *Beszéd a költőkhöz* című írásaiban is, melyekben a költészet szabadságáról, a tehetség és a formatudás kettős művészi követelményéről, és a legpontosabb, leggazdaságosabb költői kifejezésmódról értekezik.

A harmincas évek elején megsűrűsödnek a különböző társaságokban, üléseken, a rádióban elmondott és a napilapok hasábjain közzétett, az irodalom, a művelődés aktuális kérdéseit taglaló esszéi. Mint 1931 márciusában Kardos Lászlónak írja:

„Általában nagyon divatosak most az előadások, a Nyugaték mindennap felléptetnek embereket, a Cobden Szövetség, a Századunk, a Vajda János-, az Orvosanalitikusok és még legalább tízféle társaság folyton előadásokat és vitákat rendez.(...) Talán a folyóiratok hiányának a jele ez a nagy mozgolódás, és annak, hogy a zárt helyen elhangzó beszéd sokkal szabadabb, mint ami nyomtatásba kerülhetne, ahol rögtön fellép a kiadói érdek, a szerkesztői és az állami cenzúra. De nincs e sok előadás mögött semmi különös, semmi, legfeljebb közönségképzés.”⁹⁷

E pódiumoknak rendszeres előadója volt. Szövegüket általában megírta, hangjukon érezhető a felszólalás, a beszéd öröme. Ugyanakkor egy interjúban a kérdésre: „Szereti a dobogót, az előadó-művészetet?” – így válaszolt: „Szeretném megreformálni. De ez nem az én hivatásom.”⁹⁸ Mégis, a korabeli visszhangok szerint, beletanult ebbe is.

Előadásai java része olyan alapvető témákat tárgyalt, mint a költő lényege, a kifejezés mibenléte, ki tekinthető költőnek („mindenki költő”); a költészet, mint hivatás elismerése és állami finanszírozása, a maradandó költészet ismérvei, a forma és a tartalom kérdései; a klasszikus irodalom terjesztése, reklámozása vagy költői szabadság kontra háborús költészet. Ellenezte a politika irodalomra és általában a művészetre gyakorolt nyomását, befolyását, igyekezett nyílt színen is a tiszta költészetet képviselni.

Szabó Lőrinc elismertségét mutatja, hogy a harmincas években különböző irodalmi társaságok hívják meg tagjaik sorába és estjeiken is több alkalommal szerepel.

1926 decemberében Rákosi Jenő invitálta a PEN Club magyar szervezetébe, majd a La Fontaine Irodalmi Társaság (elnöke Vikár Béla) 1932-ben műfordítói érdemei elismeréséül megválasztotta rendes tagjává. 1932. október 30-án tartott székfoglalója rövid

⁹⁷ Szabó Lőrinc levele Kardos Lászlónak 1931. márc. 22-én, *NLC*, 206.

⁹⁸ *Vallomások*, 258.

bevezetőjében a politikamentes egyesületen belül az építő viták szükségességét, tisztázó szerepét hangsúlyozta, majd Goethe *Marienbadi elégiájának* fordítását olvasta fel.⁹⁹

A Vajda János Társaság 1936. január 26-án, a korábbi elnök, Kárpáti Aurél újraválasztásával egy időben Szabó Lőrincet a társaság elnöki tanácsának tagjává választotta. „Remélem, hogy hangzatos és bő jellemzések nélkül is megérzed azt a nagy szeretetet és igaz nagyrabecsülést, mellyel a Vajda János Társaság minden tagja személyed és munkásságod iránt viseltetik és szíves jóindulattal viszonzod azt” – írta Kárpáti Aurél a költőnek 1936. március 16-án.¹⁰⁰ Szabó Lőrinc székfoglaló előadását *A költő a földön járjon* címmel ugyanezen évben tartotta meg.¹⁰¹

A Kisfaludy Társaságba 1937-ben Kosztolányi Dezső helyére Schöpflin Aladár és Sík Sándor ajánlásai alapján szintén műfordítói teljesítménye elismeréséül választják meg Szabó Lőrincet. Székfoglalóján 1937. november 3-án, Kosztolányi halálának évfordulóján Kosztolányi nagy költészetének fejlődéséről beszélt, felolvasása után Voinovich Géza elnök köszöntötte az új tagot.¹⁰²

1935 tavaszán Szabó Lőrinc is részt vesz a Gömbös Gyula miniszterelnökkel való együttműködésben bízó és gazdasági és kulturális változásokat sürgető írók Új Szellemi Front csoportosulásában. Egyetért a népi írók reformtörekvéseivel. A Magyarország hasábjain hetekig tartó vita bontakozik ki az írók között az Új Szellemi Fronttal kapcsolatban, Szabó Lőrinc a „*Jobb*” és „*bal*” és a *reformok – Hozzászólás az Új Szellemi Front vitájához* (1935. ápr.) és az *Aszfalt és föld* (1935. szept.) című írásaiban fejti ki véleményét, amellyel lényegében a reformot követelőkkel ért egyet. Horányi Károly tanulmányában teljesszörűen tárja fel és elemzi a Gömbössel való együttműködésre vonatkozó véleményeket és Szabó Lőrincnek a népi írók reformmozgalmához való csatlakozása hátterét és részvételét.¹⁰³

Ezzel közel egyidőben, a korábbi szerkesztő Földi Mihály megvált a Magyarországtól és a Pesti Napló szerkesztését vitte tovább, és 1934 márciusától a

⁹⁹ Sz. L., *La Fontaine-székfoglaló*, 1932. okt. 30., *EPÍ*, 337–338.

¹⁰⁰ Kárpáti Aurél levele Szabó Lőrincnek, MTA KIKK, Ms 4687/221–222., *ITEK*, 426.

¹⁰¹ Vö., Plätz Rudolf, *Tizennyolc év a magyar közművelődés szolgálatában: Ügyvezető elnöki jelentés a Vajda János Társaság tizennyolc éves munkásságáról*, Bp., VJT, 1943., Előadásának szövege lappang, de sokatmondó címe alapján részben a *Magyar költő 1933-ban* címmel az IGE lillafürdei tanácskozására írott előadásával, részben a *Beszéd a költőkhöz* (1934) c. esszéjével állhatott rokonságban.

¹⁰² Sz. L. székfoglaló beszéde: *Kosztolányi Dezső*, *ITEK*, 465–473., Voinovich Géza üdvözlő beszédet közlik és a választás körülményeiről részletesebben írnak, Horányi Károly és Kabdebó Lóránt, *Vallomások*, 609–693.

¹⁰³ HORÁNYI Károly, *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front I-II.*, *ItK*, 2009/3., 273–336., és *ItK*, 2009/4., 395–471.

Magyarországot Zilahy Lajos vette át „nemzetvédő programmal”.¹⁰⁴ Szabó Lőrinc olvasószerkesztő, gyakorlatilag Zilahy helyetteseként dolgozik, Kodolányi János segédszerkesztő, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Féja Géza a lap állandó cikkírói voltak. Illyés Gyula Fülep Lajosnak számol be a változásokról 1934 februárjában: „A lap munkatársai Szabó Lőrinc, Kodolányi, Zsilinszky, Féja, mindenki, akinek kebelében hű magyar szív dobog. A program egyik fő-főpontja a Dunántúl elnémetesedésének meggátlása, telepítés, stb. stb.”¹⁰⁵

A harmincas évek több hivatali utazást, kiküldetést hoz számára, ezekről útirajzban, tárcában vagy esszében számol be, de verseinek is témául szolgálnak: egy nemzetközi gőzhajó fedélzetén Az Est-lapok tudósítójaként Egyiptomba utazik (1931), eljut Párizsba (1934),¹⁰⁶ repülőúton Svájcba (1936), 1938 augusztusában és 1939 áprilisában a hivatalos hírek mellett ő tudósít költői hangulatképekben a magyar vezetők hivatalos németországi látogatásáról¹⁰⁷ – részben ezen tudósítások értelmezése miatt kapott feddést 1945-ben, míg ő ekkor is vállalta azok tartalmát.¹⁰⁸

1938-ban nyári szabadságát is Németországban tölti: Shakespeare *As You Like It* című vígjátékát fordítja s ennek körülményeit rajzolja meg a *Shakespeare-rel a Fekete-erdőben* című esszéjében.¹⁰⁹ Ezt követően több hivatalos meghívásnak is eleget tesz, Berlinben (1939. jún., 1942. dec. 8.), Bécsben (1942. dec. 11.), Münchenben és Stuttgartban (1943. jún. 8. és 10.) ad elő; hangulatképet ad közre a lipcei nemzetközi vásárról (1941. márc.), a jugoszláv–magyar örökbarátsági egyezményt követően részt vesz a magyar íróküldöttség jugoszláviai útján és erről útirajzokat küld az Új Idők számára (1941. márc. vége); Bulgáriából a Magyarország és a Magyar Csillag számára (1942. márc.). 1941 májusában a Nemzeti Színház művészeivel németországi vendégszereplésre

¹⁰⁴ Ld. Illyés Gyula levele Fülep Lajoshoz, 1934. febr. 26. = *Fülep Lajos levelezése III.*, szerk., jegyz., F. CSANAK Dóra, névmutató, NAGY Csaba, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1995, 321–322., idézi VARGA Katalin, *Akciónk egészen komoly...: Szabó Zoltán levelei Buday Györgyhez, 1934–1935*, Forrás, 2012. jún. 77.

¹⁰⁵ *Uo.*, 322.

¹⁰⁶ Párizsi élményét elemzi: KABDEBŐ Lóránt, „A Szellem világa, az én igazi hazám, változatlanul ragyogtatja örök jeleit”: *Szabó Lőrinc töprengései Párizsban* = K. L., *Mesék a költőről: Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Bp., Ráció, 2011, 138–145.

¹⁰⁷ Miután részben épp e cikkek miatt kellett felelnie az Újságírók Igazolóbizottsága előtt 1945 szeptemberében, ezért munkáltatója, Gombaszögi Frida is tanúvallomást tett. Ebben úgy fogalmazott, az ő elgondolása volt, hogy „ne egy száraz riport jelenjen meg, hanem küldjék ki Szabó Lőrincet, hogy egy költő szemével látott színes tudósítást közöljön a lap.”

¹⁰⁸ Az Igazolóbizottság megállapítása szerint „ezek a cikkek nem tartalmazzak politikumot, sem politikai gondolatmenetet, hanem színes riportok a környezetről és visszaemlékezések irodalmi nagyságok működésére és működési helyére. Pl. Goethe, Weimar. Ezekben a cikkekben a politizálás elől Szabó Lőrinc irodalmi, történeti és esztétikai problémákba menekül, és azokat, továbbá a környezeti jelenetek megrendezését és nagyvonalúságát írja meg színesen.” (*Igazolás*, 1945. szept. 25., *Vallomások*, 518.)

¹⁰⁹ Sz. L., *Shakespeare-rel a Fekete-erdőben*, ÚI, 1938. dec. 18., 925–927., *EPI*, 453–458.

utazik Berlinbe és Frankfurtba, Vörösmarty *Csongor és Tünde* c. darabját átdolgozásában állítja színpadra Németh Antal, közben lapját, a Magyarországot is tudósítja.

1942 februárjában egy tizenhárom tagú magyar művészi küldöttség tagjaként tíz napot tanulmányúton tölt „a háborús Münchenben”, amiről útijegyzeteket közöl az ekkor már „félhivatalos” kormánylap szerkesztőjeként az Esti Magyarországon; de a III. Birodalom által szervezett weimari Költői Napokon, az Európai Íróegyesülés találkozáján magánemberként vesz részt 1942 októberében. Nem kis mennyiségű megbízást, küldetést vállalt magára. Mindezekon kívül tervben volt egy svéd- és finnországi hivatalos utazás 1943 őszére, ami azonban meghiúsult.¹¹⁰

1938-tól egyre inkább az Új Idők¹¹¹ című képes konzervatív szépirodalmi magazin és a rádió – különösen 1940–1944 között – lesz a leggyakoribb fóruma verseinek, műfordításainak és esszéinek is.

1938 őszén egy öt előadásból álló szabadegyetemi sorozatot is elvállal a Népművelési Bizottság és vezetője, Novágh Gyula felkérésre. *A magyar líra három százada* címmel a XVI-XVIII. század közti magyar költészetéről, lényegében Balassitól Csokonaiig és a történelmi közegről ad elő, verses példákkal, zenés betétekkel, tehát hasonlóan vesz részt, mint a rádió irodalmi összeállításában, de itt kb. háromszoros terjedelemben kell gondolkoznia. Közben egyre nagyobb tekintélyre tesz szert, a kezdő költők gyakran keresik fel, nemcsak a lapok hasábjain fogalmazza meg véleményét, hanem leveleiben is,¹¹² Berda József (*Áradás*, 1926) és Szabó Károly (*Hajnali nyitány*, 1938) szombathelyi költő verseihez bevezetőt ír.¹¹³

A korábbi Est-lapokat 1939-ben átszervezik, a Pesti Naplót és Az Estet megszüntetik, a Magyarországot radikálisabban a kormány politikájához igazítják és átnevezik, így indul meg 1939. november 18-án a Reggeli és az Esti Magyarország. Szabó Lőrinc az esti lap olvasószerkesztője lesz egészen 1944 végéig, a főszerkesztő Szvatkó Pál, segédszerkesztője Darvas János, mindketten a Prágai Magyar Hírlaptól érkeznek

¹¹⁰ „– Legnagyobb idei szomorúsága? – Hogy pár nappal ezelőtt, az utolsó pillanatban, elmaradt egy svéd és finnországi kiküldetésem.” – válasza egy interjúban. (TURI TURGONYI András, *Őszinte beszéd Szabó Lőrincsel: „Politika, pártérdek és hozzánemértés dühög irodalmi életünkben”* Délibáb, 1943. szept. 4., 4., Vallomások, 241.)

¹¹¹ Szerkesztője 1894-től 1944-ig Herczeg Ferenc volt, alapítója a Singer és Wolfner Kiadó; 1936-ban Wolfner József halálát követően a lapot fia, Farkas István, Párizsból hazatért festőművész örökölte és vitte tovább 1944-ig. A német megszállást követően azonban Auschwitzba hurcolták, ahol megölték.

¹¹² „A *Délibáb* útján is bocsánatot kérek mindazoktól, akiknek nem érek rá válaszolni. Rengeteg kézirat és levél jön hozzám, itt gyűl halomba, nincs időm felelni.” (TURI TURGONYI András, *i.m.*, 4., Vallomások, 240.)

¹¹³ A két előszót ld. *ITEK*, 195–196. (Berda J.) és *Uo.*, 557–559. (Szabó K.)

Budapestre.¹¹⁴ Az 1939. november 18-i nyitószám Szabó Lőrinc az *Álom* (később: *Társadalom*) című versét közli.

Több közéleti szereplést elvállal, pl. ünnepi beszédet mond a Székesfővárosi Népművelési Bizottság 1939. március 15-i ünnepi emlékestjén, aminek alaphangulatát Erdély és a Felvidék visszacsatolása felett érzett euforisztikus öröm hatja át, „a magyar felemelkedésben”, a kvalitásokra épülő új országépítésben való reménykedés; Kassán a visszatért magyarok előtt mond személyes gyermekkori emlékeit megidéző beszédet és felolvassa a visszacsatolás híre ihlette *Az Ipoly ünnepén* című versét. Hozzászól az *Író és politika*, az írók és a háború viszonya kérdéseire, az 1942 novemberében írók és politikusok részvételével zajló lillafüredi konferencián a politikától független alkotás, az írói szabadság szükségessége mellett érvel.

1941-től a germanista Pukánszky Béla által szerkesztett Ungarn – a Magyar–Német Baráti Társaság Budapesten és Berlinben megjelenő német nyelvű havilapja – közli verseit, és esszéit német nyelven. Lorenz Szabó néven itt jelenik meg Berlinben 1939-ben elhangzott előadása a kortárs magyar költészetéről (*Neue Ungarische Dichtung – Geist und Stil*, 1941. máj.), valamint személyes hangú beszámolója a Nemzeti Színház frankfurti vendégjátékáról (*Mit dem Nationaltheater in der Reich*, 1941. júl.),¹¹⁵ titiseei Shakespeare-fordításáról (*Mit Shakespeare im Schwarzwald*, 1941. dec.), és a weimari költőtalálkozóról (*Abschied von Weimar*, 1942. dec., *Um Goethes Gartenhaus*, 1943. febr.).¹¹⁶

1942-től a Babits halálával megszűnt Nyugat utódlapjában az Illyés Gyula által szerkesztett Magyar Csillagban is publikálja verseit, esszéit. A háború közepén tudatosan törekszik egyrészt a nagy elődökkel, kortársakkal kapcsolatos emlékei esszéisztikus megörökítésére: *A hibátlan költő* (Stefan George, 1941), *Búcsú Móricz Zsigmondtól* (1942), *Tóth Árpádról* (1942, 1943); *Babits műhelyében* (1943), *Jászai Mariról* (1944); másrészt a gyermekkori emlékek megfogalmazására: *Amikor debreceni diák voltam* (1942), *Egy eltűnt városban* (1943); valamint utazásai rögzítésére, *Kelet és kikelet – Kora tavaszi utazás Bulgáriában* (1942. máj.), *Egy marék Líbia* (1931. nyaráról, 1942. júl.), *Búcsú Weimartól* (1942. dec.), a weimari Dichtertage (költőnapok) számára relevatív erejű

¹¹⁴ Szvatkó Pált a német megszállás után letartóztatták, koncentrációs táborba került, túlélte. Darvas János költő, újságíró, műfordító Budapest ostromakor halt meg, Darvas Iván színész apja.

¹¹⁵ Előbb magyar nyelven: *Frankfurtban a Nemzeti Színházzal*, Mo, 1941. máj. 29. 5., *EPÍ*, 574–578. és ennek folytatása: *Öt nap Berlinben a magyar színészekkel*, Mo, 1941. máj. 30. 5., *EPÍ*, 579–582.

¹¹⁶ A teljes szöveg magyar nyelven: *Búcsú Weimartól*, MCs, 1942. dec. 1., 387–397., *EPÍ*, 679–692. és egy másik részlete szintén német nyelven: *Um das Gartenhaus*, Neues Wiener Tagblatt, 1942. dec. 14., ugyancsak a lapnak szánhatta a Magyar Csillagnál már kiszedett, de letiltott 1942. novemberi lillafüredi beszédét is *Über Krieg, Freiheit und Dichtung* címmel, ám végül itt sem jelent meg, kézírata, MTA KIKK, Ms 2274/34

találkozásai (Carl Rohte, Hans Carossa), élményei (Goethe Ilm-parti kerti háza) megörökítésére.

Az 1944-es esztendő, ami sokak számára a véget, vagy annak kezdetét jelentette, Szabó Lőrinc számára még elismeréseket, kitüntetések hozott (Csokonai-díj, Baumgarten-díj, Irodalompartoló Társaság díja).

Ebben az évben még a német megszállást követően is a Magyarország szerkesztőjeként dolgozik, fizetését kapja, de a lapban saját cikket már nem közöl. 1945-ben ennek pusztá tényét is kifogásolta az írói igazolóbizottság: „Vétkes Szabó Lőrinc abban is, hogy 1944. március 19-e után egészen a Pest [helyesebben: Magyarország] megszüntetéséig lapjánál helyén maradt. Az, hogy nem írt, hanem csak másodlagos technikai [vagyis: olvasószerkesztői] munkát végzett, szintén nem fogadható el végleges mentségnek.”¹¹⁷

1944 tavaszán katonai szolgálata idején a Képes Táborig Újság számára készít két riportot Bajor Gizivel (*Bajor Gizi óvóhelyet épít*, 1944. ápr. 22) és Márkus Emíliával („*Naponta imádkozom mindnyájukért!*” 1944. ápr. 29.) és ugyanekkor az Új Időkben is közli régi riportját és emlékeit *Jászai Mariról* (1944. ápr. 22.).

Szállási hatalomátvételével a rádióadások ellehetetlenültek, a rádiókészülékeket be kellett szolgáltatni, a kiadók, nyomdák bombák martalékai lettek, 1944. december végén egy ellenőrzés során Szabó Lőrincet is őrizetbe vették fiával és vejével együtt a szovjetek. Fiával együtt másnap hazatérhettek, veje, Várady Szabolcs színész, hadifogolyként csak 1948-ban szabadult.¹¹⁸

1945 minden szempontból választóvonalat jelent életében, nemcsak személyére, idegzetére, de alkotásaira is kihatott. Szabó Lőrinc 1945-ben ünnepelte volna negyedszázados írói jubileumát,¹¹⁹ ám ez elmaradt a háború pusztítása, majd az 1945-ös felelősségre vonás következtében.

Nemzedéktársai, a Pandora egykori szerzőgárdájának java része a háború, a fasizmus áldozata lett: Bálint György, Fenyő László, Gelléri Andor Endre, Halász Gábor, Komor András, Molnár Ákos, Pap Károly, Sági Márta, Sárközi György és Szerb Antal. Szabó Lőrinc és családja szerencsés túlélése, a kultikus szeretettel övezett könyvtára

¹¹⁷ [Az írói igazolás tervezete], 1945. máj., *Vallomások*, 485.

¹¹⁸ HORÁNYI Károly–KABDEBŐ Lóránt, *Életrajz: Szabó Lőrinc*, *Vallomások*, 891.

¹¹⁹ Bár 1927-ben a Magyar Színházi Lexikon kérdőívén arra a kérdésre: „Mikor kezdte a pályáját?” a válasza ez volt: „1919-ben.” (*Vallomások*, 94.), az első munkái, versei, műfordításai, kritikái 1920-ban jelentek meg.; „Huszonöt év... Erről jut eszembe, hogy az idén jubilálok: huszonöt évvel ezelőtt jelent meg az első írásom!” (*Napló*, 1945, *Vallomások*, 270.)

egyben maradása után a felszabadulás nem az ünnepet, hanem a gyászt, a zaklatások, a kirekesztés éveit hozta számára.

A náci-szimpatiával vádolt, majd felmentett és feddével igazolt költő egy időre elesik a publikálás lehetőségétől, 1945 tavaszán–nyarán kétségek közt vergődve szaporítja *[Napló]*-ja sorait. Felkészül, mihez kezdene, ha eltiltanák az írástól:

„Legépeltem az elképzelt síron túli beszédemet vagy leveletem. Címe, egyelőre: *Birákhöz és barátokhoz*. (...) Talán órákat kellene adnom: irodalomtörténeti órákat, bármely nép irodalmát vállalom... Korrepetálni fogok, mint egy jeles diák, úgyis csináltam valaha... Házitanító... Valamilyen állás, illetve pénzkeresés csak van, amihez nem kell »igazoltatás«... Vagy nyithatnék költészeti iskolát? Ilyen még úgyse volt. Ízléssiskolát. Olvasási iskolát. »A versélvezés művészete!«... »A francia líra a XIX. században«... Filozófia, pszichológia...»¹²⁰

Míg 1944 végén a háború, most a béke bizonytalanságában kell végrendelkeznie:

„... esetleges baj esetére Kardos László és Illyés Gyulán kívül Cs. Szabót szeretném egyenrangú harmadikként az irodalmi munkásságom és hagyatékom őrizetével, illetve kiadásával megbízottnak tudni.»¹²¹

A tárgyalások során hangsúlyossá válik személyes mentő tevékenysége, közbenjárása üldözött barátaiért, de ki kell emelni barátai, különösen Illyés Gyula támogatását és segítségét.

A feddést követően művészi tekintélye kevésbé szenvedett csorbát, az emberi, csak lassan vagy máig sem állt helyre.¹²²

Horányi Károly a még tartósabban kiszorított, „szilenciumra kárhoztatott” írójáról, Kodolányi Jánosról jegyzi meg a következőt: „akinek cikkeit, tanulmányait 1945-öt követően alig, egy-két évvel később pedig egyáltalán nem közölték, aki publicisztikát 1946-ot követően nem írt, nem írhatott, csak levelekben reagált közvetlenül kora és környezete eseményeire.»¹²³ A levelezés Szabó Lőrinc számára is szinte az egyetlen biztos kapocs marad a külvilág felé, többek közt épp Kodolányival sűrűsödik meg levélváltása.¹²⁴

Műfordítás-antológiákban, a rádió versösszeállításában névtelenül jelentek meg munkái.¹²⁵ 1945-ben vezetett *[Napló]*-jából a múltba és a menedéket jelentő költészetbe menekült. 1945 nyarán elkezdett lírai életregénye, a *Tücsökzene* publikálását az Új Idők

¹²⁰ Sz. L., *[Napló]*, 1945, =*Vallomások*, 304. és 312., ld. még Szabó Lőrinc veje szabadulása ügyében Szekfű Gyula moszkvai követhoz írt levelét, *Vallomások*, 751–752.

¹²¹ *[Napló]*, 1945, *Vallomások*, 293.

¹²² Vö. HORÁNYI Károly, *Vád és emlékezet: lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében*, Kortárs, 2010/1. 1–26.

¹²³ „Csend kívül, de nem belül”: *Kodolányi János levelezése Nyerges Pállal és feleségével 1948–1956*, szerk., előszót és jegyzeteket HORÁNYI Károly, Bp., MTA KIK–Jaffa Kiadó, 2017, 6.

¹²⁴ Vö., *Ne panaszkod a magányod! Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával 1948–1957*, szerk., előszó, jegyz., HORÁNYI Károly, Bp., Argumentum, 2002.

¹²⁵ Ld., Sz. L., *[Napló]*, *Vallomások*, 446.

Irodalmi Intézet – korábban Singer és Wolfner Kiadó – nem vállalta, végül Püski Sándor gondozásában a Magyar Élet Kiadó adta közre 1947-ben.

A publicisztikát 1945 után abbahagyta, napilapokban már egyáltalán nem dolgozott, viszont minden adódó fordítási munkát elvállalt: verset, regényt, drámát. Irodalompolitikai kérdésekhez jóval kisebb mértékben szólt hozzá, ugyanakkor barátilag segítette az 1946-ban létrejött Népi Művelődési Intézet munkáját, melynek Illyés Gyula volt az elnöke.¹²⁶

1946–1949 között a Sárközi Márta által újjáélesztett Válasz biztosít lehetőséget versei és tanulmányai közlésére. Illyés a lap felelős szerkesztője, Szabó Lőrinc és Weöres Sándor a versszerkesztői. Itt jelenik meg a régi kritikai hangnemét idéző *Sárközi György, a költő* (1947) és a *Radnóti Miklós La Fontaine-fordításai* című (1948), a legapróbb verstani jegyekre is figyelmes értékelő esszéje.¹²⁷

1947-ben Illyés ajánlására a Magyar Írók Szövetsége tagjának választották, ami erkölcsi, anyagi támaszt jelentett számára élete utolsó tíz esztendejében. Erre válaszul azonban a Szövetség Felvételi Bizottságának három tagja, Bóka László, aki a háború alatt az ellenállási mozgalomban vett részt, Kárpáti Aurél, aki korábban Az Est-lapoknál kollégája, illetve a Vajda János Társaság elnöke volt – és Zsolt Béla, aki munkaszolgálatból és koncentrációs táborból tért haza nagybetegen, lemondtak tisztségükről.¹²⁸

Az irodalmi életbe való visszatéréseként 1954–55-ben a Csillagban, a Magyar Írók Szövetsége lapjában jelennek meg versei,¹²⁹ illetve a Nagy Lajosról és Tóth Árpádról szóló emlékezése.¹³⁰

Áttörést jelentett számára az Illyés Gyula nagy rehabilitáló tanulmányával bevezetett *Válogatott verseinek* kötete 1956-ban, szintén az Írók Szövetségéhez tartozó Magvetőnél.

¹²⁶ Ld. SZ. L., [*Beszámoló a Népi Művelődési Intézetnek*], 1947. szept. 10., Vallomások, 552–557. és jegyzetei, 852–854., ld. még DOMOKOS Mátyás, *A Magyar Népi Művelődési Intézetéről*; HARSÁNYI István, *A Magyar Népi Művelődési Intézet, ahogy KERESZTURY Dezső emlékezett rá 1979. okt. 31-én – a „Kertben”*; HARSÁNYI István, *A Magyar Népi Művelődési Intézet, ahogy ILLYÉS Gyula emlékezett rá 1979. nov. 17-én a Józsefhegy úti otthonában*, Holmi, 2006/4., 501–526.

¹²⁷ Ld. ITEK, 863–876. és 879–885.

¹²⁸ HORÁNYI Károly–KABDEBŐ Lóránt, *Életrajz: Szabó Lőrinc*, Vallomások, 891.

¹²⁹ Ld. Baumgarten Sándornak írott levelét: „A Válasz megszűnése óta, itt-ott öt esztendeje, semmim se jelent meg jelentősebb helyen, s most persze kellő feltűnést keltett, és kaptam rájuk néhány megrendítően jóleső levelet.” NLC, 553.

¹³⁰ Ld. Sz. L., *Utolsó napom »Lajos bátyámmal«*, Csillag, 1954. dec., 2319–2324., *EPI*, 793–799. , és Sz. L., *Tóth Árpád*, Csillag, 1955. febr. 455–458., *EPI*, 803–807.

Az Irodalmi Újság 1956. november 2-i még bizakodással teli számában a forradalmat és szabadságot köszöntő *Ima a jövőért* című szózat erejű jegyzetét tette közzé; ugyanezen az oldalon Benjámin László *Elesettek*, Illyés *Egy mondata*, Füst Milán *Emlékbeszéde* volt olvasható.

1957 meghozta számára a hivatalos elismerést is, 1957. március 15-én Kossuth-díjjal tüntették ki Fodor József, Fülep Lajos, Heltai Jenő, Németh László, Kodály Zoltán és mások társaságában.¹³¹ Áprilisban megjelent a *Huszonhatodik év – Lírai rekviem százhusz szonettben*, júliusban Villon fordításainak legteljesebb gyűjteménye, benne Villon-életrajzával, szeptemberben a *Tücsökzene* bővített kiadása. Az *Örök Barátaink* (1958) két kötetét és az *Angol költők antológiáját* már szerkesztőtársai, Hárs Ernő és Vajda Miklós fejezték be.

Közel hetven interjú készült vele lapokban és a rádióban kötetei, fordításai, díjai és egyéb aktuális kérdések kapcsán. Az utolsó, amit Schelken Pálma készített vele a gyorsírásról, 1957 szeptemberében jelent meg. A televíziózásba, sajnos, már nem volt alkalma bekapcsolódni.¹³²

Utolsó esszéje az 1956 októberében megindult Nagyvilág felkérésére íródott. A lap 1957 júliusában vitára kért írókat, költőket azzal a kérdéssel: „Mely irányba fejlődjön világirodalmi kultúránk?”¹³³ Szabó Lőrinc, aki szinte teljes életét a műfordításnak szentelte, itt szerényen nyilatkozott az olvasás szükségességéről, a valósággal szembeni kíváncsiságról. A világirodalom megértéséhez és a helyes kritikai szemlélet kialakításához olyan klasszikus szerzőket illetve műveket sorolt fel, mint Eckermann, Hyppolite Taine és Gustave Lanson munkáit, Georg Brandes *Hauptströmungen der Literatur des neunzehnten Jahrhunderts* (1–2., 1924) c. művét, Francesco De Sanctis *Storia della letteratura italiana* (1870) című olasz irodalomtörténetét, végül Babits *Az európai irodalom történetét*. „Alapnak bizonyos fokú jólét megvan, fokozása szükséges; azon belül egyre több jó iskola; s akkor megszületik a magasabb közízlés és általánosabb becslése a legkritikább,

¹³¹ Barátja és nemzedéktársa Illyés Gyula ekkor már kétszeres Kossuth-díjasnak számított (1948, 1953), ugyanakkor Kodolányi János csak 1990-ben, posztumusz kapta meg e díjat.

¹³² A rendszeres TV-adások 1957 májusában indultak meg, de készülék még kevés háztartásban volt. Vajon részese lehetett-e a technikai újdonságnak? Talán valamelyik balatoni vendéglátójánál. Ugyanakkor mozgóképen, Németh Antal (a Nemzeti Színház igazgatója, a Rádió Drámai Osztály vezetője) 16 mm-es keskenyfilmjén néhány perc erejéig ő is látható felesége, Mikes Klára, Móricz Zsigmond, Peéry Piri, Németh László és Németh Lászlóné Démusz Ella társaságában, Németh Antal és Peéry Piri Tárogató úti otthonában 1939. november 24-én. A vendégség idejét és történetét NÉMETH Antal írta meg: N. A., *Új színházat! Cikk, tanulmányok az új színházművészetéről*, vál., szerk., KOLTAI Tamás, Múzsák, 1988, 424. A filmtekercs a PIM Médiatárában található, részlete megjelent: *nyugat-mozi: archív filmfelvételek a Nyugat íróiról*, DVD, szerk., KELEVÉZ Ágnes, KEMÉNY. A., SZILÁGYI Judit, Bp., PIM, 2009.

¹³³ Sz. L., Világirodalmi kultúránk, Nagyvilág, 1957. júl., 589–599., *EPI*, 819–822.

legkényesebb emberi értéknek, az eredeti tehetségnek.”¹³⁴ S itt visszatért az 1929-ben *Dívatok az irodalom körül* című tanulmányában már megfogalmazott gondolathoz: „nem hiszek semmi teóriában csak a tehetségben és a szabadságban.”¹³⁵

¹³⁴ *Uo.*, 822.

¹³⁵ Sz. L., *Dívatok az irodalom körül, Az Est Hármaskönyve 1929: Dívat és kultúra*, I. k., szerk., MIKES Lajos Bp., Az Est lapkiadó Rt., [1928. dec.], 83–116., *ITEK*, 305.

3. A Rádió műhelyében – konferanszok, rádióelőadások

Gondosan szerkesztett előadás-kéziratai, felolvasópéldányai a bizonyítékai annak, hogy Szabó Lőrinc esszéista tevékenysége nem korlátozódott kizárólag a napilapokra, folyóiratokra, hanem vállalta az irodalom terjesztésének misszióját, a kortárs költészet és egyben saját versei népszerűsítését a rádió közönsége előtt is. Nemcsak a rádió határtalan előadótermét látta, hanem azt is fölismerte benne, hogy a rádió időről időre ismételni tudja a nagy műveket s ezzel emlékezetben tartja a klasszikusokat.¹³⁶

– *Mi a véleménye a rádióról, mint a költészet terjesztésének eszközéről?*

– Kitűnő eszköz rá! Válogatott művészek előadásában önti szét az országba, a világba a legnemesebben megmunkált stílust, demokratizálja és szociálissá teszi a régi zártkörű hangversenytermek lelki és szellemi kincseit. Már évek óta nagy kultúrmissziót teljesít, valósággal élő verseskönyv, néha szinte pótolja azt, ami az irodalmi folyóiratokból nem egyszerűen hiányzik.¹³⁷

Szabó Lőrinc hagyatékában közel negyven rádióelőadás-kézirata maradt fenn, de a műsordokumentáció és a korabeli rádióműsorok alapján 1933–1944 között több mint nyolcvan alkalommal közreműködött rádióműsorokban személyesen vagy a versei, fordításai révén. Fő műfaja a versekkel illusztrált irodalmi előadás volt, valamilyen tematikus versműsor bevezetője, magyarázó összekötő szövege, konferansza, kisebb számban önálló előadás, pl. emlékezés. A verseket gyakran neves színészek adták elő, míg az összekötő szövegeket Szabó Lőrinc maga olvasta fel. Többször dolgozott együtt Bajor Gizivel, Makay Margittal, Simonffy Margot-val és Tímár Józseffel, akik a rádió valódi átütőerővel rendelkező versmondói voltak.

3. 1. Első megjelenése a rádióban

A rádió éterében előbb szólaltak meg Szabó Lőrinc versei, mint esszéi. Elsőként valószínűleg 1926. szeptember 16-án Péchy Blanka – ekkor a Magyar Színház művésze – szavalóestjén hangzott el Szabó Lőrinc-vers, a *Balassagyarmat, 1924* című költemény,

¹³⁶ Ezért pl. már az otthon újra és újra lejátszható versfelvételeket tartalmazó lemezekben is gondolkodott: „Ma este néhány ilyen, szavakból álló, nagy, szimfonikus költeményt fogunk hallani. Verseket, amelyeket – megfelelő tolmácsolásban – gramofonlemezre lehetne felvéteni és úgy árulni, mint nagy áriákat és nyitányokat. (...) Biztosra veszem, hogy az áru, a gyönyörködtetésnek ez az új fajtája, szintén megteremtene a maga piacát, keresletét.” ld. Sz. L., *Odüsszeusz utolsó utazása*, PIMK, letét, file:15.007–15., ITEK, 592.

¹³⁷ *Villám-beszéd Szabó Lőrincel: „Melyik szebb?”* (Az 1942. július 15-i rádióelőadáshoz), gépirat, PIMK, *Vallomások*, 178., Marconnay Tibor a *Rádió Újságban* szeretett volna riportot közölni Szabó Lőrincel, levélben elküldte neki a kérdéseit. Ezek alapján Szabó Lőrinc maga fogalmazott egy elképzelt rövidebb beszélgetést, aminek a kérdéseit is ő írta meg. A lapban végül ennek átszerkesztett változata jelent meg. Horányi Károly és Kabdebó Lóránt jegyzete alapján, *Vallomások*, 719–720.

amit Babits, Révész Béla, Nadányi Zoltán és Ady Endre egy-egy műve követett. Néhány esztendővel később ő maga is lehetőséget kapott, hogy felolvasson verseiből. A rádióprogram szerint 1933. szeptember 11-én, hétfőn 20-tól 20.30-ig a *Szabó Lőrinc és Fekete Lajos versei* című műsor volt hallható.¹³⁸ A délvidéki Fekete már megjelent a Nyugatban és a Napkelet hasábjain. A páros szereplés ötlete a prózai műsorok első szerkesztőjéé, a Gyula diák néven ismert költő, Somogyváry Gyuláé lehetett, s hogy a két szerző nem volt ismeretlen egymás számára, azt jelzi egy Szabó Lőrinc hagyatékában fennmaradt 1927-es keltezésű Fekete Lajos-verskézirat, s a könyvtárában megtalálható két dedikált kötet.¹³⁹ A két egyidős tehetség közül – feltehetően az adás reklámjaként – a már ismertebb Szabó Lőrincet szólaltatta meg A Magyarország Rádiója című, a hazai és a nemzetközi rádiók programját közlő heti melléklet:

Szeptember 11-én hétfő este első ízben szerepel mikrofon előtt Szabó Lőrinc, a kiváló költő. Megkérdeztük.

– Mit fog érezni?

– Azt hiszem, semmi különösét. Már rég, a rádió gyermekkorában átéltem mindazt a költői képet, amit ezzel az újfajta közlekedési, érintkezési eszközzel kapcsolatban érezni lehet. Most körülbelül úgy fogok a mikrofonnál ülni, mintha én volnék valahol vidéken egy készülék előtt s én hallgatnám egy barátom szavait a messzeségből. Mindenesetre örülök, hogy távoli barátainak és ismerőseimnek személyesen mondhatok valamit magamról a verseimmel.¹⁴⁰

Szabó Lőrinc válasza első élő rádiószereplésével kapcsolatban magabiztosságot, komfortérzetet tükröz, korábban hallhatta már Móricz, Babits, Kosztolányi vagy Schöpflin Aladár felolvasásait, így megjelenését is természetesen, és egy minden korábbinál szélesebb bemutatkozási, publikálási lehetőségként fogta fel. Feljegyzéseiben, leveleiben nem találtam erre az alkalomra utalást, így nem tudjuk, milyen verseket választott a kb. tizenöt perces időtartamra.

Egy esztendővel később, 1934-ben már előadóként ülhetett mikrofon elé. Meghívása Németh Lászlónak, az irodalmi osztály új vezetőjének volt köszönhető, aki felismerve a rádió értékközvetítő, véleményformáló hatását és a művelődésben betöltött szerepét, egy komplex műsortervet dolgozott ki.¹⁴¹ E szándéka szerint pl. több kiemelkedő tudósnak, írónak, költőnek biztosított volna megszólalási lehetőséget a stúdióban. Szabó

¹³⁸ *Mire való a rádió zenei tanácsa?* Mo, 1933. szept. 9., 11., Fekete Lajos (1900–1973) költő, újságíró, jogász, a szilágysági Újnemetén született, majd Újvidéken élt, a *Kalangya* c. helyi irodalmi lap munkatársa volt. 1929 végén politikai okokból kiutasították Jugoszláviából, szabadverseit közölte a Nyugat, 1934-ben Baumgarten-jutalomban részesült.

¹³⁹ Ezek: a *Tengerzúgás* (Bp., [1931], „Szabó Lőrincnek igaz barátsággal Pesten Fekete Lajos” (*SzLK*, I., 352.) és a *Vassal és fohással* ([Pécs], 1934) című, „Szabó Lőrincnek lelkem egész melegével adom e könyvet 934. okt. feketelajos” (*SzLK*, I., 353.), ezeken kívül három, 1947-ben és 1957-ben írott levele maradt fenn Sz. L. hagyatékában, MTAKK, Ms 4689 (kézirat), Ms 4705 és Ms 4680/ 233–234 (levelek).

¹⁴⁰ *Először mikrofon előtt*, A Magyarország Rádiója, 1933. szept. 10–16., 3., eddig ismeretlen nyilatkozatának ez az első közlése.

¹⁴¹ Vö. *A magyar rádió feladatai*, Tanú, 1934. nov. 197–222., *RSz*, 28–52.

Lőrinc 1934 őszén, abbáziai nyaralása idején küldött leveleiben utal egy közelgő műsorra: „Dolgoztam is. Elsősorban a rádiócikken...” – írja datálatlan levelében családjának; „...befejeztem az október 7-i rádióelőadásomat” – tudatja Vékesné Korzáti Erzsébettel 1934. szeptember 18-án¹⁴² és: „Elkészítettem a rádiófelolvasást, le is gépeltem az igazgató olasz gépén, s egy példányban, *ajánlva*, elküldtem Németh L.-nak” – adja hírül feleségének, Klárának szeptember 20-án.¹⁴³ A „rádiócikk”-kifejezéssel utal a napilapokban megjelenő, szélesebb, vegyes műveltségi összetételű közönséghez szóló tárcáival, esszéivel való hasonlóságra, egyben jól jellemzi a műfajról való elképzelését, nem az örökkévalóságnak, de a jelennek szóló, valamilyen aktualitás ihlette, de ugyanakkor tárgyyszerű, logikus okfejtésű. A kérdés már csak az, mit olvashatott fel.

Szabó Lőrinc hagyatékában található egy látszólag 1934-re datált saját versösszeállítása, mely azonban, címein végigtekintve, már a *Harc az ünnepért* 1938-as kötetéből és az ezt követően született verseiből is merít.¹⁴⁴ Ezek a művek tehát nem kerülhettek 1934-ben adásba. E lista sokkal inkább megfelel az 1939. szeptember 3-án elhangzott *Költő a verseiről* című rádióprogram tervének, amelynek bevezetőjében így fogalmaz: „Felkért a rádió, hogy állítsak össze egy kis beszélő antológiát a verseimből.”¹⁴⁵ A költő autográf datálása a versek mellett, olvasatomban 1939. aug. 27-e, az évszám második 9-es számjegye (rá jellemzően) kissé elnagyolva írt, befejezetlen, ezért könnyen olvasható 4-esként is.¹⁴⁶ Tovább nehezíti a kérdést az a tény, hogy a korabeli rádióműsor szerint a levelében említett napon, 1934. október 7-én este nem ő, hanem Harsányi Zsolt tartott előadást Munkácsy Mihály inaséveiről. Eszerint tehát a tervezett előadás elmaradt vagy csúszott.

A rádióprogramot tovább fűrkészve kiderül, hogy 1934. november 4-én este mégiscsak elhangzott részvételével egy műsor, a *Rossz költő – jó költő. Szabó Lőrinc előadása* címmel. Ennek felolvasópéldánya nem maradt fenn, de ha az ekkor írott publicisztikáját megvizsgáljuk, kitűnik, hogy rövidebb az adás után, a *Pesti Napló* 1934. november 25-i számában megjelent a *Beszéd a költőkhöz* című esszéje, ami a műsor címével szinte azonos témáról szól, ráadásul cikkében hivatkozik is korábbi szereplésére:

„A minap egy török újság került a kezembe, francia nyelvű török hetilap, a címe: *Ankara*. Kemal pasa kormánya küldi a nyugati világba, hogy ismertesse a modern Törökország kultúráját. Akkoriban előadásra készültem a rossz költő kérdéséről, nem csoda tehát, hogy ennek a számunkra

¹⁴² Sz. L. levele Vékesné Korzáti Erzsébetnek, 1934. szept. 18. MTA KIKK, Ms 4610/99. 25 év, 279.

¹⁴³ Sz. L. levele feleségének, 1934. szept. 21. = 36 év, I, 444.

¹⁴⁴ A versjegyzék kézirat, MTA KIKK, Ms 2278/69 I–III. ld. az Appendix 1. részében.

¹⁴⁵ A rádióműsor bevezetője, gépirat, PIMK, letét, file: 13.2191., *EPI*, 499–500.

¹⁴⁶ Hasonlóan Szabó Lőrinc első berlini előadásának keltezéséhez; megfejtését és szövegátiratát lásd a következő fejezetben, kéziratát az Appendix 2. részében.

kevésbé érdekes lapnak a közleményei között is megakadt a szemem egy kis karcolatán, amely a stílusról szól.¹⁴⁷

Ezt követően pedig, bár a címben nem szerepel, mégis a jó meg a rossz költő problematikájáról, különbségeikről, legfőképpen a maradandó költészet formai és tartalmi ismérveiről értekezik. Címében tárcája is „beszéd”, szinte programbeszéd, melyet a már költői műhelykérdésekben jártas, tekintéllyel bíró kritikus intéz költőtársaihoz, de mindenkihez, aki írni kezd. Korábban, 1929-ben *Divatok az irodalom körül* című pamfletjében nem a jó meg a rossz költő terminusát használja, hanem tehetségeseket és tehetségtelen költőket különít el, s ez utóbbiaknak ad „néhány receptet”, így fogalmaz:

„Aki tehetségesnek született, ahhoz nem fordulok, de szólok azokhoz, akik verset akarnak írni tehetség nélkül. Igen, írjanak a tehetségtelenek is: a többieknek nem vicc költőnek lenni!”¹⁴⁸

Visszatérve a *Beszéd...*-hez, itt is hasonló a célja, nemesíteni azt az érdeklődő többséget, akinek nincsenek verstani ismeretei, a műkedvelők felemelése:

„A probléma nem jelentéktelen, mert egyrészt tíz, húsz, legfeljebb ötven tehetség helyett Magyarországon, becslésem szerint mintegy húszezer ember ír verseket, másrészt pedig azért, mert egyenesen hajmeresztő, hogy e tömeg túlnyomó része milyen képtelen dolgokat ért költőiség alatt.”¹⁴⁹

A téma aktualitását megérlelhette a Pesti Napló kritikai rovatában kifejtett több éves tapasztalata is, a kiadók által fizetett, a minőségtől függetlenül beáradó könyvek rendszeres elbírálása, szemlézése.¹⁵⁰ A jelenség érdekelte, 1932-ben írott egyik kritikáját például e sorokkal kezdte:

„Vidéki verskötetek gyűltek össze az asztalomon s amint átnézem a mai porciót, tulajdonképpen nem kapok mást, mint amit ilyenkor a régi tapasztalat előre jelez. (...) Tudom, milyen félszeg jelenség, mennyire betege lehet magának és másnak a dilettáns költő; mindamelllett: mennyi odaadás, mennyi nemesebb vágy és tisztelet nyilvánul meg itt a lélek dolgaival és a kifejezés művészetével szemben. Aki nem nagy költő, még nem rossz költő; s a nemes irodalmi dilettantizmus, főként, ha tisztában van magával, kitűnő fogékonyságot teremthet az irodalmi kultúra iránt.”¹⁵¹

– e megengedő hangú felütés a *Beszéd a költőkhöz* folytatásában kritikusra vált, Szabó Lőrinc határozottan elkülöníti egymástól a „jó” és a „rossz” költőt; egyszerre a költőtárs és az ítélőbíró szólítja fel többes szám első személyben a költőtársakat:

¹⁴⁷ Sz. L., *Beszéd a költőkhöz*, PN, 1934. nov. 25. 38., *EPI*, 360.

¹⁴⁸ Sz. L., *Divatok az irodalom körül, Az Est Hármaskönyve 1929: Divat és kultúra*, I. k., szerk., Mikes Lajos Bp., Az Est lapkiadó Rt., [1928. dec.], 83–116., *ITEK*, 307.

¹⁴⁹ Sz. L., *Beszéd a költőkhöz*, PN, 1934. nov. 25. 38., *EPI*, 361–362., Még magasabb hőfokon, segélykérőn fogalmazza meg ezt a problémát 1940-ben *Író és hazafiasság* című hozzászólásában: „Mert a giccs nemcsak tömegében nő körülünk, de hangjában, erőszakosságában is. A dilettantizmus már nemcsak érvényesülni, de terrorizálni próbál! Évtizedek óta a kritika a magyar szellemiség leggyengébb, sőt legromlottabb része.” *EPI*, 518.

¹⁵⁰ Ld. Sz. L. levele Várkonyi Nándornak, 1929. febr. 10., NLC, 190; a fizetett recenziók is közrejátszhattak a már idézett, Sz. L. által bírált irodalomkritika mélyrepülésében. (*EPI*, 518.).

¹⁵¹ Sz. L., *Vidéki líra: Szolnok, Debrecen, Kecskemét, Hatvan*, [Fényes Jenő, Brett László, Donáth György, Halassy Sándor és Zsigmond Jenő köteteiről], PN, 1932. szept. 18. 14., *ITEK*, 367.

„Legyünk egyszerűek, barátaim, jó és rossz költők! Legyünk bátrak egyszerűnek lenni a mindenkori tartalomhoz mérten! Az egyszerűségben nincs minek avulnia.”¹⁵²

Rádióelőadása, mint arra esszéjében utalt, egy karcolat apropóján született, és megjelent szövege szintén az esszé és a karcolat műfaja között lebeg. A karcolatnál hosszabb, elmélyültebb, mintha egy költői műhelyszemináriumon tartana előadást, hangneme azonban kritikus, mégis oldott és közvetlen, néha szatirikus, nyelve egyszerű, gondolatmenete logikus. A retorika figyelemfelkeltő alakzatait kihasználva, a kérdések, a rokon értelmű kifejezések halmozásával, érzékletes példákkal tartja fenn az olvasó figyelmét – s e tulajdonság, mint rádióelőadásnak is nagy erényére válna –, a metaforák, és a hétköznapi életből vett hasonlatok segítségével elevenen érzékelteti a problémát, majd igyekszik megoldást kínálni, hogyan legyünk jó költők.

Feltételezem tehát, mert egyik kéziratát sem ismerjük, hogy a rádióelőadás és a cikk szoros rokonságban állnak egymással,¹⁵³ s mint későbbi gyakorlata mutatja, előadása eredetije benne rejtőzhet a később közölt cikkben, talán csak a bevezető mondatokkal egészítette ki a mintegy húszperces rádióelőadását. A program szerint este 7.45–8.10 között olvasott fel, s ez a megjelent szöveg hangzó időtartamával is közel megegyezne. Ám az előre meghirdetett 25 perc helyett csak 15 percig tartott a felolvasás, amint az egy névtelen rádióhallgató panaszából kiderül. Levelére az *Újság* 1934. november 6-i számában találtam rá, melyet *Baj van a rádióval – A stúdió vasárnap szünetrekordot javított* címmel tettek közzé:

„A magyar rádió egyik jellegzetes specialitása – a szünet. (...) Eltekintve a *többórás* műsorlyukaktól, amelyek ebéd után a kelkáposztaárak és a délutáni műsor között keletkezik, 15 perc volt eddig a leghosszabb szünet. Vasárnap este a stúdió erre a magyar szünetrekordra rátromfolt: 20 perc szünetet hozott ki. Úgy történt a dolog, hogy a 7 óra 45 percre kitűzött Szabó Lőrinc-előadás már 8 órakor ért véget, a sport- és lóversenyeredmények pedig csak 8 óra 20 percre voltak műsoron. Beszéd közben maga a szpiker is megdöbbsent, amikor bejelentette a szünetre következő számot, de a rádió kitarotta a húsz percet. Húsz hosszú, vak csenddel telített perc telt el, még a szünetjel sem dolgozott, végül megszólalt újra a hangszóró.”

A korabeli műsorszórási gyakorlatot is jellemző eset alapján valószínűleg nem szándékkal volt rövid az előadás, inkább a költő ezen első élő rádiós szereplésekor talán még nem

¹⁵² I. m. 365., az egyszerűség, az „egyszerűvé érés” gondolata (a francia irodalom XIX. sz. végi naturista irányával rokon) visszatér kritikáiban, elemzéseiben, azt kortársai, mint Erdélyi József, József Attila, Illyés Gyula és a saját költészeti tendenciájaként ismerteti első berlini előadásában (1939): „Én úgy látom, hogy egy új nemzeti klasszicizmus alakult ki. A fiatalok formai és nyelvkezelési egyszerűsödése már régen visszahatott az apák-ra,” később pl. Francis Jammes magasrendű, kiművelt egyszerűségét (1944), Villont, amiért nyelve „egyszerű, köznap, természetes, eleven, egy kicsit alvilági és néhol drasztikus” (1944) vagy Sárközi György költészetét dicséri, amelyik „a rendkívüli lélek akadályozó, botlasztó gazdagságával, de a klasszikus egyszerűség felé fejlődött”(1947).

¹⁵³ Egyik szöveg kézírata sem maradt fenn, a hagyatékban található gépiratmásolat a két Klára 1958 körüli sajtó alá rendező munkáját tükrözi és feltehetően a lapban megjelent cikkről készült (PIMK, letét, file: 13. 2217–21.)

rendelkezett azzal a szerkesztési gyakorlattal, ami néhány év múlva már a védjegye lett, hogy adás közben is rugalmasan, észrevétlenül tudott alkalmazkodni az esetleg változó műsoridőhöz. Itt azonban erről nem lehetett szó, mert felolvasását csak csönd, adásszünet követte. Az is lehetséges, hogy a helyzet szokatlansága miatt izgatottabb volt mégis, vagy témája hevében gyorsabban olvasta fel előadását, mely így a tervezettnél hamarabb befejeződött. A Rádió Újság „A 13. sz. fejhallgató” álnév mögé rejtező kritikusanak, Moly Tamás írónak például nehézségei támadtak a hallottakkal: „Szabó Lőrinc egyik-másik megállapítását olyan bonyolultan fogalmazta meg, hogy aligha tudtam megérteni.”¹⁵⁴ Ha a megjelent szövegből indulunk ki, és azt későbbi rádióelőadásaival vetjük össze, akkor valóban fölmerülhet a kérdés, hogy vajon egyszeri hallásra, mennyire volt követhető Szabó Lőrinc gondolatmenete. Miközben a költői egyszerűségről beszél, azért tárgya még elvont marad és gyakran többszörösen összetett, felsorolásokból álló mondatokat alkot, például így:

„A versben az érzés tettenérése, a gondolat tárgyszerű talpra állítása számít, az a nehéz! A maga zsongó, meleg testi homályából és egységéből az öntudat számára felidézni egy élmény összes alkotórészeit, észlelhető és továbbítható képét, az életből önálló szellemi világot teremteni: ez az a bűvös munka, amely a nagy költészetet a lélektannak is testvérévé teszi.”¹⁵⁵

Amíg egy napilapban közölt cikk esetében természetes, hogy az olvasó bármikor megszakíthatja a lineáris olvasást és visszatérhet, elidőzhet egy-egy korábbi gondolatnál, addig a rádióelőadást hallgató teljes mértékben a beszélő (orgánuma, hanghordozása, hangsúlyai, olvasási sebessége) és rádiókészüléke kiszolgáltatottja. Sem a szöveget, sem az előadó gesztusait, mimikáját nem látja. És fordítva, ami éppen az előadó dolgát nehezíti. Az előadó számára is szokatlan, zavaró lehet, hogy nem észlel közönséget, annak ott és akkor semmilyen reakcióját nem érzékeli. (Szabó Lőrinc a távoli barátait képzelhette maga elé.) A kritikus hiányolja az egyszerűség gyakorlatáról értekező előadó egyszerűségét, de nem tudjuk, vajon nem Moly Tamás stílusát jellemző szarkazmusról van-e itt szó.¹⁵⁶

Az is fölmerülhet azonban, hogy kritikája éppen a szerkesztő, Németh László felé irányult, akinek a rádióval kapcsolatos minőségi népművelés-elvével többen nem értettek egyet és közérthetőbb, fogyaszthatóbb műsorokat követeltek.

¹⁵⁴ „A 13. sz. fejhallgató”, *Elhangzott*, Rádió Újság, 1934. nov., 46. sz., 33., a rövid kritikára és szerzőjére Salamon István hívta fel figyelmemet, ezúton köszönöm neki, hogy megosztotta velem. A fejhallgató egyben utalás is a korabeli rádióhallgatás legjellemzőbb módjára: a megfizethetőbb készülékeknek gyakran nem volt külön hangszórójuk, és az adást csak fülhallgató segítségével lehetett követni.

¹⁵⁵ *ITEK*, 362.

¹⁵⁶ Illyés 1934. dec.-i Fazekas Mihályról szóló előadását hasonló bonmot-val nyugtázta „A 13. sz. fejhallgató”: „Amit elmondott róla, az mind szép, jó és okos volt, csak éppen ő maga, Illyés Gyula nem alkalmas – mondjuk meg – arra, hogy mikrofon útján beszéljen, nem köti le a figyelmet – jobb, ha mással, jó előadókkal olvastatja fel munkáját.” SALAMON István, *Tollal és mikrofonnal: Irodalom a Magyar Rádióban: 1925–1944*, Bp., Fekete Sas Kiadó, 2003., 77.

Szabó Lőrinc levelezésében másolatban megőrizte a rádiós szerepléseihez kapcsolódó, a műsorszerkesztőkhöz írt instrukcióit is. Ezekből, valamint előadás-fogalmazványaiból kiderül, hogy a negyvenes években a költő már gyakorlott stúdiószerelő volt, a kötött műsoridőhöz szövegével rugalmasan és precízen alkalmazkodott, egy-egy műsorát „előszerkesztette”, lemérte mind a bevezető- és az összekötőszövegek, mind a felolvasott versek, részletek hosszúságát, s a logikai rendet megőrizve, zökkenőmentesen komponált előadás közben is. Cs. Szabó Lászlónak, az Irodalmi Osztály Németh Lászlót követő vezetőjének, a műsor szerkesztőjének ezt írta Szabó Lőrinc *A fehér Vénusz, egy költői szerelem története* című verses előadása instrukciójául 1942-ben:

„Kedves Laci! / Itt küldöm – majdnem minden levelem hozzád ezzel kezdődik – itt küldöm a Fehér Istennő előadás kéziratát. Számításom szerint a nyolc vers – sok köztük a háromnegyedperces szonett – nyolc-kilenc percig tart. Eredetileg 21 perces szöveget akartam írni, vagyis 7 oldalt. Amit kapsz, az 8 oldal. De nem lesz, nem lehet baj: a kéziratlapok kissé keskenyebbek a szokottnál, s azonkívül könnyen rövidíthetők 1-2-3-4-5 percre is. / Úgy gondolom, cenzúraszerű törlésre nem igen kerül sor...”¹⁵⁷

Harc a fényért című kommentárjaival egybekötött versösszeállítása kapcsán pedig így fogalmazott:

„Az összes próza így nyolc perc lesz, a versekre – nettó – jut tíz-tizenegy perc. Majd figyelem az órát, s szükség esetén rögtönözve is kihagyok valamit, átugorva az utolsó oldalon bekeretezett búcsúsorokra a hallgatósághoz: ez az elkészülő farkinca bármelyik vershez simán kapcsolódik. Így mindenféleképp biztosítva vagyunk idő tekintetében, s nem kell mérést tartani, ami olyan ronda dolog! Tudom, hogy bízol gyakorlatomban, de azért külön ígérem: nem lesz baj! Ne tarts próbát!”¹⁵⁸

Utal itt Szabó Lőrinc az élő adás előtti próbára, amivel a műsoridőt közelítőleg meg tudták tervezni és látható a szövegszerkesztés rugalmas, mozaikszerű módszere is, amivel megőrizte a szöveg egységét.

Szabó Lőrinc a rádióműsorokkal kapcsolatban fölismerte a hang, a hangsúlyok jelentőségét is. Ezt az elvet saját versei előadásában is követte. Keresztury Dezső Illyés előadásmódját jellemezve a versbemutató kétféle mintáját különítette el:

„Az egyiknek fő mintáját Babits alakította ki: ő egyfajta költői szertartás rendjében, emelkedett, már-már liturgikusan éneklő hangon olvasta föl verseit. A másik minta megformálója Szabó Lőrinc volt: ő rendkívül tagoltan, már-már tanárosan értelmezve szedte szét, s építette föl újra verseit.”¹⁵⁹

Montágh Imre logopédus Szabó Lőrinc versmondását patetikusnak tartja, ugyanakkor a Zeneakadémián 1941. november 7-én megtartott és a rádió által közvetített Babits-émlékbeszédét így jellemzi:

¹⁵⁷ Szabó Lőrinc levele Cs. Szabó Lászlónak 1942. december 19-én, PIMK, letét, file: 10.033, *ITEK*, 774.

¹⁵⁸ Sz. L. levele Cs. Szabó Lászlónak 1943. július 18-án, *NLC*, 245.

¹⁵⁹ *Illyés Gyula verseit mondja*, (LP), vál., ILLYÉS Gyuláné, borítósözü., KERESZTURY Dezső, *Illyés versmondásáról*, MR és Hungaroton, 1985.

„...szinte hibátlan. Anélkül, hogy a legkisebb mesterkéeltséget éreznénk, szabályos, pontos és szép. Nem érződik a tanultság – amely a rádióbemondók szavát oly fégyelmezzetté teszi –, a magamutogatás –, amely néhány szépen beszélő színész kiejtését teszi öncélúvá –, de még a mesterkéeltség sem –, amely bennünket, tanárokat szokott karikírozhatóvá tenni. Spontán beszél a költő remekül...”¹⁶⁰

Pedig a tanári attitűd nem állt tőle távol, sikereit éppen közvetlen hangnemének és az adott téma árnyalt körülírásának köszönhetette, valóban a művelés, az érthető pontos rajz volt a célja:

„– Szerkesztő urat már sokan valósággal vers-rendezőnek tekintik, olyan érdekes költői estéket vezetett.

– Ez talán túlzás. Mindenesetre igaz, hogy szeretem, hogyne szeretném a jó verset! S tapasztaltam, hogy a csoportosításban, és ahogy mondani szokás, a „tálalás”-ban, a „körítés”-ben nagy vonzerő lehet. Ez különben a rádió-vezetőség felismerése volt.

– *Nehéz feladat lírai versekről beszélni vagy könnyű?*

– Egyszerre nehéz is, meg könnyű is. (...) Különösen nehéz, bonyolult verseknél fontos, hogy ügyesen megadjuk a műnek mintegy a szerkezeti tagolódású képét, a vázat, célzásokban vagy egyenes adatokban az esetleg szükséges tárgyi tudnivalót. Szabály nincs ezen a téren, a verskonferanszié a tárgyismereten kívül inkább pszichológiával dolgozik, a magáéval és a közönségével. Talán még az ilyesmihez is kell egy kis ihlet.”¹⁶¹

A negyvenes évek elején kitalált, egy-egy motívum köré csoportosított versösszeállításai inspirálhatták az *Örök Barátaink* verseinek tematikus elrendezésében. Verseskötete előszavában ugyan nem utal erre, mégis hasonlóságot fedezhetünk fel a rádióműsorok és műfordításkötete hangulati tájolását előhívó témáiban, mint pl. a hit (*Isten és a világ I-II.*, című rádióösszeállítása 1940-ből),¹⁶² a természet (*A cinkétől a faunig*, 1941), egy elmesélt történet (*Odysseus utolsó utazása*, 1941) vagy a képzelet, a vágy (*Tündérország mosolya*, 1941).

Ezekben az években bevett szerzői gyakorlat volt, és Szabó Lőrinc is élt vele, hogy folyóiratban közölt esszéjét azután a rádióban is elhelyezte, felolvasta vagy fordítva.¹⁶³ Az Új Idők szinte a rádió fórumával párhuzamosan közölte verses esszéit, a hasonló szerkezet: bevezető és versek vagy fordítások, mindez elbeszélő, az élőbeszéd közvetlen hangnemét idéző, a feuilletonhoz közelítő modorban az Új Idők olvasóinak és a rádióhallgatóknak egyaránt kedvelt forma volt. A korábban tömörebb, elmélkedőbb esszéit itt a szórakoztatva művelés kritériumához igazította. Témáit ennek megfelelően a költői műhelymunka

¹⁶⁰ Montágh Imre, *Ami a szavak mögül hallható = Irodalmi hangarchívum: Válogatás a Petőfi Irodalmi Múzeum hanganyagaiból*, összeáll., HORVÁTH Zsuzsa, szakértők, KABDEBŐ Lóránt, KELEVÉZ Ágnes, MONTÁGH Imre, szerk., M. BODA Edit, Bp., Országos Oktatástechnikai Központ, 1985., 54.

¹⁶¹ *Villám-beszéd Szabó Lőrincsel: „Melyik szebb?” (Az 1942. július 15-i rádióelőadáshoz)*, gépirat, PIMK, Vallomások, 179.

¹⁶² *ITEK*, 565–581., ld. elemzésüket: KABDEBŐ Lóránt, „*Isten és a világ*”: Szabó Lőrinc metafizikai távlatai = K. L., „*Nyílik a lélek*”: *Kettős látás a huszadik századi lírában: Szabó Lőrinc „rejtékútja”*, Bp., Ráció, 2015., 206–214.

¹⁶³ Füst Milán Schöpflin Gyula műsorigazgatóhoz írott 1946. dec. 3-i levelében maga ajánlja fel írását a rádióknak: „...egy lap felkérésére sikerült igen épkezláb cikkekét írnom a karácsonyi ünnepnek szívében való jelentőségéről s öröm volna számomra, ha fel is olvashatnám”, *RTSz*, 105.

területe helyett gyakran helyezte más korokba, egzotikus országokba. Pl. 1942 tavaszán valóban járt Bulgáriában, erről rádiójegyzetet készített *Kelet és kikelet* címmel 1942. április 6-án, és megírta a Magyar Csillag májusi számában is hasonló címmel,¹⁶⁴ vagy 1942. május 19-én a négyszáz éves debreceni Református Kollégium köszöntésére ünnepi zenés műsor keretében felolvasta *Amikor kollégiumi diák voltam* című emlékekkel teli előadását, majd *Amikor debreceni diák voltam* címmel az Új Idők 1942. július 4-i számában is közölte.¹⁶⁵ Hasonlóan *A cinkétől a faunig – Kis természetrajz versekben és műfordításokban* című verses műsora 1941 januárjában¹⁶⁶ elhangzott el a rádióban, a lap húsvéti számában pedig ugyanezen címmel jelent meg.

1944. nov. 25-én beszüntetik Budapest I. rádióadó működését,¹⁶⁷ Szabó Lőrinc utoljára 1944. október 10-én, *A költő és gyomra* című előadásával szerepelt. Szövegét nem ismerjük, de a versösszeállítást megírta és bevezetőt mondott hozzá, mert Berda József levélben érdeklődik azután, megjelenik-e olvasható formában is előadása.¹⁶⁸ Verse még a november 28-ára tervezett *Eső* című versösszeállításban szerepelt.

3. 2. Visszatérése 1945 után

1945 után csakúgy, mint publicisztikája, rádióelőadásai is gyakorlatilag megszűntek. 1945–1954 között szinte csak műfordításai voltak hallhatók elszórtan versösszeállításokban, kommentárjai nélkül, de jóval csekélyebb mértékben, mint 1945 előtt.

Amikor 1947 végén Szabó Lőrinc felvételt nyert a Magyar Írók Szövetségébe, Barabás Tibor főtktár éppen a versein keresztül való jelenlétével érvelt mellette: „4., a rádió nyilvánossága előtt rendszeresen szerepel.”¹⁶⁹ Előfordult, hogy színész lánya, Gáborjáni Klára (becenevén Kisklára) szavalta fordításait, aki 1945-től a Rádió Színtársulatának tagja volt.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Ld. *EPÍ*, 627–635.

¹⁶⁵ *Uo.*, 638–644.

¹⁶⁶ Pontosan 1941. január 28-án 20.45-től hangzott el a műsor, a verseket Bajor Gizi olvasta fel.

¹⁶⁷ Ld. GYARMATI György, *A körülményektől a felszabadulásig: Budapest 1944. november–1945. február.*, forrás: <http://www.tankonyvtar.hu/> (elérés: 2016. febr. 21.)

¹⁶⁸ *36 év*, I., 606.

¹⁶⁹ Barabás Tibor nyilatkozata, Magyar Nemzet, 1947. dec. 21.5., *NLC*, 658–659., és *Vallomások*, 862–863.

¹⁷⁰ Szabó Lőrinc 1927-ben följegyezte, hogy az akkor négyesztendős Kisklárát mennyire elbűvölte a rádióhallgatás: „Most megint van egy nagyobbfajta rádiónk, szereti hallgatni, s kijelentette, hogy szeretné látni az énekes tündéretet, hogy a rádióban is aranyos-e a ruhájuk. (...) Fülén volt a két hallgató, s majdhogy sírva nem fakadt, mikor este aludni kellett mennie. Közben pedig egyszer csak megszólal: – Tudok megint egy verset: »A drótbá' lak...« (...) Megkérdezem, hogy ki lak a drótbán, mire a kislány mindent

1945 után az első áttörést 1953-ban egy kínai költőt bemutató verses műsor megbízása jelentette számára. A rádió azzal bízta meg, hogy írjon bevezetőt a kínai klasszikus költő, Tu-Fu verseihez, melyeknek épp a műfordításán dolgozott egy 1955-re tervezett antológia számára. A hangfelvétel nem maradt fenn, de bevezetőjét és az összekötő mondatokat valószínűleg narrátor olvasta fel, kézírata hagyatékában megtalálható. Mint barátjának, Baumgarten Sándornak írta: „a számot a magaménak tekinthetem.”¹⁷¹

A következő alkalommal, 1954-ben, a rádió irodalmi osztályának szerkesztője, Képes Géza (maga is költő, műfordító) kérésére egy szovjet és egy lengyel versműsor bevezető- és összekötőszövegeit írta meg Szabó Lőrinc.¹⁷² De még ezeket a kommentárokat sem olvashatta föl.

Végre 1954 decemberében hívták meg újra a stúdióba. 1944 után tíz esztendő elteltével volt hallható először *Az Avas alján – Ünnepi műsor Miskolc felszabadulásának 10. évfordulóján* című verses, zenés összeállítás egy blokkjában. A *Tücsökzene* néhány miskolci darabját Kisklára szavalta, és a költő beszélt szülővárosáról.¹⁷³ A legelső személyes emlékeit, benyomásait fűzte itt egybe a több ezer éves város történetével és jelenkorával:

„Engem, kinek az volt a feladatom, hogy saját emlékeimmel öleljem körül az elhangzottakat, engem ez a nagy kohászati üzem éppoly legkorábbi hangulataimba keretez vissza, mint az Államvasutak.”¹⁷⁴

– ezután Miskolc emblematikus szépségeit, látnivalóit vette sorra, végül a legfrissebb tapasztalatai alapján egy kritikus megjegyzést is fűzött az emelkedett gondolatokhoz: „a Szinva medre ma is éppolyan gondozatlan, mint az én időmben volt. Azt ki kell végre takarítani.”¹⁷⁵ Szabó Lőrinc örült a szabadságnak, a rádiós szereplésnek, meg is említette barátainak. Thomas Marianne-nak ezt írta: „...emlegetted a régiséget, hogy vajon én mikor

megmagyaráz: – »A tündér a drótba lak, ott marad!«», Sz. L., [*Naplójegyzetek KisKláráról*] = *Vallomások*, 93–94., Kisklára nemcsak verseket tolmácsolt és drámai szerepeket alakított a rádióban, de az ötvenes években óvodásoknak szóló mesékben is szerepelt.

¹⁷¹ Ld., Szabó Lőrinc levele Baumgarten Sándoréknak, 1953. nov. 17. = *NLC*, 547.; a rádióműsor, „*Kunyhóm körül...*”: *Tu Fu költeményei*, ford. és a bev. írta Szabó Lőrinc, 1953. nov. 17. kedd, Petőfi adó, kézírata, MTA KIKK, Ms 4656/171 = *ITEK*, 913–924.

¹⁷² Szövegeik fennmaradtak Szabó Lőrinc hagyatékában, [*Szovjet költők bevezetője*], MTA KIKK, Ms 4656/148–149. = *ITEK*, 927–932., és *Wladyslaw Broniewski tíz verse*, PIMK, letét, file: 17.004–005. = *ITEK*, 932–943.

¹⁷³ A felvétel körülményeiről részletesen ír TÓBIÁS Áron, *Szabó Lőrinc hangszalagon*, Új Írás, 1964/9., 1096–1101., *Az Avas alján: Ünnepi műsor Miskolc felszabadulásának 10. évfordulóján*, rádióelőadás 1954. dec. 3., rend. Török Tamás, szerk., Lévai Béla, a teljes adás műsorborítékja és benne Szabó Lőrinc autográf javítású gépirata megtalálható az MTVA Prózai Archivum Műsordokumentum- és irattárában (Debreceni Géza szíves közlése).

¹⁷⁴ *EPÍ*, 791.

¹⁷⁵ *I. m.*, 792.

leszek hallható megint. S ugyanakkor tudtam, hogy aznap este vesznek – tíz év után először – lemezre, azaz most már magnetofonszalagra”;¹⁷⁶ Tompa Kálmánnak pedig így fogalmazott: „Ez volt, pénteken este, az első alkalom tíz kerek esztendő után, hogy a saját hangomon lehetett hallani a rádióban!”¹⁷⁷ A különbség nemcsak a hanglemez és magnószalag között volt, de ekkor már az adásokat sem élőben közvetítették, hanem előbb rögzítették a műsort, amit azután esetenként vágva, magnószalagról játszottak le.

Ezt követően Szabó Lőrinc egy Tóth Árpádra emlékező műsorban szerepelhetett ismét 1954. december 29-én. „...ha tehát épp ráérték, megtisztelhetek hallgatásokkal” – értesítette Lipták Gábort és feleségét 1954. dec. 22-én.¹⁷⁸ Tertinszky Edit szerkesztő így emlékezett a felvételre:

„Főnökeimet először mehökkentette merész ötletem, de engedtek. Már új szelek kezdtek fújni. Enyhült a politikai légkör, és az eddig megbélyegzett tollforgatók – így Szabó Lőrinc is – fellélegezhettek.”¹⁷⁹

1955. július 25-én Goldoni *A hazug* című hangjátékát a költő fordításában és átírásában sugározta a Rádió.

1956 október 1-én Babits halálának tizenötödik évfordulóján Az Esti kérdés szerkezeti elemzésével hódolt mestere emléke előtt, annak felépítéséről, kompozíciójáról beszélt a Babits felolvasásában elhangzó 1936-ban készült felvétel bevezetőjeként.

Két jelentősebb riport is készült vele, egy rövidebb 1956 áprilisában a közlő *Válogatott versei* kötete apropóján Fodor Ilonával; október 8-án pedig egy minden korábbinál részletesebb: az *Írószobám* című riportsorozat szerkesztője, Tóbiás Áron kereste fel otthonában. Ez alkalommal a háborút követő kényszerű hallgatás esztendőiről, a költészetéről, a klasszikus szerzőkről, az önmérsékletről, betegségeiről és aktuális munkáiról beszélt. A november 11-re kitűzött műsort a forradalom eseményei miatt már nem kerülhetett adásba, de hangfelvétele és szövegváltozatai fennmaradtak.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Szabó Lőrinc levele Thomas Marianne-nak 1954. december 13-án =NLC, 558.

¹⁷⁷ Szabó Lőrinc 1954. december 6-án kelt levele Tompa Kálmánnak, idézi KABDEBÓ, *Összegzés*, 459.

¹⁷⁸ NLC, 560., a Tóth Árpádról szóló műsor bevezetője: Csillag, 1955. febr., *EPI*, 803–809., részletei még Tertinszky Edit, *Rádiós emlékek...* c. kötetében, 161–162.

¹⁷⁹ TERTINSZKY Edit, *Fejezet a Magyar Rádió Hangmúzeumának történetéből: Az indulás éve: 1961-ig = Rádiós emlékek – olvasmányemlékek*, összeáll., és szerk., T. E., Bp., Hét Krajcár Kiadó, 2012, 147.

¹⁸⁰ [Rádióinterjú], 1956. okt. 8., kézírata, PIMK, letét, file: 13.2113–41., 15.156–62., kötetben: *Vallomások*, 604–610., az interjú szövegének egy változatát elsőként közölte és körülményeire is emlékezett: TÓBIÁS Áron, *Szabó Lőrinc hangszalagon*, Új Írás, 1964/9., 1096–1101., újra: TÓBIÁS Áron, *Gyik, egy napsütötte kövön – Szabó Lőrinc = T. Á., Megmentett hangszalagok: A megálmódott Magyarország – beszélgetések, emlékezések*, Bp., Kortárs, 2015, 167–173., a hangfelvétel nem teljesen egyezik a közölt interjúval, másolatát Fűsi József őrizte meg, megtalálható a PIM Médiatárában (OR0185/1.) és az MTVA Prózai Archívumában.

4. Szabó Lőrinc első berlini előadászövegének magyar nyelvű fogalmazványa és a datálás problémája¹⁸¹

Szabó Lőrinc Volkmann utcai könyvtárszobájából 2014 végén került elő egy sokat keresett kéziratköteg: benne a költő 1939. június 9-i német nyelvű berlini előadásának két magyar gépirata mellett, a német fordítás kézirata és annak tisztázata, valamint az 1994-ben, Bognár József szerkesztésében megjelent *Magyar sors és fehér szarvas* című prózakötet előzetes tartalomjegyzékének fénymásolata.¹⁸² Ez utóbbi jelenléte arra enged következtetni, hogy a kéziratok már e kötet megjelenése, azaz 1994 óta a csendes falak közt pihentek.¹⁸³ *A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben* címmel magyarul megfogalmazott, majd német nyelvre lefordított szöveg a kortárs magyar költészetet és annak szellemi, társadalmi előzményeit mutatta be a külföldi közönségnek.

Vegyük szemügyre közelebbről a magyar nyelvű gépiratokat: egy 25,8 x 18,5 cm-es halványpiros boríték őrizte meg, SzL ceruzás kézírásával felcímezve: „1939 / A berlini előadás: / A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben”. Mindkét 20,9 x 33,8 cm-es, 2 x 16 fólióból álló félbehajtott gépirat 1–15-ig számozott, a címoldal és a „Beszúrás a 8. oldalba” egy bekezdést tartalmazó lap kivételével. Címlapjuk kék indigóval készült másolat, a címet és főbb pontokba szedve az előadás vázlatát tartalmazza, s azokat feltehetően később illesztették a szövegtestek elé. E tartalmat követően azonban a szövegben nincsenek alcímek, az csupán bekezdésekre tagolódik. A két gépirat közül az egyik eredeti, de azon idegen kéz javításai láthatók, a másik erről a gépiratról készült, Szabó Lőrinc autográf javításait tartalmazó másodpéldány. A két szöveg javításait összevetve kitűnik, hogy néhány javítás lemaradt az első példányról. Az előttünk egyelőre ismeretlen személytől eredő korrigálások talán a diktált vagy kézzel írt, esetleg a szöveget legépelő feleségétől vagy Kisklára ismeretlen némettanárnőjétől – aki a szöveget németre fordította – származnak, nem tudjuk bizonyosan. Nagyklára gyakran gépelte a költő szövegeit, neki azonban más az általam ismert kézírása. E gépiratra nincs minden egyes, a

¹⁸¹ A kézirat első közlése, KEMÉNY Aranka, *A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben: Szabó Lőrinc első berlini előadásának magyar nyelvű kézirata = Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica: Ünnepi tanulmányok Kabdebó Lóránt 80. születésnapja alkalmából*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2016, 203–221., a kéziratot ld. az Appendix 2. részében.

¹⁸² Ld. SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és fehér szarvas: Válogatott prózai írások*, szerk., BOGNÁR József, Bp., Magyar Fórum Kiadó, 1994.

¹⁸³ A kéziratok a Szabó Lőrinc Alapítvány tulajdonában vannak. Köszönöm, hogy a költő emlékét és könyvtárszobáját hűen ápoló ifj. Szabó Lőrincné és a Szabó Lőrinc Alapítvány hozzájárultak a kéziratok kutatásához és közléséhez. Itt mondok köszönetet Kabdebó Lórántnak, aki felhívta figyelmemet a sok éven át elveszettnek hitt, végül megtalált dokumentumokra, amelyek Szabó Lőrinc egyik legvitatottabb korszakának tanulmányozását segíthetik elő.

szerző példányán jelzett javítás átvezetve. Marad megválaszolatlan kérdés: vajon gépiró és szerző együtt vezették át a javításokat és néha lemaradt az első példány olvasója, vagy másképp került el figyelmét a javítandó rész? Esetleg a költő később még belejavított a nála lévő példányba? Hány példány volt nála?

A különbségeket megvizsgálva kitűnik, hogy az író példánya a teljesebb, ennek a szövegnek a végén a szerző géppel írott neve mellett autográf dátum is szerepel: „Berlin, 1939. június 9.”

A Collegium Hungaricum dísztermében magyar és német politikusok, valamint a Friedrich-Wilhelms-Egyetem professzorai és magyarul tanuló diákok előtt *Die stilistischen und geistigen Hauptrichtungen der neueren ungarischen Dichtkunst* címmel¹⁸⁴ elhangzott beszéd keletkezéséről Szabó Lőrinc egy interjúban részletesen mesélt: „Kicsit izgatott voltam előzőleg, bevallom, mert ez volt az első német nyelvű előadásom. A kislányom tanárnője fordította le és aztán Horvát Henrikkel gyúrtuk át, hogy minden tekintetben kifogástalan legyen.”¹⁸⁵ 1974-ben a család tulajdonában lévő szövegből Kabdebó Lóránt idézett először *Útkeresés és különbéke – Szabó Lőrinc 1929–1944* című monográfiájában,¹⁸⁶ majd *A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben* című magyar kéziratot adta közre Bognár József fent említett kötetében.¹⁸⁷ A kétezres évek elején azonban homály fedte a magyar fogalmazvány létezését, „sem a PIM hagyatéki letétjében, sem az MTAKK új szerzeményei között nem található” – írta Kabdebó 2006-ban.¹⁸⁸ 2012–13-ban az *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák* című gyűjteményes kötet összeállításakor hiába kerestem meg Bognár Józsefet, csaknem húsz esztendő múltán már nem emlékezett a kézirat sorsára, ezért az általa közölt szöveget és annak eredetijét sem volt mód összevetni. Végül a még Szabó Lőrinc életében 1941-ben az *Ungarn* oldalain megjelent rövidített, de a nyelv helyességén javított német tanulmányt¹⁸⁹ fésültük össze az egyetlen hozzáférhető, bár nem hiteles, 1994-ben közölt magyar szöveggel. A

¹⁸⁴ Azaz 'A legújabb magyar költészet stilisztikai és szellemi fő irányai' – itt a magyar fordítók megpróbálták a magyar cím tükörfordítását adni, amely azonban nem sikerült adekvátra. A címen és a német szöveg egészén is jelentős mértékben javított Pukánszky Béla (1895–1950) germanista, irodalomtörténész, az *Ungarn* szerkesztője. Mint a költőnek írta: „A címen is szeretnék kissé módosítani, ha nincsen ellene kifogásod. Így gondoltam: *Neue ungarische Dichtung (Geist und Stil)*. Az előadás kéziratában szereplő cím kissé nehézkes és hosszú, amellet nem elég világos: »stilistische Hauptrichtung« (?!!)” – Pukánszky 1940. augusztus 13-án kelt levele, MTA KK, Ms 4685/ 213., idézi: Szabó 2013, 1017.

¹⁸⁵ Beszélgetés Szabó Lőrincel berlini előadásáról, irodalmi terveiről – és Egyiptomról. *Színházi Magazin*, 1939. jún. 25. 74–76., kötetben: SZABÓ, 2008, 141.

¹⁸⁶ KABDEBÓ L., *Útkeresés*, 242–243; 247–248; 249.

¹⁸⁷ Ld. SZABÓ L., *Magyar sors...*, 88–102.

¹⁸⁸ Ld. KABDEBÓ L., *Szabó Lőrinc „pere”*, Bp., Argumentum Kiadó, 2006, 227.

¹⁸⁹ SZABÓ, Lorenz: *Neue Ungarische Dichtung – Geist und Stil*, Ungarn, 1941. máj., 261–273., *ITEK*, 988–1000.

kontrollfordítást Török Dalma készítette, a lábjegyzetek követik a magyar szövegben sűrűn előforduló, több okból fakadó eltéréseket.¹⁹⁰ Apró, de ugyancsak rejtélyes különbség mutatkozott az egyik Kabdebó Lóránt által idézett részlet és Bognár-féle megfelelője között is.¹⁹¹

Kérdésként merült fel, hogy miért szerepel a német cikk alján 1941-ben, majd Bognár közlésében 1994-ben is június 4-e.¹⁹² A *Magyar sors...*-kötet tartalmi vázlatának fénymásolatán, még az előadás címe helyett is „Kézirat 1939 jun. 9.” olvasható, amint a *Pesti Napló*ban megjelent tudósítás is hírt ad róla, igaz, ezt Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina idézte 2000-ben.¹⁹³ Ugyancsak ők említették meg az előadásra szóló felkérést is, melyet Farkas Gyula egyetemi tanár, a Magyar Intézet vezetője, a berlini Collegium Hungaricum igazgatója közvetített a Baráti Társaság elnöke nevében Szabó Lőrinc felé.¹⁹⁴ Mint 1939. április 27-i levelében írja: „Kedves Barátom! / megbeszélésünk értelmében közlöm Veled, hogy a birodalmi kultuszállamtitkár úr¹⁹⁵ előadásod idejéül június 9-ét jelölte ki. Nagyon kérek, légy szíves, postafordultával közölni, hogy ez az időpont alkalmas-e Számodra.”¹⁹⁶ Az alkalom megfelelt, kiderül ez a Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina által beazonosított Korzátai Erzsébetnek szóló június 6-i levélből, melyben a már tervezett közeli elutazásáról ad hírt: „Holnap, szerdán, még bemegyek a hivatalomba (ott aztán feje tetején áll minden, nem tudom, meddig bírjuk még egymást) és délután 4-kor indulok Berlinbe.”¹⁹⁷ Hazatérése után pedig ezt írja: „Hétfőn jöttem meg, ma reggel már várt a leveled a hivatalban.”¹⁹⁸ Tehát jól azonosítható a szerdai, 7-i elutazása, a péntek esti, 9-i előadása és a hétfői, 12-i hazaút dátuma.

¹⁹⁰ Sz. L. i. m., 1001–1015., jegyzetei: 1015–1018.

¹⁹¹ Lásd erről részletesebben a „humanista-szociálistikus” kifejezéshez fűzött lábjegyzetet.

¹⁹² Ld. SZABÓ L., *Magyar sors...*, 102.

¹⁹³ Ld. Szabó Lőrinc előadása Berlinben a magyar líráról, PN, 1939. jún. 10. 10., 25 év, 330.

¹⁹⁴ Farkas az előadás témájának kiválasztásában szeretett volna segíteni, amikor így fogalmazott 1939. május 12-én kelt levelében: „A hallgatóságnak némi halvány fogalma van arról, hogy valahol keleten egy puszta van, ahol magyar csikósok száguldoznak. Irodalomról nem tud. Ez a hallgatóság írókból, fiatal és öreg egyetemi tanárokból, magas állami és közéleti funkcionáriusokból, diplomatákból és nejeikből áll. Kb. 150–200 meghívott vendég, nagyközönség kizárásával.” MTA KIKK, Ms 4705/57.

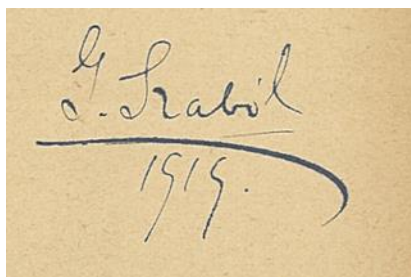
¹⁹⁵ Werner Zschintzsch (1888–1953) ekkor a német tudomány-, oktatás- és kultúrminisztérium államtitkára, a Porosz Államtanács tagja, a berlini egyetem Magyar Intézete Baráti Társaságának is elnöke volt. 1945–48 Dachauba és Darmstadtba internálták. Az 1947-es nürnbergi per többszörösen elítélte. SzL a már idézett Magyar Bálint készítette beszélgetésben utal rá: „Hirtelen eszébe jut valami. Leveleket szed elő az aktatáskájából és megmutatja. – Erről ne feledkezzünk meg! Zschintzsch államtitkár úrtól kaptam üdvözlő levelet. Ezt meg Eduard Spranger írta.(...) Nagyon szépen írnak az előadásomról. Azt kell hinnem, sikerem volt.” (ITEK, 142.)

¹⁹⁶ PIMK, letét, file: 01.0108., idézi: KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc „pere”*, Bp., Argumentum Kiadó, 2006, 263.

¹⁹⁷ A levél: MTA KIKK, Ms 4610/155., 25 év, 329–330., jegyzete: 657.

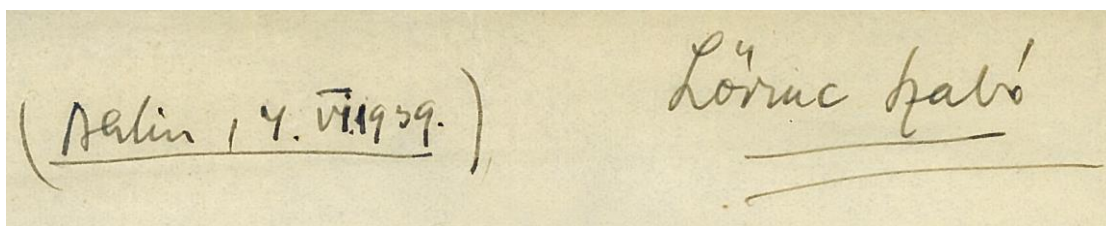
¹⁹⁸ MTA KIKK, Ms 4610/154., 25 év, 329–330.

A június 4. és 9. összekeverésére magyarázatot adhat az, hogy a hagyatékban több helyen is felismerhető a két autográf számjegy hasonlósága. Például Szabó Lőrinc *Erzählungen und Anekdoten* (Weimar, Kiepenheuer)¹⁹⁹ című Kleist-kötete tulajdonosi bejegyzésében a második nyitott szárú kilences kísértetiesen hasonlít a négyes számjegyre, ennek alátámasztásához a könyv 1916-os megjelenése szolgál kizáró tényezőül.

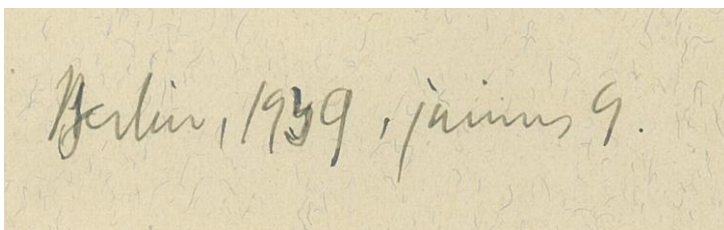
Látható, hogy a dátum könnyen félreolvasható az idegen szem számára, de vajon miért nem tűnt fel az aprólékosan gondos, mindenre figyelő költőnek ez a tévesztés 1941-ben az *Ungarn*-cikk alján? A megjelenés előtti hónapban katonáskodott, lehetséges, hogy módja sem volt olvasni a kéziratot? Vagy a betűmérettel magyarázható, lehetséges, hogy ha látta is a kefélenyomatot, tekintete átsiklott a címhez csatolt apróbetűs lábjegyzeten?: „Vorgetragen in der Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts in Berlin, am 4. Juni 1939.” (Előadás Berlinben a Magyar Intézet Barátainak Társaságában 1939. június 4-én.) A választ nem tudjuk.

Leginkább magát Pukánszky Bélát téveszthette meg a német nyelvű gépirat Szabó Lőrinc által kiegészített datálása, ráadásul nem is emlékezhetett a berlini est pontos dátumára. Itt a kilencedike az évszám kilenceseihez képest egyértelműen négyesnek látszik:

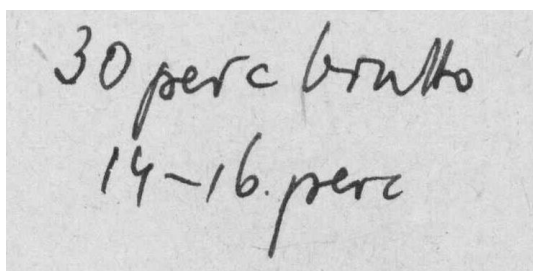

S ebben a – szövegközlésnél egyébként segítségül szolgáló – magyar gépirat autográf datálása sem ingathatta meg:

¹⁹⁹ Ld. *SzLK*, II., 188., 2922. tétel.

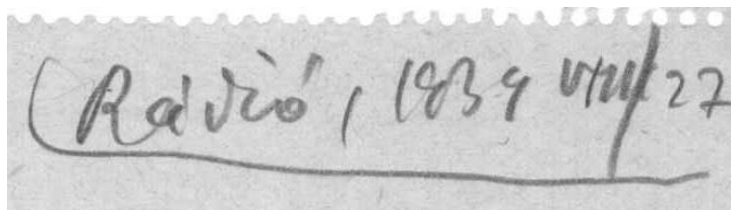
Berlin, 1939, június 9.

30 perc brutto
14-16. perc

Bár ez a kilencedike már idézi a Kleist-kötet bejegyzésének könnyen félreolvasható négyesét. Összehasonlításképpen egy jellemző ellenpélda: 1942-ben összeállított rádiós műsortervén szinte már kilencesnek is olvasható a négyes számjegy, ha a logika nem tiltakozna

ellen: „30 perc bruttó 14–16. perc”²⁰⁰ – és fordítva, az előző fejezetben hivatkozott versjegyzék dátumában az évszám második kilencese közelebb áll a négyeshez.²⁰¹

(Rádió, 1939 VI/27)

Mivel az előadást SzL előbb magyarul fogalmazta meg, ezért nem valószínű, hogy a később született német fordítást, a felolvasandó szöveget visszadátumozta volna. Azt sem gondoljuk, hogy a keltezésben ne a felolvasás helyét és idejét jelölte volna meg, erre utal a helységnév is: míg a fogalmazás és a fordítás még Budapesten született. SzL itt mint jó filológus előredolgozott, – mégis sikerült összezavarnia olvasóit.

Azt nem tudjuk, hogy a magyar nyelvű fogalmazvánnyal milyen tervei voltak a költőnek. 1942-ben összeállított *Próza-kötet vázlatában az Ürügyek* fejezete alatt elsőként szerepelteti, így: „Berlini előadás (Ungarn)”²⁰² – utalva az 1941-ben megjelent német szövegre. E kiadás terve azonban mindeddig nem valósult meg, életében sem a német esszét, sem annak magyar fogalmazványát kötetben nem közölte.

A két magyar nyelvű gépirat közül a Szabó Lőrinc kézírásával javított másodpéldányt tesszük közzé, kiegészítve azt a másolaton esetleg nem látható, de az eredeti kivehető információival. Az itt közölt autográf gépiratmásolat és a Bognár József

²⁰⁰ SzL *Az arany ősz* című verses rádióműsora tervének borítólapja, 1942. jan., autográf kézirat, MTA KIKK, Ms 2278/70.

²⁰¹ MTA KIKK, Ms 2278/69., a teljes kézirat másolatát lásd az Appendix 1. részében.

²⁰² Kézirat, PIMK, letét, file: 19.0072 és 19.0087–91.

szerkesztésében megjelent kézirat közel negyven ponton tér el egymástól. Ezek leggyakrabban olyan betűhibák, amelyek talán a valóban kézzel írott – s még lappangó –, nehezen kibetűzhető eredeti kézirat félreolvasásából származnak.

A szöveget nem a kritikai kiadás, hanem a Szabó Lőrinc prózai munkáiban is érvényesített elv szerint, a mai helyesírás szabályainak megfelelően, de Szabó Lőrinc sajátos szóhasználatát, kifejezéseit, esetleges összevonásait megőrizve közlöm. A gépiraton szereplő autográf kihúzásokat a szöveg keletkezése, fejlődése, a sűrítés, a fogalmazási mód, az esztétikai nézőpont vizsgálata érdekében, és szigorúan szakmai szempontok szerint oldottam föl a lábjegyzetekben. Az előadás tartalmi, elméleti vizsgálatát itt mellőzöm, amint a német szöveggel való összevetés és a németül megjelent tanulmány fejlődésének végigkövetése is izgalmas elemzést igénylő dolgozat témája lehet, most csupán néhány esetben utalok a német szöveg egyes kifejezéseire vagy a magyar szöveg német megfelelője hiányára. Ugyanitt jelzem a gépirat melletti piros ceruzás lapszéli kiemeléseket, míg a szövegbeli aláhúzásokat egy az egyben megőriztem. A fontosabb nevek kiemelésén túl az egész mondatok, sorok vagy bekezdések megkülönböztetésének okára egyelőre nem tudtam rájönni. Utalhatnak önmaguk lényeges voltára – ebből a szempontból nem következetes a megjelölések sora – vagy vonatkozhatnak a fordításban nehézséget okozó kifejezésekre, szakaszokra, vagy az éppen a német nyelvben átfogalmazandó összetételekre is. Az eredeti kézirat másolatát lásd az Appendix 2. részében.

A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben

I. Az elődök

A Nyugat költői kultúrvonala: Babits Mihály. – Nemzeti-nemzetközi forradalmi vonal: Ady Endre. – Népi hatások a próza felől.

II. A háború után

Az ellenforradalom és a költők. Irányok zűrzavara. – A fiatalok és a nyugatosok közös fejlődése a természetesség felé.

III. A letisztulás

Az új nemzedék 1930 óta. – Új, nemzeti klasszicizmus és népi csoport. – Három arckép: Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila. – A jelen költői-lelki atmoszférája.

Körülbelül egy hónapja kaphattam meg a berlini „Magyar Intézet Barátainak Társasága”²⁰³ megtisztelő felszólítását, hogy tartsak előadást a mai magyar líráról. Azóta sokszor próbáltam elképzelni, hogy tulajdonképpen mit is mondok majd Önöknek erről a helyről. S mialatt a milliós Budapesten, otthon és hivatalban, lopott magányban és robogó autóbuszon, mindenütt az egyéni és közösségi kenyérkereső üzem gondjai és parancsai ostromoltak, mialatt minden oldalról az új nemzeti energiahalmozás munkája gyúrta, tördelte köröttem, keményen és szakadatlanul²⁰⁴ a történelmi jelent, s ráadásul egy országgyűlési választás megindulása²⁰⁵ újból szinte testi közelségbe állította mindenki elé a sokat emlegetett magyar sorskérdéseket, amelyek létükben vagy megoldásukban párhuzamosan futnak, sőt részben a legszorosabb kapcsolatban vannak az európai feszültség okaival: az erőknek, szükségleteknek és tényeknek²⁰⁶ ebben a súlyos özönlésében elbátortalanodva minduntalan fel kellett vetnem magamban a kérdést, hogy vajon van-e értelme a mai siketítő világban a költészet finom szavára figyelni, s még inkább azt, hogy lehet-e akárcsak a legkisebb reménye is valami szellemi haszonnak abból, hogy egy magyar költő versekről és irodalmi irányzatokról beszél egy olyan idegen nyelvű körben, amelynek hallgatósága számára semmit sem tud megeleveníteni e költészet kincseiből.

Egy délután aztán mégis nekiláttam az írásnak. Irodalmi életünk egyik centrumában ültem, egy csendes belvárosi kávéházban, az egyetemi könyvtár mellett.²⁰⁷ Kérem, ne fűzzék hozzá most a kávéház szóhoz azokat a képzeteket, amelyekkel az úgynevezett kávéházi irodalmat a kritikánk kísérni szokta. Az a hely, amelyről beszélek, évtizedek óta kényelmes találkozópontra a legjobb magyar íróknak és költőknek és minthogy nincs benne cigány, a maga fénykorában alkalmasnak bizonyult egy írói klub, egy csendes munkahely és egy irodalmi börze hármas szerepének betöltésére. Húsz évvel ezelőtt, jobb remetek híján, ebben a kávéházban kezdtem fordítani Shakespeare szonettjeit,²⁰⁸ s időnkint tulajdonképpen majdnem mindenki megfordul benne, akinek, a háború óta köze volt vagy van a magyar költészethez.

²⁰³ Szerzői törlés (Sz. törlés): „Collegium Hungaricum”

²⁰⁴ Javítás nélkül a gépiraton (Jav. nélkül): „szakadatlanul.”

²⁰⁵ 1939 pünkösdjén (május 28–29-én) a második zsidótörvény érvénybe lépését követően tartották az országgyűlési választásokat, amely a kormánypárt győzelmét és a szélsőjobboldal megerősödését hozta.

²⁰⁶ Jav. nélkül: „tényekben”

²⁰⁷ A Centrál kávéház (Egyetem utca 1., ma Károlyi u. 9.) *A Hét*, de a *Nyugat* szerzőinek is, köztük az ifjú Szabó Lőrincnek is törzshelyeül szolgált.

²⁰⁸ Kötetként 1921-ben jelent meg a Genius Nagy írók–Nagy írások sorozatában.

S ahogy ott töprengtem a téma fölött, egy pillanat keresztmetszetében felvillant mindaz, ami a háborútól máig a magyar lírában történt: s úgy éreztem, hogy ez a kép bizonyos tekintetben mindenütt érdekes és tanulságos lehet. Nem az egyes alakok gazdag nyüzsgése, a névtelen ifjú titánoktól az akadémia néhai csípős nyelvű titkáráig,²⁰⁹ aki öregkorában a már megállapodott modernnek közé, a mai öregek közé járt el, hogy ellenfelei közt dohogja ki mérgét a saját vaskalapos konzervatív barátai ellen: ez csak ismeretlen nevek özönét jelentené Önöknek. És, sajnos, nem az egyes termékek, melyeket ez a líra létrehozott: ennek az érzékeltetéséhez egy zseniális műfordító életművére volna szükség. Hanem a szellemi és akarati tartalom fejlődése és a stílusok hosszú harcának mai végeredménye, amelynek ízeit és problematikáját analógiák útján idegen költők és idegen irodalombarátok is átérezhetik valamennyire. Úgy döntöttem tehát, hogy annak a folyamatnak a rajzában, amelynek én magam is szemtanúja és szereplője voltam és amelyet most Önök előtt vázolni igyekszem, elsősorban esztétikai és lélektani kivonatát próbálom adni a háború utáni magyar líra fejlődéstörténetének. A hangsúlyt természetesen a saját nemzedékem kapja, de – legalább név szerint – érintenem kell kiindulásképpen az előző generáció nagyjait, sőt hivatkoznom kell olyan személyiségekre is, akiknek művei, noha ők maguk nem lírikusok, kisugárzásaikkal erőteljesen jelen vannak a ma szellemi atmoszférájában. Ezeknek az idősebb íróknak a műveit fordításokból egy kis utánjárással tűrhetően vagy elég jól megismerhetik vagy talán már ismerik is; az újabbak költészete most még megismerhetetlen, hiszen a tervszerűtlenül készült és túl kevés fordítás sokszor egyenesen félrevezető lehet.

Amikor én 1919-ben írni kezdtem, a modern magyar irodalmi élet majdnem teljesen a *Nyugat folyóirat és írói kör* bűvöletében állt. A nyugatosok hatása már évek óta áthatotta vagy megérintette a polgári vidék lelkiületét is, főleg azért, mert a politikai harc egy része irodalmi téren zajlott, s mert akkor a győzelmesnek látszó világnézetnek voltak kiválóbbak az irodalmi képviselői. A világháború alatt én, a mozdonyvezető fia, a gimnázium utolsó éveit jártam a debreceni református kollégiumban, s természetesen olyasféle rajongással gondoltam a körülcsatázott budapesti mesterekre, elsősorban Ady Endrére és Babits Mihályra, amilyennel egy akkori ifjú német költőjelölt fordulhatott egyrészt mondjuk egy Dehmel lázas modern világa, másrészt – hogy még egy megközelítő analógiával éljek –, egy Stefan George magasrendű kultúrköltészete és örök eszményei

²⁰⁹ Utalás Heinrich Gusztáv (1845–1922) személyére, aki egyetemi tanár, pozitivista irodalomtörténész, a Kisfaludy Társaság tagja, az Akadémia főtitékára, és az 1918-ig működő országgyűlési felsőháznak a tagja volt.

felé. Az én fogékonyságomban békésen összefért ez a két hatás; más modern fiatalok hevesen állást foglaltak az egyik, vagy a másik nagy költő mellett. Általában Ady jelensége volt a megbabonázóbb, Ady volt a szemmel láthatóan zseniális, Petőfi méltó utóda; és vonzóerejét csak növelte,²¹⁰ hogy benne egy olyan forradalmár poéta küszködött a szerelem, a pénz, az Isten, a halál, a szociális igazság és a legégőbben aktuális politika²¹¹ dolgaival, aki egyúttal a magyar fajnak, a protestáns erdélyi magyar úrnak is tipikus képviselője volt. A katolikus Babits, a tiszta európai szellemiség őre, az elsőrangú formaművész, akinek nemes esztéticizmusa azonban később, a háború után, sokkal emberibbé fejlődött, mint amilyen a Stefan Georgéé, nem mutatott olyan nyilvánvalóan magyaros kapcsolatokat, mint Ady, de kétségtelenül vezér volt ő is. Közel állt hozzá a köztudatban Kosztolányi Dezső, akit újabb durva megközelítésben egy Rilke-szerű impresszionista költőnek, és Tóth Árpád, akit néha magyar Keats-nek szoktunk mondani.

A nyugatosoknak ezzel a „kultúrvonalával” szemben, azaz inkább csak kissé szorosabban Ady mellett, állt két szintén nyugatos prózaíró. Az egyik Móricz Zsigmond, zseniális regényíró, igazi hatalmas és ösztönös, népi tehetség, a vidék és a parasztság küldöttje, aki maga keveset vagy éppen semmit sem politizált, de realiztikus-naturalista életábrázolásaival szintén forradalmian hatott; a másik Szabó Dezső, a nagytehetségű, kissé formátlan regényíró, félelmes pamfletista és stílromantikus, viharos politikus, örök „Stürmer und Dränger”. A kultúrmodernnek és a magyarosok közt sokan mintegy hidat láttak Juhász Gyulának félig esztéta, félig erős magyar vidéki hangulathatásokat mutató, szelíden sóvárgó, majd egyre pesszimistább költészetében. A „magyarosok” és „kultúrköltők” megjelölést nem szabad túlságosan szigorúan venni: hiszen a Párizsért rajongó Ady erősen reagált a francia dekadens és szimbolista költészetre, és a tüntetően, kétségbeesetten magyar Szabó Dezső²¹² francia tárgyú esszék egész sorát írta.

Ezekkel a nyugatos írókkal a konzervatív magyarság nem tudott méltó ellenfeleket szembeállítani. A közösen vívott politikai és esztétikai szabadságharc meglehetősen együtt tartotta²¹³ a *Nyugat* heterogén társaságát, de még jobban összekovácsolták²¹⁴ őket a közösen elszenvedett támadások. Azt a hibát, hogy a kor legjobb íróit,²¹⁵ noha tiszta magyarok voltak, világnézetükkel és irodalmi értékükkel együtt kiátkozta, elkeserítette és ezzel részben a megértő zsidóság táborába szorította a reakciós hivatalosság, ezt az óriási

²¹⁰ Szerzői javítás (Sz. jav. erről): „csak fokozta és, csak”

²¹¹ Sz. jav.: „aktuális akkori politika”

²¹² Sz. törlés: „Szabó Dezső, aki az árja rasszizmust turánira festi át a magyarság számára,…”

²¹³ Sz. jav.: „összetartotta”

²¹⁴ Sz. jav.: „eggyé kovácsolták őket,”

²¹⁵ Jav. nélkül: „írói”

hibát csak mostanában kezdi kiheverni a magyar szellemi élet. Az említett költőknek azonban a hivatalos elutasítás ellenére igen nagy szerepük volt a nemzet hangulati nevelésében. Szerepüket a forradalom alatt a liberális-radikális kultúrközéposztály és a munkásság marxista vezetősége kissé még erőszakolta is, túlhangsúlyozva polgári színeképük egyes nemzetközi, pacifista és szocialista vonásait, míg nemzeti, sőt kimondottan faji megnyilatkozásaik fölött átértelmezéssel, vagy észrevétlen igyekezett elsiklani. Bizonyos általános humanisztikus jogok és vágyak híveiként a közvélemény ebben az időben még azokat a modern költőket is bevonta a forradalmiság perifériáiba, akiket az előbb tiszta kultúrköltőknek mondtam, és akiket a temperamentumuk, vagy esztétikai ízlésük aránylag majdnem konzervatívvá nevelt.²¹⁶

Ez a sokrétű, élénk, önmagában véve igen értékes, viszont visszhangjában kissé zavaros és őszintétlen szellemi élet a forradalom és az ellenforradalom után is tovább hatott, élénken, gazdagon és zavarosan. Babbitstól és a formaművészekről egy előkelő, de mindig emberi kultúrköltészeti magas szuggesztívója, Adytól – aki mellé e tekintetben mindig oda kell gondolnunk az említett két népi prózaíróról – egy paraszti-szocialisztikus új, magyar világ követelése sugárzott át, mint vonzó és parancsoló örökség, a háború és az ellenforradalom időbeli válaszfalán. Ami Adyt illeti, örökségünk igazán szellemi volt már abban az időben is, amikor mi, fiatalok, indultunk, mert ő, az ezer ellentétből összeállt, stílusában és világnézetében új, vad és féktelen filozofia és ugyanakkor antiszemita költőzseni, közvetlenül a kommün előtt meghalt. Rengeteget idézik és sokféleképpen értelmezik súlyos betegen eladagolt utolsó politikai nyilatkozatát, válaszát, melyet a Károlyi-kormány hivatalos tisztelgő küldöttségének üdvözlésére adott: „Ez nem az én forradalmam...” Ady Endrét én már nem láthattam testi szemeimmel. Legközelebb akkor voltam hozzá, amikor a ravatala fölé hajoltam a Nemzeti Múzeum előcsarnokában azon a nagy temetésen, amelyet a kormány rendezett neki.²¹⁷

Maga az ellenforradalom nem favorizált olyan eszméket, amelyeket a jó irodalom újnak tekinthetett, vagy átérés révén megújíthatott volna. A nemzeti érzés mögül hiányzott a szociális belátás. A fordulat – mint azt még a fajvédő Szabó Dezső is

²¹⁶ A bekezdés mellett balra függőleges piros színű ceruzavonás.

²¹⁷ 1919. január 27-i halálát követően Adyt a „nemzet halottjának” nyilvánították, temetését a Berinkey-kormány megbízásából a Vörösmarty Akadémia szervezte. Ady holttestét a Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel, innen kísérték utolsó útjára január 29-én a Kerepesi temetőbe, ahol díszsírhelyet kapott. (Forrás: VÖRÖS Boldizsár: *Két rendszer, két halott, két temetés. Ady Endre és Eötvös Loránd búcsúztatásai.* http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_03_osz/08_ket_rendszer. Uő. ui. közli a *Vasárnapi Újság* 1919. február 9-i számában megjelent koszorúkkal díszített ravatal felvételét is: http://www.mediakutato.hu/img/cikk/2004_03_osz/08_ket_rendszer/2.jpg

hamarosan érezhette²¹⁸ –, inkább csak a hazafias dilettantizmusnak hozott némi komolytalan konjunktúrárt. Nemzeti reneszánsznak legfeljebb a kritikai irodalom területén kezdtek feltűnni az előjelei, amikor a kárhozott *Nyugattal* szemben megindult egy magasabb szándékú, kulturált és hangsúlyozottan magyar ellenfolyóirat, a *Napkelet*. A *Napkelet* nem hozott igazi kreatív költői erőket, de modernebb befogadó szellemével üdvösen hozzájárult ahhoz, hogy lassankint tompuljanak az ellentétek a *Nyugat* magyar értékei és a nemzeti közvélemény között. A megértésre, arra, hogya a magyarság hozzáfejlődjék az íróihoz, akik kissé előreszaladtak az időben, igen nagy szükség volt. Az ellenforradalmat ugyanis a legjobb költők egyszerűen reakciónak látták; amivel persze nem akarom azt mondani, hogy akik viszont reakciónak látták, azok mind a legjobbak, vagy akárcsak a jók közé tartoztak. S nem is nagyon láthatták egyébnek: hiszen például az ellenforradalmi ifjúság eleinte – hosszú éveken át – mindenestül elvetette Adyt, azt az Adyt, akit most, húsz évvel a költő halála után, ugyanazoknak az ifjúsági szervezeteknek éppen olyan nacionalista és radikális utódai – s velük együtt minden egyes magyar politikai párt, a szociáldemokraták éppúgy, mint a nyilasok –, egyik legnagyobb szellemi vezérüként ünnepelek. Abban az ellenforradalmi időben azonban, amelynek ismertetésénél tartok, a halott Ady még kiátkozott költő, és a többi jó költő legnagyobb részét ellenzéki volt.²¹⁹ Ellenzéki, – a háború előtti értelemben. Azt hiszem, mi, akkori fiatalok, szintén csaknem kivétel nélkül azok voltunk. Nem csoda: még túlságosan erős volt bennünk a marxista nevelés hatása, túl kevés az egyéni realitás és tapasztalat, és mindenekfelett túl sivár a szociális jelen. Agresszív megnyilatkozásai nemigen voltak ennek az irodalmi ellenzékiségnek, hiszen más oldalról nagy tanulság volt a magyar kommün csődje is, és ezenfelül mindnyájunkra bénítóan hatottak azok az óriási veszteségek, amelyek a magyarságot érték és amelyek – valószínűleg egyes kísérőjelenségek miatt – mindamellettt csak évek múltán tudták az igazi költőket újra megtanítani annak a sokszor kompromittált szónak a használatára, hogy: hazám. Míg ez be nem következett, a közösségi akarat és vágy inkább elvontságokba burkolózott, nemzetileg színtelen humanista-szocialisztikus²²⁰ ideológiákba, szimbolikus kifejezésmódba, esetleg

²¹⁸ A megjelent német szövegből hiányzik e betoldás.

²¹⁹ A bekezdés mellett e pontig tartó piros színű ceruzavonás.

²²⁰ Sz. jav.: „emberi-szocialisztikus ideológiákba”. Az idegen kéz javította gépiraton: „humanitár-szocialisztikus ideológiákba”. Kabdebó Lóránt monográfiájában e gépiratot idézi (*NLC*, 243.) Bognár szövegközlésében: „humanista szocialisztikus ideológiákba”; a német kéziratban „in... humane, sozialistische Ideologien” (‘emberi, szocialista/szocialisztikus ideológiákba’), a megjelent változatban: „in... allgemeinmenschliche, sozialistische Ideologien” (‘általános emberi, szocialista/szocialisztikus ideológiákba’) szerepel.

neokatolicizmusba; a líra többi – tehát legnagyobb – része pedig megint személyes lett, nagyjában a maganélet érzelmi és szellemi analízise.

Ekkor már a mai negyvenévesek is az irodalom színterén szerepeltek. A *Nyugat* megnyílt előttünk. A nagy múltú folyóirat a hosszú politikai szélsőnéző idején a belső nívó tartásával igyekezett megőrizni súlyát s végeredményben bizonyos esztétikai eklekticizmus irányában fejlődött tovább; jelenleg Babits, a költő, szerkeszti, aki évek óta egy nagy irodalmi alapítvány kurátora és súlyos beteg.

A polgári *Nyugat* egykori kiegyensúlyozatlan esztétikai forradalmiságát és ezzel együtt a marxisztikus szimpátiákat leginkább még az²²¹ extrém prózaversírók csoportja őrizte meg, amely részben bécsi, berlini, párizsi emigrációból dolgozott haza, ebben az időben is imponáló kitartással gyártva az újabb és legújabb európai „izmusok” termékeit. Ezeknek az aktivistáknak, futuristáknak és dadaistáknak már a háború utolsó éveiben feltűntek az előőrsei: *A Tett*, majd a *Ma*²²² című folyóirat körül csoportosultak és vezérik még mindig Kassák Lajos volt, aki most rendes naturalista munkásregényeket ír és érthető, idillikus-kozmikus prózaverseket, némi maradék stílkülönccséggel és talán egy kis baloldali ideológiai fátyolozottsággal. Ezeknek a soknevezetű modernistáknak elméletileg nem egyszer igazuk volt.²²³ Ellensúlyt alkottak egyrészt a túlzott esztéticizmussal, másrészt az agresszív nyárspolgári tradicionalizmussal szemben. Mumuskodó politikai és irodalmi terrorizmusukat még a kommün alatt sem vették komolyan.²²⁴ A háború utáni első öt-tíz évben a magyar lírában életteljességet hangoztató programjuk ellenére, ők képviselték a legpapírízűbb elvontságot, művészieskedést, élettelenséget. Bizonyos érdemeik feltétlenül voltak a stílus-élénkítés és a nyelvtömörítési kísérletek terén, de végzetük lett,²²⁵ hogy egyébből sem álltak, mint stílusból és²²⁶ polgárriogató elvekből. Belevesztek a köröttük ásító türelembe, és egyre fokozódó érdektelenségbe. Néhány tehetséges fiatal költő a húszas évek közepén szintén mutatott expresszionisztikus hatásokat, de csakhamar önállóan fejlődött tovább s tulajdonképpen sohasem tartozott ehhez az extrém körhöz. Lehetségesnek tartom, hogy ennek a túlzó iskolának az utolsó mohikánjai vagy a

²²¹ Sz. törlés: „antiburzsuj beállítottságú”

²²² Jav. nélkül: „a „»Tett «, majd a »Ma «”. A két Kassák által szerkesztett lap: *A Tett* 1915–16 közt, betiltásáig, a *Ma* 1916-tól 1925-ig jelent meg.

²²³ Sz. törlés: „Nem egyszer ellensúlyt...”

²²⁴ Sz. törlés: „...sem vették komolyan az írók, költői gyakorlatukat pedig maga Kun Béla, a magyar kommün vezetője is köszönettel elhárította.”

²²⁵ Sz. törlés: „végzetük éppen az lett...”

²²⁶ Sz. törlés: „mint stílusból és stílusból és...”

mohikánok fiai, esetleg, mint szürrealisták, ma is dolgoznak; senki se veszi komolyan, senki se tartja számon őket.²²⁷

A nyugatosok nagy része jóval túlélte Adyt, a vezért, és tulajdonképpen a háború után alakította ki végleg egyéniségét, tetőzte be munkásságát. Velük párhuzamosan mindjobban előtérbe kerültek már a fiatalok. A költészet mindenütt újul, vedlik, mint az év, mint a természet, és mivel minden korban és emberben több az örökemberi, mint az aktuális, a fiatalokban is elsősorban az örökemberinek kellett valahogy megújulnia. Az apák ez alkalommal nem olyanok voltak, hogy fiaiknak forradalmat kellett, vagy lehetett volna kezdeni ellenük. Együtt újultak, vedlettek a fiatalsággal. Az az akadémikus-konzervatív költészet, amellyel valaha ők már a puszta létük révén is szemben álltak, lejáratva az egyszerű nyelvet és az egyszerű formákat. Az Ady–Babits nemzedék ezért sokat újított, artistikus irányban, színezte, frissítette a költői nyelvet, lazította, és szigorította a formát, évtizedek óta nem ismert mértékben merészebbé tette a képhasználatot és a logikai kapcsolást és kitágította a témakört. Utánuk az expresszionista közjáték, amelyről az imént beszéltem, az ő túllicitálásukban kereste a további fejlődést. Pedig a fejlődés most egészen másfelé mutatott. Olyan irányba, amelyet elmélet és elhatározás nem találhatott meg, s ha megtalált volna, nem hihetett volna helyesnek. Lassabban, évek alatt, ki-ki a maga egyénisége szerint: a fiatalok legjava mind elért a helyes útra, egy parasztfiú azonban egyenesen azon indult el. A többiek hosszabb-rövidebb forrongás után ugyanoda jutottak: a közvetlenséghez, az egyszerű emberi hanghoz, amelynek természetesen még mindig rengeteg az egyéni árnyalata. A sok izmus után a fiatal Magyarországon ma különálló költőegyénségek vannak, akik – a legjobbak – egy kicsit mind rokonai egymásnak, de nem tartoznak közös iskolához. Egyszerű költészetük a maga egészében mégis reakció és eltérés a nyugatosok esztétikájával, artistikus újításaival, modern vadságaival, vagy éppen a választékosságával szemben. Én úgy látom, hogy egy új nemzeti klasszicizmus alakult ki. A fiatalok formai és nyelvkezelési egyszerűsödése már régen visszahatott az apákra, így az 1928-ban tüdővészben meghalt Tóth Árpádra, a három évvel ezelőtt súlyos rákoperációk után elhunyt Kosztolányi Dezsőre és Babits Mihály költészetére is, akit én magam annakidején első mesteremnek tekintettem, és akiben ezt a változást persze az évek is kiérlelhették.²²⁸ Így aztán, nem lévén igazi ellentét köztük, nem is annyira esztétikai, mint inkább világnézeti és személyi okok miatt történhetett, hogy a fiatalok egy részének kapcsolata folyton lazább és lazább

²²⁷ A megj. ném. szövegből hiányzik a bekezdés ezen utolsó mondata.

²²⁸ Sz. jav.: „...meghozták”

lett a liberális-humanista *Nyugattal*. Agresszív szembekerülések a fiatalok és az öregek közt mintegy tíz éve már csak elvétve adódtak és semmi esetre sem voltak véresen komolyak.²²⁹

A fejlődés útját évről-évre végigkísérni hosszadalmas volna, elég, ha az eredményre utalok. A vezető fiatal költők – valamennyien pár évvel negyven fölött vagy alatt – egyéniségük minden ízének megőrzése mellett mintegy 1930 óta meglehetősen testvérek a költészet legfőbb anyagának, a nyelvnek művészi kezelésében. A modorellenesség, a giccstől való irtózás olyan heves, és annyira belülről fakad, hogy a szélsőséges Adynak, akit az új nemzedék húsz év távlatából most már sok kritikával néz, óriási társadalmi, világnézeti és irodalmi nevelő hatása ellenére a jó költők közt tulajdonképpen nincs iskolája Magyarországon.²³⁰

Megpróbálom most összefoglalni a hosszú fejlődés eredményét, a legújabb magyar költészet általános jellemzését. Egyetemes törekvés: a harmónia, a rend, a világosság. A hangulat túlnyomórészt komoly, sőt pesszimista. Lenézik a nyafogó érzelmeket és az impresszionizmust, viszont megtűrik, sőt kedvelik a meseszerűt, az álmot. A stílus ennek megfelelően egyszerű, majdnem objektív, pontosságra törekvő, amellet meleg és sokszor intellektuális, sőt kissé józan, meglehetősen ellensége a szónokiasnak. A témakör: a mindennapi élet eseményei, a táj és a környezet, az ember és a magyar ember küszködése önmagában, a természetben és a társadalomban; mindaz, ami a városi és a falusi idill, és a tomboló kitörések közt megfér. Vallási kérdések inkább csak a neokatolikusoknál jelentkeznek, Isten és a metafizika dolgai a kultúrvonalon. Szerkezetileg a zárt formák uralkodnak, a formabravúr általában ritka. Sok a magyaros hangsúlyú vers, a dalszerűség és az epikus-lírikus autobiografizmus. A rímkezelés az elődökéhez képest általában hanyagabb lett, a rím megbúvik. Az úgynevezett költői szabadságokat nem tűrik. Ideológiailag nagyon hódít a magyar tudat. Hatások tekintetében sok a visszakapcsolódás a távolabbi magyar irodalmi múltba. Az európai kultúrszálak közt feltűnően kevés a német, sok a francia és újabban erősödött az angol.²³¹ Az elszakított területek magyar kisebbségi költői intenzív fordítói csereviszonyban vannak a környező népek költészetével. A hazai környezetreakció jóval kisebb, mint Adyék idejében volt.²³²

Különleges szín ebben az új költészetben: a népi eredetű költők. Első köztük az a parasztfiú, aki – mint említettem – egyáltalán elsőnek ért egyszerűvé a fiatalok közül és aki

²²⁹ A következő bekezdés külön lapon: „(Beszúrás a 8. oldalba:)” megjegyzéssel.

²³⁰ A bekezdés mellett piros ceruzavonás.

²³¹ A megj. ném. szövegből hiányzik: „...és újabban erősödött az angol.”

²³² A bekezdés mellett piros ceruzavonás.

a maga egyéniségének és életkörülményeinek megfelelően a népies dalformákat, a népi nyelvet, a népdal reminiscenciák továbbbépítését, és a mesehangot hozta. A népiesség nálunk százéves tradíció, műnépdalköltők és dilettánsok verkliformája. Ez volt az oka annak, hogy az új naiv költő éppen ezzel az egyszerű magyar hangjával sokáig szinte idegenszerűnek hatott a saját hazájában. A többi fiatal tematikailag bonyolultabb egyszerűségét, emberi hangját már értékelték, amikor a modern közönség „ínyencebb” része végre szintén elismerte, hogy ennek a parasztfiúnak a költészete nem a szokott Petőfi-epigonizmus és nem is csak egy új rafináltan primitív stíluskísérlet. Mások viszont kezdettől fogva melléje álltak, s bizonyos túlzott párhuzamot találtak közte és Kodály és Bartók népi gyökerű modern magyar muzsikája között.

Az új költőt Erdélyi Józsefnek hívták.²³³ Körötte úgynevezett népi csoport alakult ki, versekkel bizonyítva annak a magyar vonalnak, annak a szellemnek az erejét és igazságát, amelyet az apák idején a ma is dolgozó Móricz Zsigmond és Szabó Dezső, a két ünneplélt prózaíró, továbbá Ady programjának és költői összetételének egy része képviselt. Ennek a magyar és népi lelkületnek a termékenyítő ereje a háború után egyre nőtt, s a regény- és novellaírásban kitűnő²³⁴ újabb képviselői támadtak a fiatal prózában, sőt már a színpadi irodalomban is; az utóbbi években pedig, mióta a történelem a magyar agrártömegek sorsának jobbrafordításán oly erősen dolgozik, a közvélemény valósággal a parasztság politikai előharcosait²³⁵ látja a népiesek költészetében. Annyi bizonyos, hogy a legjobb új magyar írók általában egy oktávval mélyebb társadalmi rétegből hoznak híreket az emberről, mint az elődeik. Ha a népi költőkhöz vesszük azokat a fiatalabb erőket, akik a népi tárgyú regényben, a szociográfiai irodalomban vagy az agrárrokonszervű pártok lapjaiban a földosztásért és a magyar parasztság megmentéséért agítálnak, akkor egyenesen ezt a lazán összekapcsolt szellemi kört kell a legtipikusabb csoportnak mondanom a mai Magyarországon. Csizmás, vagy úrias öltözetű prózaírók, parasztpublicisták, minden rendű és rangú költők és agitátorok és „őstehetségek” seregétől tarkállik irodalmi jelenünk, természetesen „mitläuferek” is bőven akadnak köztük.²³⁶

Érdekes, hogy a népi szellem hordozói politikailag egyáltalán nem egységesek. Mindnyájan legalábbis radikálisok, de módszerbeli, kulturális, külpolitikai, személyi és egyéb kérdések olyan feszültségeket tudnak létrehozni köztük, mintha legalábbis egy

²³³ Sz. törlés: „...hívták. Egyike a legfontosabb és legjellemzőbb jelenségeknek a mai magyar költészetben.”

²³⁴ Sz. törlés: „fiatal és kitűnő”

²³⁵ A gépiratos másolat lapszéléről lecsúszott a „-t”: „előharcosai” olvasható, az eredeti gépiraton még teljes.

²³⁶ Azaz utánczó, követők. Vö. *Az irodalmi divat* című tárcájában írottakkal: „Az irodalmi harc is könnyen válhatik divattá, hiszen minden mozgalomhoz lármásan tódulnak a mitläuferek, akik a nemes cél aranyát felváltják a könnyű siker aprópénzére.” (PN, 1921. szept. 25. 9., EPÍ, 11.)

régimódi jobb- és baloldali ellenzék hadakoznék a közös agrárcélért egymással és – kissé fontoskodva – valamivel, ami messze, valahol a felhőkön túl van: a kormányhatalommal. A társadalom rokonszenve megoszlik; a kultúrközéposztály nagyobb része, különösen²³⁷ a zsidóság, a parasztpropaganda minden támogatása mellett hűvösen, sőt ellenségesen bánik Erdélyivel, főleg²³⁸ amióta a költő kiadta egy antiszemita minősített balladáját és egyik legújabb verseskötetét az egyik nyilaskeresztes pártnál jelentette meg.²³⁹ A társadalom kisebb része időnkint erőtlen szimpátiatüntetések rendezésével parasztköltői mellett, a hivatalosság pedig az agrárrokonszenvek általános helyeslése mellett a népi csoport jobb- és baloldali radikálisainak köréből időnkint egyformán elítél és elkoboztat egy-egy költőt, vagy túlerős verset, vagy szociográfiai munkát. Ezek a népiesek így tulajdonképpen igen rossz helyzetben vannak; minálunk az olyan költő, akinek nincs valamilyen polgári foglalkozása, csak akkor élhet meg, ha liberális, vagy legalább közömbös a tényleges társadalmi-gazdasági erők szemében; nekik pedig nincs sem komoly sajtójuk, sem kiadójuk, sem semmiféle komoly társadalmi háttvédjük. Szerintem²⁴⁰ nem üznek pártpolitikát, költői harcuk elsősorban emberi, legfeljebb ideológiai megnyilatkozás, majdnem személyes és sokszor következetlen nemzeti líra.

Maga Erdélyi Erdélyből jött, világháborús rohamcsapat-tiszt,²⁴¹ országutak modern vándora, ma is meglehetősen rossz viszonyok között élő, rendkívül érzékeny, lobbanékony és fegyelmetlen idegzet, keserű realista és romantikus álmodozó, csupa fojtottság, véres hit és tündérszép naiv idill. Epikus szálakkal átszőtt, egyszerű és érzékletes önéletrajzi lírájának legjava lefordíthatatlanul ízes és tömör nyelven írt tökéletes tiszta kis és nagyobb remekművekből áll. Éles, fanatikus, makacs intellektus. Lehet, hogy lenézi az úriembert, és hogy nem mindenre alkalmas; de hiába volt béresgyerek, én tudom róla, hogy érettségizett, sőt egyetemre járt és titokban franciául is ért. Nem vezére költőtársainak, csak éppen a legjobb és legöregebb a népi csoportból.²⁴²

Részletesebben beszéltem a népiesekről, mert úgy érzem, hogy a külföldi közönséget rendszerint kétfajta író érdekli legjobban egy nemzet költészetéből: az olyan, aki hasonlít az övéire, és az, aki különbözik tőlük. Tagadhatatlan, hogy a népies irány a

²³⁷ Sz. jav.: „illetve”

²³⁸ Sz. jav.: „különösen”

²³⁹ E mondat mellett piros ceruzavonás.

²⁴⁰ Sz. törlés: „Szerintem ezek a népi-fiatalok”

²⁴¹ Sz. jav.: „világháborús katona,”

²⁴² Sz. törlés: „A többi népi költő közül most már csak megemlíteni tudom a pasztellszínekkel dolgozó, pástorsípos, formailag kissé nehézkes Sinka Istvánt és a sokszor rikító színeket keverő, lehiggadásra váró, könnyelmű, de nagyon tehetséges Sértő Kálmánt, aki a propagandaköltészet területére is tett bizonyos nem mindig szerencsés kirándulásokat.”

legmagyarosabb. Én például bizonyos honvágyat érzek a verseik világa felé. Másrészt viszont nem érzem magam idegennek tőlük, mert amennyire elkülönöztet a paraszti élet élményanyagának hiánya, annyira összekapcsol, gondolom, az egyszerű kifejezőmód. Hivatkoztam már az egész mai magyar líra bizonyos stílári közösségére és említettem, hogy a leghelyesebb az volna, ha egy bizonyos általános modern magyar klasszicizmusról beszélénk.²⁴³ Mert a népies Erdélyi sokszor tökéletes kultúrköltő: telivér, igaz, mély és elegáns művészete akár a Goethe esztétikájának és a legjobb európai nívónak is megfelel. És ha a paraszti témavilágot és a nyelv népi ízét döntően megkülönböztető kritikai tényezőnek tekintenénk, akkor nem tudom, mit kezdjünk egy másik nagy, modern, magyar népi eredetű költőnek, Illyés Gyulának a munkássága felével.

Illyés Gyula is béresfiú volt, jelenleg banktisztviselő, Budapesten él. Komor erejű, súlyos lírai és epikus versekben és verssorozatokban dolgozta fel gyermek- és ifjúkora lázító emlékeit, melyeket családi és egyéni tapasztalatok, a föld, a mezőgazdasági cselédség sorsa, a változtatás messianista²⁴⁴ vágya táplál és egy egészen magasrendű, francia alapozottságú kultúra keretez.²⁴⁵ Fegyelmezett és minden irányban képzett intellektualitásával világnézeti síkon sokkal reálisabban és gazdagabban képviseli az önkéntelen irodalmi szociálpolitikát, mint a többi népi költő. Rokonszenve forró és csaknem faji féltéssel veszi körül a magyar munkásság és parasztság ügyét; emiatt őt is sokan támadták; munkássága a régi beidegzettség javára mégis bizonyos lelkiismereti kötöttségeket mutat a szocializmus új formáival, talán személyekkel, vagy kísérotűnetekkel szemben. Mint költő, kezdetben párizsi modern hatások alatt indult, sokáig a francia fővárosban élt, aztán a magyar történelmi és szellemi múlt ragadta meg; most a forma és tartalom teljes skáláján ír az ember és a társadalom dolgairól, sokszor kemény, száraz, drasztikus gúnnyal és néha egy kevés szürrealista vagy tudatalatti²⁴⁶ vibrálással. Izgalmas önéletrajzszerű prózaművekben, nagyhatású esszéikben tárta fel a puszták népének sebeit és a magyar történelem, intellektus és lelkiismeret vívódásait. Ezek a prózai munkák gyors, átütő hatást értek el az egész országban és a költő verseinek felével együtt megint csak azt bizonyítják, hogy a népi tematika nem zárja ki a legmagasabb kultúrirodalom európai jegyeit.

Illyés a tiszta szellem és a nehéz föld költője, egyszerre népi és kultúríró. A tiszta intellektuális konstrukciók felé fejlődött egy harmadik, szintén nagyon tehetséges új

²⁴³ A megj. ném. szövegből hiányzó mondat.

²⁴⁴ Jav. nélkül: „meszianista”

²⁴⁵ Sz. jav.: „keresztvez” – az eredeti gépiraton is javították.

²⁴⁶ Ceruzás javítás erről: „tudat alatti”, az eredeti gépiraton hiányzik.

magyar költő, József Attila. Egy mosónőnek volt a fia.²⁴⁷ Lénye: ideges, zűrzavar, rikító naturalizmus és szeszélyes, extramodern álmvilág, gyermekes játékbravúrok és hetykeség, hősi sóvárgás és erőfeszítés az egyéni kitisztulás és a logika felé. Az ő szocializmusa már főképp nagyvárosi proletár ideológia. Egyénisége teljesen oppozícióba szorította a külső magyar valósággal és politikai fejlődéssel, és sajnálatos életképtelensége a magyar–zsidó liberális körök és szövetségeseik támogatására utalta. Hogy milyen sóvárgás élt benne egy egészségesebb helyzet iránt, arra fájdalmas bizonysgot szolgáltatnak pár nappal a halála előtt többek közt nekem is tett kétségbeesett személyes vallomásai. Gyógyíthatatlan betegség, szorongás és örület végzett vele: két évvel ezelőtt egy vidéki állomáson a gyorsvonat elé vetette magát és meghalt. Összegyűjtött versei ekkor egyszerre nagy sikert arattak és a halott fiatal költő fölött – igaz, hogy kisebb arányokban – megisméltődött a polgári-szocialista oldal és az addig közönyös nacionalista rész közt a régi fölösleges kötekedés: kié volt? Hogy kié volt, az nem lehet kétes; legszebb versei feltétlenül kincsei a magyar lírának.

És most, Hölgyeim és Uraim, a továbbiakban teljesen szubjektívnek kell lennem:²⁴⁸ olyan ponthoz érkeztünk, ahol egyszerűen abba kell hagynom háború utáni költészetünk közelebbi ismertetését. Illyés és József Attila egyéniségéről szólva részben már az új kultúrköltészet vonalán haladtunk. Nyilván itt volna valahol az én helyem is. A magam ismertetéséről természetes, hogy lemondok; a többieknek még a névszerinti felsorolását is csak kényszerűségből mellőzöm. A további részletezés ugyanis egyre kimeríthetlenebbé válnék egyetlen előadás keretében, azonkívül verses illusztrációk híján még egy tucat költőről szólni: ködös megfoghatatlanságba vezetné az idegen érdeklődőt. Meg kell elégednem annak jelzésével, hogy nem népi, vagy nem hangsúlyozottan népi kortársaimnak értékes serege dolgozik még a magyar költészetben s közülük nem egyet az első vonal közelébe, sőt irányító szerep betöltésének reményébe állít a megbecsülés és a várakozás, melyet a munkásságuk vagy fejlődő tehetségük ígérete odahaza kiváltott. A sereg nagy és változatos; belső tendenciájára – noha van néhány kivétel is – nagyjában érvényesnek gondolom azt az általános jellemzést, amelyet az utolsó tíz év költészetéről a népiesek és a három külön megtárgyalt költő ismertetése előtt összefoglalóan adtam.

Az utóbbi években forráspontig hevültek a magyar élet izgató problémái. A lelkek forrongása az irodalmat és a lírát is meggyötri. Éles akciók és reakciók érthető, kikerülhetetlen, de pillanatnyilag semmiképpen sem üdvös megnyilatkozásokat

²⁴⁷ Sz. jav.: „...a fia, törvénytelen gyermek. Ideges, zűrzavar...”

²⁴⁸ Sz. jav.: „szubjektívvá kell válnom”

teremtettek, túlzásokat és rejtőzködéseket, terrort és bojkottot, amely sokszor láthatatlan, de mindig hatékony. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a dolgok nálunk sokkal komplikáltabbak, mint másutt.²⁴⁹ Az újabban elért nemzeti eredmények biztatóan hatnak, de még nem olyan nagyok, hogy felszabadítsák a lelkeket és megadják azt a szükséges hitet, amely nélkül az író kritikai értelme nem képes eltekinteni bizonyos aggodalmaktól. Sok sebet csak az idő lesz képes begyógyítani és eltüntetni, sok becsületes tétovázást, programzavart, szimplicizmust és ellenségeskedést csak a további élet alakíthat és javíthat hasznos és erőteljes egyéni és közös munkává. Még azt se látom, hogy tetőpontján vagyunk-e már a feszültségnek. Mindez mint „kínzó tájékozatlanság” veszi körül irodalmi életünket és ez a kritikus atmoszféra élő alkatrészként tapad a valósághoz. Hóbort volna azt állítanom, hogy akárcsak én is mentes vagyok a kételkedéstől, bármennyire igyekszem most kizárólag jeleket és jelenségeket észlelni és tolmácsolni. A szükséges nagy hitet spontán kell kiváltania²⁵⁰ a költőkből az életnek, enélkül lelkiismereti parancs a várakozás a végső ítéletmondásban.²⁵¹

Abban azonban feltétlenül bízom, hogy a megerősödött társadalom az igazi magyarságnak és az örök kultúrának további szerencsés erős és nagyszerű ötvöződéseit fogja megteremteni a jövő fiataljaiban. A magyar nép most óriási erőfeszítéseket tesz a feltámadásért; és engem még az sem csüggeszt, ha átmenetileg túlságosan igénybe veszi a fizikai erők és szükségletek gondja és birkózása. A lélek, a szellem, az öntudat előbb-utóbb mindig kitermeli a maga magasabb vágyait és a kielégítésüket.

És ez így van minden népnél. Az emberiség nagy tömegeit mindenütt a jó költők csöndes lélekkémiai munkája tanítja érezni, árnyalni, finomodni és nemesedni. Igazán nem valami valóságellenes és hazug költészet ideája lebeg előttem, amikor a finom és nemes költői kultúra értékét említem. Régi tétel, hogy a költészet első tárgya az ember. Az ember, minden vonatkozásban. Az ember a természetben és a társadalomban. Az ember, az egyéniség, mindig érdekes és fontos. A kollektívot is csak az egyéni, az egyénin keresztül érhetjük el. Olyanok vagyunk, mint a fű a réten, mint a kalász a búzaföldön, egyenkint küzdünk, nővünk és érünk, egyenkint érezzük szabadságunkat és kötöttségünket, egyenkint az esőt, a napfényt és esetleg a prérítüzet. De ugyanakkor egyenruhában vagyunk: a füvek,

²⁴⁹ E mondat mellett piros ceruzavonás. Sz. törlése: „mint másutt; pillanatnyilag nem egy esetben azt se tudnám megmondani, hogy egyik-másik kortársam a kétségbevonhatatlan magyar költők közé tartozik-e vagy sem.”

²⁵⁰ Jav. nélkül: „kivántania” – elgépelés.

²⁵¹ Vö. lillafüredi előadása teóriájával: „Úgy gondolom tehát, hogy elvileg a legtisztább esztétikai ideálokkal és a legbékésebb szándékkal sem áll ellentétben a háborús költészet létezése. Csak arra termett egyéniség, hit és ihlet kell hozzá; ez a kettő azonban, mint mondtam, sajnos, nem a tudatos embertől, nem az akarattól függ.” (EPI, 679.)

a kalászok, az emberek egyenruhájában.²⁵² Egyenruhában vagyunk egyéniségek és egyéniségek vagyunk az egyenruhában.²⁵³ Az együtt és a külön éppúgy összefolyik az alkotóban, mint a műélvezőben. Az igazi költészete²⁵⁴ mindig természeti jelenség és kultúrjelenség, természeti szükséglet és kultúrshükséglet: egy-egy nyelv költői műremekei éppen olyan reális nemzeti kincsek, mint a hal a vízben, mint a gyümölcs a fáinkon, mint az arany a földünk mélyén. Ismerem valamennyire az európai népek líráját és úgy vélem, hogy a magyar költészet kincseit a nyugati érdeklődés épp oly gyönyörűséggel és haszonnal tanulmányozhatná, akár például az angolt. A műfordítás sokat ér, de még ez is csak különleges esetekben és késedelmesen tudja jól lebonyolítani a szellemi árucserét a határokon át. Az igazi közvetítő eszköz a nyelvtudás: A nyelv ismerete élve és rögtön kifogja a halat az idegen vízből, leszakítja a gyümölcsöt a fáról és előbányássza a hegy mélyéből az aranyat. Mi magyarok, kis nép módjára, sok idegen nyelvet tanulunk, és ha talán furcsán ejtjük is ki az idegen szavakat, megnyitottuk magunknak²⁵⁵ egy Goethe, egy Hölderlin, egy Conrad Ferdinand Meyer, egy George és a többiek költészetét.

Engedjék meg tehát, hogy hálás szeretettel megköszönve mindnyájuk érdeklődését újabb költészetünk tendenciái iránt, búcsúzásul most szívem mélyéből, külön és reménykedve üdvözöljem az Önök soraiban azokat a fiatalokat, akik ennek az intézetnek a falai közt magyarul tanulnak.”

Szabó Lőrinc

Berlin, 1939. június 9.²⁵⁶

²⁵² Ugyanezt írja *Együtt és külön* (valamint a *Tücsökzenében* kibővített *Közös sors*) című versében: „Egyenruhában vagyok, egyszerű / egyenruhában, mint a réti fü. // Egyenruhában, mint a búzaszem, / kezdem, folytatom s végzem életem.”

²⁵³ A megj. ném. szövegből hiányzó mondat.

²⁵⁴ Sz. jav.: „Az igazi ember költészete...”

²⁵⁵ Sz. jav.: „meglehetősen ismerjük”

²⁵⁶ Autográf datálás, az első gépiratról hiányzik.

5. Variációk egy témára – Az átírás, az újraírás példái Szabó Lőrinc prózai munkáiban

„Egész életművének gondosan megtervezett szerkezetét egyszerre építette tudatosan szerzett műveltségéből, filológusi pontosságából – és a természet hangyák ösztönéből, akik jól kiismerik magukat sötét labirintusaikban.” (Pilinszky János)²⁵⁷

A művészi tökéletességre törekvő, önmagával szemben is kritikus költő, író bevett gyakorlata volt, hogy kijavítsa, átírja vagy újraírja, legfrissebb tudása szerint véglegesítse verseit, műfordításait és az ezekhez kapcsolódó esszéit is.

Ebben az elgondolásban olyan nagy példaképnek tartott művészek vezették, mint Goethe, Baudelaire, Stefan George vagy a perzsa Omár Khájjám verseit négyféle fordítás-átírás változatban közreadó Edward Fitzgerald. „E kis antológia kiadásának terve impulzust adott régi szándékom megvalósítására, hogy »újraírjam« régi verseimet” – fűzi *Válogatott Versei* (1934) bevezetőjéhez Szabó Lőrinc.²⁵⁸ Ezt követően az 1941-ben megjelenő *Örök Barátaink* műfordításait vetette revízió alá, majd saját verseit, első négy verskötetét fésülte át és véglegesítette a problematikusnak tartott műveket. Már az új szöveggel, de az eredeti megjelenési dátummal jelentek meg 1943-ban az *Összes versei* kötetében.²⁵⁹ Egy 1943 elején készült interjúban így vall munkájáról:

„...úgyszólván ifjúkori verseimnek adom meg a *definitív* formát. Átdolgozom, újraöntöm az első verseimet (...) Stílus és logikai hibák vannak ugyanis benne, melyek hihetetlenül irritálnak. Ki kell tisztítanom a rajzot, meg kell adnom a daraboknak a végső simítást, amit annak idején elmulasztottam...”²⁶⁰

Indíttatását, a munka jelentőségét ekként fogalmazza meg az *Olvashoz* címzett utószavában:

„Az átírással most nem a maximumot akartam kihozni az adott témákból; céloom legelsősorban az volt, hogy szándéktalan homályt, értelmetlenséget, aránytalanságot tüntessek el, hidaljak át, magyarázzak meg, akár részletértékek feláldozása árán is.”²⁶¹

Rába György kétségbe vonja ezt az esztétikai ítéletet, szerinte gyakran éppen az ösztönös líra csorbul,

²⁵⁷ PILINSZKY János, *Összegyűjtött versek: Collected Poems by Lőrinc Szabó Budapest, 1960*, The Hungarian PEN, 1962/3., 29. = P. J., *Publicisztikai írások*, szerk., HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 1999, (Osiris Klasszikusok), 247., a szöveget a magyar kézirat hiányában a megjelent angol nyelvű változathoz Barabás András és Máté J. György fordította.

²⁵⁸ Szabó Lőrinc *Válogatott Versei*, szerk. JUHÁSZ Géza és KARDOS László, Debrecen, Nagy Károly és Társai, Új Írók 8, 1934, 3.

²⁵⁹ SZABÓ Lőrinc, *Összes Versei: 1922–1943*, Bp., Singer és Wolfner, 1943.

²⁶⁰ [Versátírás] gépirat, PIMK, letét, file: 25.040–1., *Vallomások*, 210.

²⁶¹ Ld. Uő., *Összes versei: 1922–1943*, Bp., Singer és Wolfner, 677–681, és *Vallomások*, 211–215.

„az átírás nem egyszer úgy hat, mint az eredeti értelmezése, másrészt néha az alkotás himporát törli le az első megfogalmazásról. (...) [Szabó Lőrincet] a nemes értelemben restauráló munkára a szüntelen alkotásvágy és a hibátlanság eszménye ösztönözte.”²⁶²

Részben ezt támasztja alá Szabó Lőrinc azon törekvése, hogy hiteles, definitív szöveget hozzon létre és – az Omár Khájám–Fitzgerald-fordítások változataival szemben – nem szorgalmazta a korábbi és a végleges versek együttes kiadását. Az első változat megőrzését azonban szükségesnek érezte, amely mintegy segítségül hívható a végleges versváltozat és a művészi fejlődés elemzésekor. *Zavar* című verse keletkezéséről így vallott 1955 körül:

„Természetesen – most jut eszembe! – ez már a *Föld, erdő, isten* átírt szövege, tehát a kidolgozásba későbbi érettségi fokon is beleszólt a kritikám. Egybe kéne vetni az első változattal. Úgy sejtem, a későbbi variáns mindig logikusságban, emberi érettségben és kifejezésbeli biztosságban tér el az elsőtől.”²⁶³

„Sejtése” tulajdonképpen az átírással való szándékát és célját fejezi ki, de teóriája éppen ott sántíthat, amikor az „emberi érettség”-beli különbség ellenére az eredeti évszámot és köteteket megtartva közli a végleges verseket.

Kulcsár-Szabó Zoltán egyenrangú műnek tekinti a korábbi és az átírt, „kijavított” változatot:

„az átírások sokkal inkább olyan kritikai aktusokként foghatók fel, amelyek – »ráhelyezve« az eredeti szövegre – egyazon szövegvilág kétféle kódját szembesítik egymással, melyek a szöveghez való viszony kétféle távlatát dolgozzák ki. (...) ez a kritikai távlat (...) a kétféle poétika összefüggéseinek és különbségeinek feltárásával az önmegértés olyan eseményét teszi lehetővé, amely a már elhagyottnak mutatott pozíciót is érvényre juttatja.”²⁶⁴

Valóban, a művek (eredeti és végleges) immár önálló élete, az *Összes versei* (2000, 2003) kötetében való együttes közlése a mai olvasó számára biztosítja ezt a szabadságot, amit a megfogalmazott szerzői szándék újabb színnel árnyal.

Mint látni fogjuk, prózája esetében is alapvető volt számára a téma leporolása, átformálása, de itt nem annyira a művészi tökéletesítés, hanem sokkal inkább az alkalmi megjelenés, vagy újabb közlés célja vezette. Átdolgozásnál mindig aktualizálta a szöveget, a témával, szerzővel kapcsolatos legfrissebb tudása szerint bővítette vagy igazította. Tanulmányait szerette újraírni, régi tárcáit, riportjait nem egyszer foglalta értelmezői keretbe vagy a szituációt ismertető bevezetővel látta el.

Az alábbiakban megkísérlem tematizálni és példákkal illusztrálni a Szabó Lőrinc által gyakorolt átírás, újraírás, prózai szövegei újrahasznosításának válfajait. A példák közt verseit is megidézem, mint a téma művészi feldolgozásának példáját.

²⁶² RÁBA, *Szabó Lőrinc*, 123–124.

²⁶³ *VV*, 360.

²⁶⁴ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Az átírás mint kritikai aktus = Uő., Tükörszínhátéka agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Ráció, 2010 (Ráció–Tudomány, 14.), 237.

5. 1. Funkcióváltás

Kötetek kísérőtanulmányát formálja önálló esszévé vagy előadássá

Szabó Lőrinc számára egy fordításkötethez írandó esszében mindig benne volt a lehetőség, hogy azt még a megjelenése előtt valamilyen, lehetőleg irodalmi sajtótermékben közlétegye, amellyel fölkeltheti a majdani olvasó érdeklődését. Leginkább a kötet összeállítására, szerkezetére vonatkozó technikai információkat elhagyva rövidített szövegein és ízelítőül kiválasztott mellé egy csokorra való műfordítást, pl. az Új Idők oldalain vagy a Rádióban a versekre vonatkozó rövid konferansziéval kiegészítve; emellett az irodalmi társaságok pódiumán is népszerűsítette munkáját. Így tett például a már idézett és 1943 könyvnapjára megjelenő *Összes verseinek* utószavával. *Az olvasóhoz* című esszét a versekről leválasztva, egyes pontjain átfogalmazva és a kiadásra vonatkozó technikai információkat lehúzva *Születésnap ajándék* címmel tette közzé a kötet megjelenése előtt, az *Új Idők* 1943. május 1-i számában.²⁶⁵ Összevetve a két szöveget, a rövidítésen túl egy fogalmazásbeli különbséget találunk. Míg a feltehetően már nyomdába adott kötet utószavában úgy fogalmaz: „mintha erősebben állnék a földön.” – addig a lapban az olvasót meggyőzőbb hangot, a feltételes mód helyett kijelentő módot használ: „erősebben, biztosabban állok a földön.”

Folyóiratcikket alakít előadássá

Szabó Lőrinc előadásait is mindig megírta, soha nem rögtönzött – a rádióstúdióban erre nem is lett volna módja –, azonban igyekezett fesztelenül szólni, közönségéhez az előbeszéd közvetlenségével fordulni. 1932. október 30-án a La Fontaine Társaságban megtartott székfoglalójában így fogalmazott:

„Hölgyeim és uraim! / Nagyon szeretném, ha volna bennem annyi szónoki gyakorlat és bátorság, hogy időnkint közvetlenül forduljak a közönséghez. Orátori képességem azonban, úgy látszik, nincs, és így kénytelen vagyok leírni, aztán gépbe diktálni olyan igénytelen és teljesen szubjektív közölnivalókat is, amilyen a mai felolvasásom. Előadás helyett felolvasást tartok, azonban igyekszem olyan közvetlen lenni, mint aki élőszóval rögtönzi a beszédét.”²⁶⁶

²⁶⁵ Sz. L. *Születésnap ajándék*, ÚI, 1943. máj. 1. 2., *Összes versei: 1922–1943*, 677, és *Vallomások*, 210. Szabó Lőrinc 1900. március 31-én született és 1943-ban e napon fejezte be kötetét.

²⁶⁶ *Baudelaire*, Szabó Lőrinc előadása a La Fontaine Társaságban, 1938. január 29-én, *EPI*, 409. 1947-ben a költő Református gimnáziumbeli látogatásáról az iskolai ifjúsági lapban közölt tudósítást a még diák Ritoók Zsigmond, s ebben Szabó Lőrinc kijelentését látszik megerősíteni: „Szabó Lőrinc távozása után még beszélgettünk egy keveset, elolvastuk egyik-másik versét, s a tanár úr jegyezte meg, hogy mennyivel másképp, mennyivel simábban fejezi ki magát Szabó Lőrinc a versben, mint az előbeszédben, mikor szinte akadozik.” (RITOÓK Zsigmond, *Beszélgetés Szabó Lőrincsel*, Kulcs, 1947. ápr. = *Vallomások*, 552.

Tudni kell, hogy a korábban néhány szavas bevezető egy ugyanezen alkalomra meghívott francia vendéglőadó hiányzása következtében vált önálló programmá, és Szabó Lőrinc ennek tudatában, pár szavas rögtönzés helyett bővítette ki, írta meg önálló szöveggé. Ebben a debreceni emlékekre épülő bevezetőben visszatér az 1927-ben a Magyarország hasábjain *Baudelaire bemondja a tyúklopást* címmel közzétett tárcanovellája, amelyet később a *Vers és valóság* kommentárjában is megemlíti.²⁶⁷

A másik példa, amellyel illusztrálni próbálom a cikk és az előadás közti különbséget, csak részben adekvát, mert bár sejtjük az átalakítást, kézírata, szövege hiányában ezt rekonstruálni nincs módunk, csak a korabeli visszajelzésekre, s az ezekből leszűrt sejtésre támaszkodhatunk.

Szabó Lőrinc a *Találkozások Juhász Gyulával* című, a *Válaszban* 1937 májusában közölt esszéjében emlékezett meg az április 6-án öngyilkosságot elkövetett beteg költőről.²⁶⁸ Emlékezésében hitelesen meséli el Juhással 1929 és 1936 közötti találkozásait, barátságuk stációit, amikor rövidebb időre sikerült a beteg költőt depressziójából kikölkenteni, az öngyilkosságtól visszatartani. A halálvágy és az életerő, az értelem és az örület közt vívódó költőt hitelesen ábrázolta. Esszéje sikerét jelzi, hogy feltehetően e szövegével a Rádió Juhász Gyulára emlékező műsorába is meghívták.

A program szerint 1937. június 22-én a Budapest I. adója 20 órától 20.45-ig sugározta a *Juhász Gyula emlékezete* című műsort,²⁶⁹ melynek első előadója Dutka Ákos Juhász nagyváradi éveiről beszélt, őt követte Szabó Lőrinc, *Az élőhalott költő* című előadással. Az estnek különösen nagy jelentősége volt a költőt tisztelő szegediek számára. A *Délmagyarország* című napilap hasábján rövid tudósítás jelent meg az emlékműsorról, s ebben egy mondat erejéig Szabó Lőrincet is megemlíti: „Szabó Lőrinc »Az élőhalott költő« című előadásában a beteg költővel történt néhány megrázó találkozását mondta el.”²⁷⁰ Mint Tasi József Juhász Gyula és Szabó Lőrinc kapcsolatát árnyaló tanulmányában idézi, Juhász Gyula húga a rádióműsort követően levélben köszönte meg Szabó Lőrincnek „...szegény jó Gyulánkról a Rádióban tartott meglehangú, szép megemlékezését» – ez

²⁶⁷ Id. *Tücsökzene* 36., *Túlvilág felé*= VV, 194.

²⁶⁸ *Válasz*, 1937. máj. 257–265. = Uő., *EPI*, 400–409. Ld. részletesebben e tárgyról: TASI József, *Szabó Lőrinc és Juhász Gyula: Adalékok egy barátság történetéhez*, ItK, 1983/6. 652–659.

²⁶⁹ Az alábbi részekből állt a program: 1. *Az élő költő*. Dutka Ákos előadása. 2. *Az élőhalott költő*. Szabó Lőrinc előadása. 3. *A halhatatlan költő*, versek. Előadja Simonffy Margit és Baló Elemér.

²⁷⁰ *Délmo.*, 1937. jún. 24., 5., http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00099/01937/00141/dm_1937_141.pdf (netes hozzáférés, 2018. márc. 10.) Köszönöm Csizmadia Editnek (Somogyi Könyvtár), hogy a Kilenyi-gyűjteményben őrzött lapkivágat adatait megosztotta velem.

majdnem azonos a Válasz májusi számában megjelent tanulmánnyal²⁷¹ – teszi hozzá 1983-ban Tasi József. Ami azt bizonyítja, hogy látta, olvashatta a rádióelőadás szövegét, és azt a Válasz-cikkkel egybevetette. Ha „majdnem azonos”, akkor bizonyos eltérések vannak a két szöveg között, de ennek ellenőrzésére a felolvasópéldány hiányában nem volt mód.²⁷² Annyi bizonyos, hogy előadásában esszéjére támaszkodott, a számára kijelölt kb. 15 perces műsoridő pedig megkövetelhetette a szöveg rövidítését.

Még további két esetről tudunk, ahol Szabó Lőrinc ezt követően Juhász Gyuláról beszélt. Az egyik alkalommal 1937. november 6-án a soproni Frankenburg Irodalmi Kör évadnyitó ülésére kapott meghívást Móricz Zsigmond társaságában. Az esten, amelynek *Az irodalom, mint nemzetnevelő és nemzetformáló erő* volt a címe, Juhász Gyuláról, Tóth Árpádról és Kosztolányi Dezsőről tartott előadást. Ennek szövegét nem ismerjük, de egy résztvevő jellemezése alapján szintén támaszkodhatott a *Válaszban* megjelent írására. Mint a névtelen tudósító fogalmazott:

„Ezután Szabó Lőrinc lépett a pódiumra és tartotta meg a három halott nagy költőről, Juhász Gyuláról, Tóth Árpádról és Kosztolányi Dezsőről szóló rendkívül értékes és érdekes előadásának első részét, külön varázst adva annak a személyes élménynek, a lélektani megvilágítások kihangsúlyozásával, amelyek irodalomtörténeti jelentőségűek. Megérdemelten nagy és őszinte sikert aratott. Különösen az estély második részében Juhász Gyuláról szóló rembrandti clair-obscur színekre emlékeztető lélektani tanulmánya rendítette meg a közönséget megrázó élményszerűségével.”²⁷³

E rövid beszámoló a lehető legtalálóbban jellemzi Szabó Lőrinc Juhász-émlékezését. A rembrandti „clair-obscur” jól fejezi ki a szöveg árnyalatokkal teli leíróerejét, és egyenesen „lélektani tanulmányként” definiálja, ami véleményem szerint szintén megállja a helyét, még ha nem is végzett pszichológus tárja elénk eseteit.

Ezt követően 1942. január 15-én egy zeneakadémiai esten tért vissza Juhász Gyula emlékéhez Szabó Lőrinc, amelyet a Budapest Székesfőváros Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága szervezett. Ez alkalommal két előadást tartott *Tóth Árpád a tökéletes versművész*, valamint *Juhász Gyula és a halál* címmel. Ezen előadásának a szövege is lappang, s az előzmények ismeretében csak feltételezhető a cím alapján, hogy szoros kötelék lehetett korábbi emlékezésszövegével, amelyben érzékeltette, hogy a beteg költővel való találkozásai mögött mindig ott lebegett Juhász depressziója, halál- és

²⁷¹ Király Péterné Juhász Margit levele Szabó Lőrincnek, 1937. szept. 4., MTA KIKK, Ms 4705/8, idézi, TASI József, *Szabó Lőrinc és Juhász Gyula: Adalékok egy barátság történetéhez*, ItK, 1983/6., 658.

²⁷² Sem Szabó Lőrinc hagyatékában, sem a Rádió archívumában, sem a szegedi Somogyi Könyvtárban nem akadtam kézírata nyomára.

²⁷³ *Móricz Zsigmond és Szabó Lőrinc szerepeltek az Irodalmi Kör tegnapi első estélyén*, Soproni Vármegye, 1937. nov. 7. 6., lapkivágatként Szabó Lőrinc hagyatékában: MTA KIKK, Ms 4695/16.

öngyilkosság gondolata, mint utolsó látogatásról írta „két költő játszott a halál árnyékában.”²⁷⁴

Előadást formál folyóiratcikké

Alkalmi felkérésre íródott az előző fejezetben bemutatott 1939-es berlini előadása. Mint említettem, a magyar fogalmazványt előbb Kisklára német nyelvtanárnője fordította le, majd Horvát Henrik műfordítóval együtt közösen finomítottak rajta.²⁷⁵ Így, *Die stilistischen und geistigen Hauptrichtungen der neueren Ungarischen Dichtkunst* címmel olvasta fel Szabó Lőrinc a berlini Collegium Hungaricumban; majd E német nyelvű előadás szövegét szerette volna közölni Pukánszky Béla germanista, az éppen 1940 augusztusában megindult Ungarn című, a német–magyar kultúrkapcsolatok reprezentálására hivatott német nyelvű lap szerkesztője. 1940. augusztus 13-i levelében így ír az éppen katonai szolgálatban vidéken tartózkodó költőnek:

„Egyelőre azonban arra kérnék, légy szíves nekem átengedni Berlinben tavaly tartott előadásod kéziratát. A tanulmány jóval terjedelmesebb ugyan mint az Ungarn cikkei, de azért eszem ágában sincsen, hogy megcsönkítsam, vagy éppen csak részletet közöljek belőle. A tanulmányt mindenképpen a maga egészében akarom hozni. Van azonban egy bökkenő: a tanulmány eleje kb. a harmadik kézirati oldal első bekezdéséig. Ez teljesen alkalmatlan: a berlini társaság meghívott előadója szól benne közvetlenül közönségéhez, igazolva mondanivalóját és rámutatva feladatának nehézségeire. Ez az első két oldal és egynéhány sor nem alkalmas folyóiratban való közlésre. Arra kérnék tehát tisztelettel, engedd meg, hogy ezt elhagyhassam vagy pedig – ha ehhez semmiképpen nem adhatnád hozzájárulásodat – megfelelően átdolgozhassam. Hidd el, hogy tanulmányod nem fog vele veszíteni. Hálás vagyok, hogy a magyar szöveget is szíves voltál elküldeni; a tanulmány gondolatmenetét mindenestre közlöm németül is.”²⁷⁶

– ám végül ezt a magyar gépiraton is szereplő tematikai összefoglalást végül, valószínűleg terjedelmi okokból, elhagyták. Ugyancsak kimaradt a levelében említett bevezető rész, ami az ifjú Szabó Lőrinc húszas évek eleji budapesti szellemi közegét rajzolta meg és valóban az életrajzban elhangzott beszéd nélkülözhetetlen részét, kommentárját képezte. Pukánszky az előadás eredeti német címén is változtatott: „kissé nehézkes és hosszú, amellet nem elég világos: »stilistische Hauptrichtung« (?!)”²⁷⁷ – indokolta és az ő ajánlására nyerte el a tanulmány a végső címét: *Neue ungarische*

²⁷⁴ *EPI*, 408., ld. még Szabó Lőrinc és Juhász Gyula verseit: *A belső végtelenben* (PN, 1929. dec. 25.) című verse Juhász Gyula *A rém* c. versének lett ihletője, azt Szabó Lőrincnek ajánlotta (Széphalom, 1930/máj.-jún.). „Én is meg vagyok róla győződve, hogyne! hogy amit egymásnak a szanatóriumban panaszkodtunk, megmaradt bennem. Sőt azt hiszem, nemcsak abban a karácsonyi versben, amelyről írsz, hanem talán másutt is megmarad a nyoma, bár egy kis kétségbeesésért és sötétségért igazán nem kell a szomszédba mennem.” (SZ. L. 1930. jan. 12-én Juhász Gyulának írt levele, közli, VALACHI Anna, *Kilényi Irma levelesládájából*, I., Holmi, 2013. sept., 1108.)

²⁷⁵ A kéziratváltozatok elemzése, a magyar és a német fordítások összevetése további szükséges kutatás tárgya lehet, több lényeges és apró, ám jelentésében markáns eltérések mutatkozhatnak meg, pl. a címbeli: „stílus”, „stilarischen” majd: „stilistischen”, végül: „Stil” alakulása.

²⁷⁶ Pukánszky Béla 1940. júl.17-én Szabó Lőrincnek írt levele: MTA KIKK, Ms 4687/179., *ITEK*, 1017.

²⁷⁷ Pukánszky Béla id. levele.

Dichtung (Geist und Stil); továbbá a szöveg nyelvhelyességén, az előszó közvetlenebb, a közönséget megszólító kifejezésein is igazított, míg a cikk az 1941. májusi számban megjelent.²⁷⁸ E változtatásokkal a szöveg tömörebb, fókuszáltabb, valóban tanulmány-szerkezetű lett.

Szabó Lőrinc előadása közben szerette volna hallgatósága emlékezetébe vésni az említett magyar költők, Erdélyi József, József Attila, Illyés Gyula nevét, mint egy interjúban beszámolt róla:

„Azt hiszem, érdekes, ha elmondom, hogy hogyan próbáltam megrögzíteni a hallgatóságomban a magyar neveket. Nagy kartonokra felfestettem azokét, akik előadásomban szerepeltek és a megfelelő részeknél feltámasztva kivettem a kartonokat magam elé, hogy a közönség állandóan maga előtt lássa annak nevét, akiről éppen hall.”²⁷⁹

E szándéka a lapban nyomatékosabban valósulhatott meg: írása mellett szerepeltették József Attila, Erdélyi József, Illyés Gyula, valamint a saját portréját, fényképét és egy-egy német nyelvre fordított versüket is.²⁸⁰

5. 2. Műfajváltás

Személyes élmény versben és prózában közel azonos időben

Az életmű szempontjából különösen érdekes, hogy Szabó Lőrinc élményeit több műfajban is megörökíti. Gyakori, hogy versek mellett ugyanazt a témát tárcában is feldolgozza, költői érzékenységét a sajtó gyorsműfajába állítva. Minél színesebb, szubjektív pillanatképet kellett adnia hétköznapi eseményekről vagy úti élményeiről az olvasók széles közönségéhez szóló, egyszerű, köznapi nyelven. A tárcával nem vállal többet, mint hangulatot fest adott élményről, utazásról, találkozásról. Határterületen mozgott, melyet később saját elnevezéseivel „lírai riport”-ként (*Goethe vagy repüljünk?*) vagy „költőies prózai cikk”-ként (*Szénásszekér ment át a városon*) aposztrofált.²⁸¹ A lendületesség, az erő azonban mind a versekben, mind e gyorsan készülő tárcákban is

²⁷⁸ Lorenz SZABÓ, *Neue ungarische Dichtung: Geist und Stil*, Ungarn, 1941. máj., 261–273., *ITEK*, 1001–1018.

²⁷⁹ Magyar Bálint: *Beszélgetés Szabó Lőrincsel berlini előadásáról, irodalmi terveiről és Egyiptomról*. Színházi Magazin, 1939. jún. 25. 74–76. p., *Vallomások*, 140–141. p., lásd részletes jegyzeteit uitt: 700.

²⁸⁰ Írását „Führende Gestalten der neuen ungarischen Dichtung“ (‘Az új magyar költészet vezető alakjai’) címmel Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila és SzL portréfotójával illusztrálták (József Attila halálát tekintve kérdéses e megnevezés) és az említett szerzőktől közölt versek: Erdélyi: *Meine Mutter (Anyám)*, ford. Friedrich Lám, (Lám Frigyes); Illyés: *Ungerufener Ankömmling (Szomorú béres)*, ford. Tibor von Podmaniczky (Podmaniczky Tibor); József Attila: *Man hätte mich gern (Szeretnének)*, ford. Friedrich Lám és SzL: *Gemeinsam und gesondert (Együtt és külön)*, ford. Elsa Reitter Podhradszky (Podhradszky-Reitter Elza), Ungarn, 274–278.

²⁸¹ Ld. a *Körrepülés* és a *Szénásszekér* c. verseihez fűzött kommentárjait, *VV*, 18., 455.

feltűnő. A konkrét élmény általában hamarabb megszületik útirajz formájában mint versben: 1925-ben, második olasz útjáról Mikes Lajos szerkesztőnek apósának ezt jelenti:

„Kedves Doktor úr, parancsoljon. Itt egy cikk, amiből ha nem sietek, talán vers is lehetett volna. Útitárca helyett finom és olcsó angol cigarettával is megkínálnám, de azt nem viszi el a posta.”²⁸²

– feltehetően ekkor, 1925. augusztus 10-én küldte meg a *Néger a Dolomitok közt* című színes riportját egy hegyi menedékház vendégeiről és tevékenységükről.²⁸³ Az újságíró-költő panaszát halljuk, a gyakran időigényesebb versírás mégsem fizetett olyan jól, mint egy jól megírt színes tárca.

Ellenkező esetre is találunk példát, amikor előbb a verssel készül el. 1924-ben első olaszországi, a Dolomitoknál tett utazása élménye sorra ihlette verseit, amelyek *Az Est* és a *Magyarország* hasábjain megjelennek,²⁸⁴ majd itthon, feltehetően gyorsírt jegyzetei segítségével, elkészíti tárcáit az utazó tapasztalatairól:

„...a hazajövetelem után ugyanis három színes úticikket írtam *Az Est*-be, kissé rendetlen, de bizonyára lendületes cikkeket.”²⁸⁵

Avelengo című költeményében a magashegyek nyugalma, ereje, az elkápráztató magasság és a mélyben, lent, Budapesten hagyott, de lelkét nyomasztó gondok ellentéte uralkodik:

„Tirol, nyár s tornyos dolomitok:
be sok, be sok
szépséget hoztok elém –
Igy szerettek más is? vagy csak nekem
szép szakadékos lelketek? csak nekem
villog a hó az ormok tetején?

Ma július van, vad nap sistereg – –
Az emberek
nagyon gonoszak otthon –
Itt minden csönd, erő, titok:
Tirol, nyár s tornyos dolomitok,
velem lesztek-e majd otthon?”²⁸⁶

²⁸² NLC, 152.

²⁸³ AE, 1925. szept. 17. 5. = Uő., *EPÍ*, 137–139. Érdekes, hogy a levélből érzékelhető, hogy sietve küldi írását a költő, mégis az csak egy hónappal később kapott helyet a lapban.

²⁸⁴ Ezek az alábbiak: *Avelengo*, AE, 1924. július 27. (később *Búcsú Avelengótól* címmel); *Marmoláták és Latemárok*, Magyarország, 1924. augusztus 3. (később *Embortelen szépség* címmel) és a *Most tele vagyok vérrel, mézzel*, AE, 1924. augusztus 10. (később *Szélcsondes ormok* címmel). 1955-ben kommentárjaiban a versek születéséről és versek kapcsán tárcáit is megemlíti. Ld. még a Dolomitok élményéről és idekapcsolódó költői fejlődéséről: KABDEBŐ Lóránt–RUTKAI Balázs, *Az avelengói pillanat = Docendo discimus: Doktoranduszhallgatók és témavezetőik közös tanulmányai a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából*, szerk. HUSZTI Tímea, Miskolc, ME Irodalomtudományi DI, 2013, 103–121.

²⁸⁵ VV, 32. Az utazásról született útitárcái: *Rakéta Merán fölött*, AE, 1924. júl. 29. 6., *EPÍ*, 79–82., *A Dolomitok útján: Canazei*, AE, 1924. júl. 31. 2., *EPÍ*, 82–84. és a *Cortina és a fehér kereszt*, AE, 1924. aug. 1. 4., *EPÍ*, 84–87.

²⁸⁶ *ÖV*, II., 503.,

Az ugyanekkor született tárcájában a drótkötélpályán való kirándulás önfelelt élményét, a kabinból megtapasztalható szédítő látványt osztja meg a napilap olvasóival:

„Szép, tág kilátás. A hegy valóban felemeli az embert. Fel, a város és sok minden fölé. És itt elég hirtelen emeli (...) Jobbra-balra folyton tágul a horizont, csupán a meráni hegyek nem mozdulnak. De igen: nőnek. Emelkedünk, és velünk emelkednek. Csak most lehet érezni, mily magasak! (...) A hegyoldal néha leszakad: ilyenkor pár száz kilométer tátong alattunk; máskor erősebben emelkedik, mint mi, és zöld fenyők ormai közt úszunk a levegőben.”

Egy téli tátrai úti élményből születik a *Négyszáz kilométeres film: Budapest–Magas-Tátra* című tárcája, amit ugyanezen címen, átírás nélkül, egyszerre három lap is közöl.²⁸⁷ Mint 1926. december 17-én feleségének címzett levelében fogalmaz:

„Írtam egy szép, *reklámentes* hangulatcikket, és elküldtem Miskolcra, sőt elküldtem, mert 3 példányban gépelte le az irodakisasszony, a *Prágai Magyar Hírlap*nak is. És végül: elküldtem Miklós Andor címére, a *Pesti Napló* karácsonyi számának, megfelelő udvarias levél kíséretében. Nem akartam Mikest terhelni *tátrai* dologgal, s valószínűnek tartom, hogy nem használja föl a *P. N.* A többi igen. Mindenütt csak karácsonykor. Meglátjuk, mi lesz; ez az első lépés az egy róka – három bőr felé.”²⁸⁸

A tizenkét órás, vonaton megtett utazás élményét, a havas táj szépségét, a fényesség és sötétség, a csend és a hangok, neszek ellentétét és harmóniáját sűrítetten megragadó költői tárcája az olvadó jég látványát, de főként a hangok együttesét a következő mondatban ragadja meg (színnel jelzem az idézetek egyező kifejezéseit):

„...az erkélyről milyen nagyszerű hallgatni **az energikus napban**, amely **nyárba öltözteti a fehér telet**, a tetőkön olvadó és **csepegő hólémuzsikát**, a csatornák zengő pattogását, amitől egyetlen **zenegyár** az egész palota, és havon megkékülő árnyék, és mindaz, ami piktort és embert érdekelhet.”²⁸⁹

E valós, konkrét élményét – a szikrázó fényben egyre gyorsabban olvadó jégcsapok látványát és hangját –, a versformával is összhangban, az elvont tartalom szolgálatába állítva, a halált, a haldoklást drámai erővel megéneklő, egyre fokozódó feszültségű *Napos tél egy tátrai üvegteraszon* című lendületes ritmikájú hosszúversében bontja ki.²⁹⁰ A részben a prózában már használt költői képek és szerkezetek itt szó szerint vagy szinonimaként szerepelnek a jég olvadása, mint egy lassan elvérző élőlény allegóriájában:

„Cseppenként s végtelen hullnak **a december fehér nyarában**, a tátrai **nap szűrő melegében, cseppenként s végtelen hullnak** a nagy üvegtetőkön, végtelen hullnak a december gyöngyei, olvadó cseppek, a tátrai **nap szűrő melegében**, a forró

²⁸⁷ Ld. *PN*, 1926. dec. 22. 5., *Reggeli Hírlap* (Miskolc), 1926. dec. 25, *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. dec. 25. 13., *EPÍ*, 143–145.

²⁸⁸ *36 év, I.*, 244.

²⁸⁹ *Sz. L. i. m.*, 144. Az utazás komplex leírását adja a *Duruzsolj, tátrai villamos* című költeménye.

²⁹⁰ A vers a *Pandora* 1927/2., februári számában jelent meg, kötetbe nem válogatta be Szabó Lőrinc, csak posztumusz jelent meg, *ÖV, II.*, 614–615.

erkélyeken, ötször
koppanva zuhannak a forró
hó nagy vércsöppjei...”

Nem utazásaihoz, hanem gyermekkorához kötődő emlékekhez, a Budapestről a falu természetközeli idilljébe visszavágyódó felnőtt érzéséhez fűződik a *Szénásszekér* című, a *Pesti Napló* 1923. szeptember 8-i számában megjelent verse, amelyet *Kalibán* (1923) című kötetében már átírva, *Szénásszekér ment át a városon* címmel közölte. Amit Proustnál a madeleine sütemény íze invokált, ahhoz hasonlóan erőteljes és részletgazdag emlékezést idéz elő Szabó Lőrincnél a szénaitat és a szekér látványa. Azonos című tárcájában a költemény keletkezésére is utal:

„Az esetről aztán verset írtam, amely nagyjából a fenti szavakkal, egyszerűen és – ma már úgy érzem – kissé egyoldalú idealizmussal elmondotta érzéseimet. A vers megírását éjszakai hazamenés előzte meg; azt hiszem, ennek hatása alatt lett a valóság délelőttjéből a versben éjszaka.”²⁹¹

Tehát a költeménybe sűrített valóság, az élmény csak ihletőül szolgál, ellentétben a városi hangulatképe megrajzoló tárcával. Végül 1947-ben megjelent, az életutat összefoglaló *Tücsökzene 251.* darabjában tér vissza a gyermekkori emlékekkel „feltöltött”, de már Budapesthez kapcsolódó csaknem harminc esztendő „eltűnt idill”-hez. Lássuk az egyes változatok részleteit, kiemelve azonosságait. A *Szénásszekér* című versében:

„**Szénásszekér ment át az éjszaka**
a városon, az utcánkon, fehér
holdfényben, – óh, hogy felfigyeltek a
füllelt házsorok! Hogy **nyújtóztak és**
sóhajtoztak a roncs **körúti fák!**
Szénásszekér ment át a városon.
Jött és továbbment: úszott, **lebegett**
az édes szagban, amely vele jött,
úszott a fényben, úszott és mesélt –
nekem mesélt! **Nekem hozta el a**
falusi holdat, tömzsi tücsköket,
lompos komondort, rétet, aratók
bőtorkú dalait, mezei nők
barna bőrét, ekét és vödröket,
cigány nyirettyút, dünyögő dudát,
hozta magával emlékeimet,
utánam hozta **kormosderekű**
bikák szemében az erős napot,
a trágyát és az egek árvizét,
a záporban felfrissült dombokat,
kegyetlen munkát, erőt, szigorú
kitartást, – mindent utánam hozott!
(...) szívdobogva
hallgattam, hogy nőnek **köröttem a**
fák, füvek, erdők, s **távol ormokon**
roppant testét végigterítve hogy
lélegzik ő álmaiban **a hegyek**

²⁹¹ Sz. L. *Szénásszekér ment át a városon*, PN, 1927. febr. 13. 21., *EPÍ*, 174.

tölgyhomlokú, **bozontos istene.**”

Míg *Az eltűnt Idillben* (Tücsökzene 251.):

„...s ha **szénásszekér ment át éjszaka az utcánkon, holdfényben, s hozta a tücsköket, álmat, a rétek szagát, sóhajtoztam, mint a körúti fák** (...) én megint Beccsen, megint Gyarmaton **akácként álltam a domboldalon: éreztem, mint bozontos istenek lélegzenek köröttem a hegyek...**”²⁹²

A *Szénásszekér ment át...* című verse keletkezésére így emlékezik vissza 1955 körül elmondott kommentárjában:

„Már nem tudom, hogy a Reviczky u.-ban figyeltem-e fel a **váratlan szénaszagra és az éjszaka szürkületében zörgő szekérre**, vagy pedig már a *Naplótól* jövet a Nagykörúton. Mindenesetre óriási, aránytalanul nagy meglepetést okozott. Egy nagyon költőies prózai cikkben is feljegyeztem (később) a jelenetet,”²⁹³

– amely 1927-ben született és a városlakók számára kitűnő figyelemfelkeltő *Szénásszekér ment át a városon* címmel jelent meg a *Pesti Napló*, 1927. február 13-i számában.²⁹⁴

A pontos leírás, a versekben is használt jelzők, a névszói halmozás és fokozás jellemzik az egymásra rétegződött emlékekre épülő tárcáját is, csak a napszak változik:

„Tavaszi délelőtt volt, kilenc óra; kilenckor kezdődött a hivatal, sietnem kellett. Villamoson mentem a város közepébe. Az utolsó megállónál, ahol leszálltam, öt **szénásszekér dőcögött el előttem a Körúton**; (...) az emeletmagas, rég nem látott s váratlanul eléem került **szénásszekerekből olyan illat dől**t a délelőtti **Körútra**, (...) úgy éreztem: nem érdemlem meg én, kis rabember, hogy a rég elhagyott, nagy-nagy, szabad természet fölkeressen, és öt szénásszekéren elhozza nekem **a falusi holdat, tömzsi tücsköket, lompos komondort, rétet, aratók illatos dalait, mezei nők barna bőrért, ekét és vödröket, cigány-nyirettyút, dünnögő dudát, kormos derekú bikák szemében az erős napot, s az ég kék árvizét, a záporban megduzzadt dombokat, a parasztélet különleges, lomha erejét, ridegségét, a kitartást, az önzően szigorú szeretetet, mindazt, amit a föld és a paraszt érzelmileg jelenthet** annak, aki valamikor köztük élt.”²⁹⁵

Tanúi leszünk, hogyan hasonul a próza a vers szerkezetéhez és hangulati telítettségéhez. Kabdebó Lóránt mint húszas évekbeli verseinek egyik fő tendenciáját írja le a jelenséget: „Amikor zaklatott, habzsoló egyéniségét szabadjára engedi, mindent összemarkol egyetlen jelzősorba, egyenértékű tagok halmozó felsorolásába gyűjti a látott,

²⁹² ÖV, II. 52–153. A két vers összehasonlító elemzése külön tanulmányt igényelne, például megváltozott szókapcsolatait jelentéstöbbletének vizsgálata: „**sóhajtoztak... a fák**” helyett „**nyöszörögtek... a fák**”, „**aratók bőrtökü dalait**” helyett „**aratók illatos dalait**”, „**a záporban felfrissült dombokat**” helyett „**a záporban megduzzadt dombokat**” és „**kegyetlen munkát, erőt, szigorú / kitartást**” helyett „**erőt, kitartást, önzést, szigorú / szeretetet...**”.

²⁹³ VV, 18.

²⁹⁴ EPÍ, 171–174.

²⁹⁵ Uo., 173.

talált dolgokat (...) tárgyakat és tulajdonságokat sorol szédült iramban.”²⁹⁶ Mindezen túl azonban az élmény itt már túlmutat az emlékezésen, azt kibontja, továbbírja és a különben megfoghatatlan költői ihlet működésének leszünk tanúi. Az előbbi jégcsap-csepegéshez hasonlóan lüktető, ritmikus, sorokon át hullámzó mondatban fejt ki a „költői szimultanizmus, a modern poézis” lényegét: „A rétek muzsikája! (...) Itt kell megtanulni a *szabad vers* ritmusát, édességét, természeti törvényeit!”²⁹⁷

Személyes élmény versben és prózában nagyobb időeltolódással

Szabó Lőrinc művészi alkatára jellemző, ahogy akár egy-két évtized múlva is visszatért korábbi témáihoz. Kabdebó Lóránt „próza naplójegyzetek”-nek nevezi azokat a negyvenes évek elején született esszéit, amelyek később a *Tücsökzene* verses epizódjaiban nyerik el költői formájukat.²⁹⁸ Gyermekkora főbb helyszínei életrajzaiban is szerepelnek, de versekben, tárcákban, esszéikben, előadásaiban is gyakran előfordulnak, majd egy teljes lírai életrajzzá fonódnak össze a *Tücsökzenében*. Tizennyolc esztendősen utazott Budapestre, huszonnégy évesen már a nosztalgia érzésével gondolt vissza az elhagyott vidékre, a felnőtt ember kötelezettségeivel és terheivel a gyermek gondtalanságára, szabadságára. A *Vers és valóság* kommentárjait is beleértve az emlékezésből és a visszavagyódásból művészetté formált egyedi ’szubmitológiát’ teremtett.

Balassagyarmathoz kapcsolódó emlékeit fokozatosan előhívva beszél először egy Tündérországról, amelyet úgy ír körül, mint „ráérés, szépség, őszinteség, érdektelen gyönyörködés, filozófia, egyszóval valami belső luxus” és a műveiben megteremtett világ, amelynek főszereplője hat-hét esztendőes gyermeki énje, a vele történt események és az eleven érzések, amelyek pontos felidézése és megfogalmazása a belső idő állandóságát tükrözi. „Állj, ki vagy?! – / Az Egyedüli Jelen. – A tudat? – / az Idők Együtt.” (Tz, 31., *Templom-utca* 10) Bár Szabó Lőrinc sosem fejtette ki nézetét Bergson időszemléletéről, e gondolatát mégis közel érezzük Babits ezen Bergson-olvasatához: „Az egész múlt él és hat a jelenben: ez a teremtő idő. Az emlékezés pedig nem visszatérés a

²⁹⁶ KABDEBÓ Lóránt, *Új költői formanyelv születése: Szabó Lőrinc: Föld, Erdő, Isten, It., 1970/1., 70., kötetben, K. L., Lázadó, 143.*

²⁹⁷ *EPI*, 173.

²⁹⁸ KABDEBÓ, *Útkeresés*, 320.

múltba, hanem a múlt minduntalan betolakodása a jelenbe. A múlt a lélek, a jelen a test: az emlékezés a lélek hatása a testre.”²⁹⁹

„Balassagyarmaton az Ipoly partján zsebre vágtam egy fekete kavicsot, mert kellemes volt a tapintása. (...) és boldog vagyok, és az Ipoly füzéseit látom, valahányszor ahhoz a kis, sima kavicshoz ér az ujjam.”³⁰⁰

– ezt a kis emléket valószínűleg 1924-ben vette magához Szabó Lőrinc, amikor tizenhét esztendő után újralátta gyermekkorának egyik meghatározó helyszínét, ahol kisiskolás éveit töltötte. Az apró tárgy is hozzájárult ahhoz, hogy ezt követően az Ipolyhoz, a város közvetlen környezetéhez fűződő emlékei elevenek maradjanak. Akkor is, amikor az egykor teljesnek és végtelennek tűnő gyermekkori Tündérország közepére üvegfalat épített a trianoni határ. Az elcsatolt Ipoly-túlpart fájdalmas élményéből született a *Balassagyarmat, 1924* című verse, amelyet a *Pesti Napló* 1924 nyarán közölt,³⁰¹ és a költő a *Fény, fény, fény* című, 1925 végén megjelent verseskötetében is fölvetett. Ezek a kezdősorai:

„Azt hittem, liliputi város,
csigahéjházakkal, mesebeli –
köldökömig ér csak fel a torony,
de niagarákkal küzd majd ladikom
ha a nagy Ipolyt újra átszeli – –

A nagy Ipoly milyen kicsiny lett!”
Más meg oly nagy! –Vagy csal itt minden?”

Később, 1943-ban – már az *Összes verseire* készülve – ennek szövegét is jócskán átírta, véglegesítette. Elvontabb címre cserélte a korábbi: *Egy eltűnt városban*; de az előzőt, talán az élmény eredeti datálásaképpen is, meghagyta, s a vers végére helyezte. A versszakok számán, a verselésen nem változtatott, de a szöveget szikárabbá, sűrítettebbé alakította. Így változtatta meg a kezdősorait:

„Azt hittem, liliputi város
az óriások földjén, mesebeli:
csigahéjházak és piciny torony,
de tengerekkel küzd majd ladikom,
ha az Ipolyt újra átszeli.

A nagy Ipoly milyen kicsiny ma
s a gyerek-város mily nagygyá nőtt!”

²⁹⁹ Babits Mihály, *Bergson filozófiája*, *Nyug*, 1910. júl. 16. 955. = B. M., *Esszék, irodalmi tanulmányok, I.*, szerk. Belia György, Bp., *Szépirodalmi*, 149., ld. még Radnóti Miklós 1939-ben írott, a gyermekkorát földidő naplóját: „Az idő csönget, mikor megszólal a sötét kis állomás. / A gyerekkorból utazom vissza a rosszulvilágított, zötyögő kocsiban. Le-lehúnyom a szemem, s ha kinézek, az ablakból borostás arcom néz vissza rám, s rajta keresztül egy-egy pisla láng.” R. M., *Ikrek hava – Válogatott versek 1930–1940*, Bp., Almanach-kiadó, 1940, 20.

³⁰⁰ Sz. L., *Egy marék Libia*, ÚI, 1942. júl. 25., *EPI*, 646.

³⁰¹ Megj., *PN*, 1924. aug. 31. 9., majd a *Fény, fény, fény* (1926) c. kötetében, 1926-ban Péchy Blanka előadásában a rádióban is elhangzott.

Ugyanakkor még az *Összes versek* megjelenése előtt, a vers átírása közben feltolult újabb emlékeit esszéiben is lejegyezte.

Míg azonban a vers a felnőtt férfi szemszögéből tekint az egykori városra, és azt döntően a melankólia hatja át, addig a próza a gyermeki érzékelést közvetíti, s így szinten tartózkodhatunk e befejezett jelenben. A múlt idejű mesélés ellenére mégis egy örök jelenben érezzük magunkat a helyzetek, beszélgetések és a gyermek érzéseinek, érzeteinek (hang, szag, látvány, tapintás, fájdalom- és boldogságérzet) pontos, analitikus felidézésének köszönhetően. Ennek a mesevilágnak megvan a maga szüzséje, a hozzá kapcsolódó visszatérő elemei – egyben az emlékezet kapaszkodói – a folyó, az ártéri fűzfák, az árvíz, a tutajozás, a virágzó rét, a csínytevések vagy a Templom utca.

A költői esszéiben hivatkozott egyik nyomasztó élményét egy rövid tárcában 1927-ben külön lejegyezte, de azt mégsem közölte. Versének 1924-beli változatában még nem, csak az 1943-as átírásában említi „a felgyújtott macskát”. Heine *Romanzero* című versének témája csak felütésül szolgál a *De a macska, a macska elégett* címmel megírt saját történetéhez, ami talán épp kegyetlen témája miatt maradt kéziratban.³⁰² Az egykori játszótársakkal együtt hidegvérrel elkövetett állatkínzást és gyilkosságot a felnőttben fölébredt lelki furdalással, büntudattal meséli el.

„A második elemi után elkerültem Balassagyarmatról, s csak három esztendővel ezelőtt mentem vissza oda. Délután érkeztem, pár napot akartam ott tölteni. Elmentem az Ipolyhoz, a ligetbe, a malomhoz, a cirkuszsátrak helyére, fölkerestem volt tanítókisasszonyomat, aki ma méltóságos asszony. Nem ismertem rá semmire. Kerestem a gyilkos fát. Nem tudom biztosan, azt találtam-e meg. Körötte minden megváltozott.”³⁰³

Az elbeszélés tónusa a legőszintébb, az élőszó közvetlen fordulataival („elég az hozzá”, „képzeltetik”, „mondom”), a múlt- és jelen idő váltogatásával, rövid, tényszerű mondatok sorával fokozza a drámai feszültséget, mintha krimi olvasnánk, a narráció sebessége is váltakozik. Kíméletlen őszinteséggel, részletességgel, mint egy szertartásról vall az esetről. A még mindig feloldozást kereső én gyónja meg bűnét az olvasónak, egyúttal érzékelteti a gyermeki psziché kíméletlen, részvétlen voltát, amelynek ábrázolásában Kosztolányit követi. „Én rendkívül izgatott voltam, érdekelt a játék, de semmi sajnálatot vagy megbánást nem éreztem. (...) A drótot leoldoztuk az ágról, s a holttestet otthagytuk a

³⁰² *Próza-vázlatában* (1942) *A macska* címen szerepel, s mellette olvasható megjegyzése: „(megírni)”

³⁰³ *De a macska, a macska elégett*, gépiratmásolat, kötetben: *EPÍ*, 265–267.

kutyáknak. / S mentünk szótlanul az iskolába, Kacs Kovics Márta kisasszony szabadkézi rajz-órájára.”³⁰⁴

Amikor 1938 őszén, az első bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta a magyarlakta felvidéki területeket, Szabó Lőrinc számára ez személyes jelentőségű esemény is volt: a tudatában egy, de a valóságban kettészelt Ipoly-part egyesült újra, „óriási csattanással megrepedt, beszakadt az üvegfal” – fogalmazott 1939. március 25-én Kassán.³⁰⁵ Az elhangzással szinte egyidőben beszédét a budapesti *Új Idők* című lap is közölte az alábbi megjegyzéssel: „Írta és március 25-én este a kassai Schalk-házban felolvassa Szabó Lőrinc.” Az alkalom hatása alatt fokozott érzelmi intenzitással emlékezik meg a Balassagyarmathoz és az Ipolyhoz kötődő gyerekkori kapcsolatáról. Az ünnepi hangú beszéd témái: az ünnep átélése és az öröm jelentősége, az 1920-ban meghúzott határ környéke, 1924-ben történt balassagyarmati látogatása és az akkor tapasztalt változás okozta döbbenet és szomorúság („Áttörhetetlen falként állt előttem a levegő az Ipoly közepén”),³⁰⁶ a gyerekkorból fölmerülő, vigaszt nyújtó végtelen táj és az 1938 októberében az első magyar város (Ipolyság) visszatérésének híre áll. Mindez csak bevezetőként szolgálja a korábban *Ipolyság ünnepén* (*Az Est*, 1938. okt. 23.), itt már *Az Ipoly ünnepén* címmel olvasható köszöntőversét.

„...az Ipoly felől
friss fénybe gyúl a százados ének. Ott,
azon a tájon éltem első
siheder éveimet, a szomszéd

Kürtös patakban törtem a nádat és
ha jött az árvíz, deszkatutaj repült
velem a tulsó part virágos
rétje fölött a hegyek felé:...”

Feléled újra a téma a már említett *Összes versek* kiadásakor, s még a kötet megjelenése előtt 1943 áprilisában szintén az *Új Idők* oldalain publikálja az *Egy eltűnt városban – Emlékezés Balassagyarmatra* címmel megjelent két pontba tagolt, líra plusz próza kombinációját. Az első pontban közli 1924-es dátummal a kijavított jelenidejű verset, a második pontban balassagyarmati emlékeinek múlt idejű elbeszélését. A

³⁰⁴ *Uo.*, 266., 1927-ben egy debreceni csínytevése felidézésekor (*Goethe – a víziborjú*) vissza utal erre a korábbi esetre is: „De már nem voltam oly ártatlanul kegyetlen, mint elemista koromban, amikor elevenen el tudtam égetni egy felakasztott és lepetróleumozott macskát.” (*EPI*, 268.)

³⁰⁵ Sz. L., *Az én Felvidékem*, *ÚI*, 1939. márc. 26. 466., *EPI*, 469. A Felvidék felszabadulását ünneplő versei: az *Ipolyság ünnepén* (*AE*, 1938. okt. 23., később *Az Ipoly ünnepén* címmel) és a *Feltámadás* (*ÚI*, 1938. nov. 20., később *Első döntés* címmel).

³⁰⁶ *Uo.*, 468.

történelmi előzmények helyett saját személyes történetét helyezi középpontba, s a verssel párhuzamosan, annak mintegy személyes háttéréül szolgál, megelőzve a későbbi *Vers és valóság* törekvését. Ez a „kommentár” vagy amint ő nevezte „kiadós cikk” jóval kidolgozottabb, részletesebben megírt. Az elveszített gyermekkort sirató, a friss élményt feldolgozó vers utolsó soraira:

„Füttyszó... Ég veled, régi város!
– Aki most belőled szökik,
az elmerülő hegyek, évek
mögött néha tündérországba téved
s veled most már csak ott találkozik.”

így rímel az emlékezés zárzata:

„Ezért, ezért szeretem Balassagyarmatot, az én **tündérországot**, időnkint **fel-felmerülő szigetét** minden eltűnt boldogságnak.”

Az „elmerülő hegyek” és a „fel-felmerülő szigetét” szintagmákkal, miközben ugyanarra a tündérorszagra utalnak, érzékletesen ragadja meg az emlékezet működését. A színek, a hangok, a szagok és az érzések részletes, sokféle árnyalattal megrajzolt mesteri jellemzését adja ebben a könnyed, közvetlen hangvétellű esszében, mindazt, amit egy gyermek szemszögéből, de harmincöt esztendővel későbbben is hitelesen tudott megragadni. Az emlékezésen, az emlékek felsorakoztatásán túl írása egyben az önvizsgálatnak, önelemzésnek is a példájává válik:

„...számtalanszor eltűnődtem a hajlamaimon és vágyaimon, azon, hogy mi lehet az eredetük, mi bennük a közös vonás: mi a közös alap azokban a hangulatokban, amelyeket én általában kellemeseknek minősíték. S kiderült, hogy ami számomra szép és vonzó, az egy kicsit mindig gyermeki, meseszerű, egy kicsit mindig csodálkozás. Ne értsenek félre, nem akarok valami mesterkélt ügyefogyottságot, valami poétikus félszegséget mímelni. Nem. Én úgy vélem, hogy megtanultam a kötelező emberi leckét, ismerem és vállalom a való életet. De hát mindenki vágyik valamire, legtöbbször arra, amije nincs. Nos, énnekem nyugtom, szabadságom nincs, ráérő időm és felelőtlenségem nincs. Nyilván ezért becsülöm annyira a szabadidőt, a kötetlenségek nélküli életet, a tétlen merengést. Egy nagy angol költő szerint a gyermek a felnőtt apja. Ezért szeretem én is azt a gyermeket, aki voltam: az őszömet szeretem benne. Túlzott lírizmus ez? Jaj annak, akiből ez a lírizmus hiányzik.”³⁰⁷

Nem véletlenül épp ezek az emlékek merülnek föl emlékezetéből 1945 egy augusztusi estéjén. Az 1943-ban még csak „tíz vagy húsz apró tény” lépésről lépésre újabb emlékeket hívott elő benne és a *Tücsökzenében* már negyvenhárom epizódból álló kidolgozott ciklussá bővült az Ipoly-part és Balassagyarmat emléke.

Ugyancsak egy téma újrahasznosítására példa Szabó Lőrincnek Jászai Marival 1923-ban készített színes riportja, amelyet, mint már A gyorsírás hasznáról c. fejezetben

³⁰⁷ Sz. L., *Egy eltűnt városban: Emlékezés Balassagyarmatra*, ÚI, 1943. ápr. 10., *EPÍ*, 701–702.

említettem a megőrzött gyorsírt jegyzetéből húsz esztendővel később, 1944-ben rekonstruált és illesztett egy emlékező esszéjébe.³⁰⁸ Ez a színes riport a jeles színésznővel – mint Gombaszögi Fridával 1923-ban, Bajor Gizivel és Márkus Emíliával 1944 tavaszán – készített újságírói beszélgetései sorába illeszkedik. Olyan módon is, hogy ez az emlékezéssé frissített változat időben éppen a két utóbbi, a *Képes Tábori Újságban* megjelenő riport közt jelet meg.³⁰⁹ Az eredeti szituáció: a huszonhárom éves költő-műfordító-újságíró látogatja meg a nagytekintélyű, hetvenhárom esztendőes művészt. A *Jászai Mari, az első magyar Éva* Az ember tragédiájáról – *Beszélgetés a legnagyobb magyar tragikával* című riportként jelent meg *Az Estben* a bemutató előtti napon.³¹⁰ A beszélgetés apropójául szolgált a Nemzeti Színház új *Tragédia*-bemutatója, másfelől az a tény, hogy Jászai 1883-ban, éppen ötven esztendeje alakította először Éva szerepét.³¹¹ Mint a riportból kiderül, a mostani előadásban is számított volna rá a rendező, Hevesi Sándor, Jászai azonban nem vállalt szerepet.³¹² A kötetlen, oldott, mégis informatív beszélgetés az ünnepezt színésznő otthonában készült, akinek közben olyan földi dolgokra is figyelnie kellett, mint a szomszéd szobában dolgozó kályhaszerelők munkája. Egyszerre nívós és közérthető korabeli bulvárr riport ez, pillanatkép, mely a válaszokon túl Jászai lakását, környezetét is megrajzolja; a riportert, melleleg Shakespeare-fordító – aki maga is rajong a művészért – tudja, hogy egy hírességgel kapcsolatban minden apróság érdekes. Már felütésével megragadja olvasója figyelmét, milyen kitüntetett, ritka alkalomnak leszünk tanúi: „A magyar színészet nagyasszonya nem nagyon kedveli a látogatókat.”³¹³ A riport Jászai válaszait, jellegzetes szóhasználatát hűen adja vissza – mint a későbbi emlékezésében megemlíti, Szabó Lőrinc itt is gyorsírásban jegyzetelt –, míg a kérdező kissé háttérben marad, csak narrátorként idézi meg szükséges kérdéseit:

„Ádámról, Éváról kezdem a dolgot, és megkérem a nagyasszonyt, mondjon el egyet-mást az emlékeiből a Nemzeti Színház Madách-előadása alkalmából. – Megbocsát, de nagyon utálok ma

³⁰⁸ Ld. SZ. L., *Jászai Mari, az első magyar Éva* Az ember tragédiájáról – *Beszélgetés a legnagyobb magyar tragikával*, AE, 1923. január 21. 3., *EPÍ*, 49–54. és SZ. L., *Jászai Mariról*, 1944. április 22. 460–462., *EPÍ*, 740–745.

³⁰⁹ Vö. SZ. L., *Bajor Gizi óvóhelyet épít*, KTÚ, 1944. ápr. 22. 12., *EPÍ*, 738–739. és SZ. L., *Naponta imádkozom mindnyájukért* – *Komoly és derűs beszélgetés Márkus Emíliával, aki hetven évvel ezelőtt lépett először színpadra*, KTÚ, 1944. ápr. 29. 12., *EPÍ*, 745–748.

³¹⁰ AE, 1923. jan. 21. 3., *EPÍ*, 48–53.

³¹¹ A rendező: Paulay Ede, Ádám: Nagy Imre, Lucifer: Gyenes László volt.

³¹² Az előadást 1923. január 22-től 1925. december 16-ig játszották (összesen 60 előadást), a rendező: Hevesi Sándor, a főbb szerepekben: Ódry Árpád – Bakó László – Kiss Ferenc – Abonyi Géza (Ádám), Paulay Erzs – Hettyey Aranka – Cs. Aczél Ilona (Éva), Gyenes László – Pethes Imre – Kürti József – Nagy Adorján – Sugár Károly – Ódry Árpád (Lucifer) (<http://madach.hu/old/bibl/FEJER.pdf> (2017. július 13.)

³¹³ *Uo.*, 49.

magát, kedves fiam – kezdi tréfás komolysággal Jászai Mari –, hogy ilyesmivel jön hozzám, de hát megígértem, és elmondom, amit hirtelenében összeszedhettek.”³¹⁴

A riportban a közvetlen hangnem és a tisztelet tartózkodó hangja váltakozik a színpadról mindenki számára ismerős, ám a magánéletében elzárkózó nagysággal, idollal való beszélgetésben. Húsz esztendővel később – közben Jászai 1926-ban elhunyt –, 1944 tavaszán Szabó Lőrinc e korai találkozásukat idézi föl, e köré építi az *Új Idők*ben közölt *Jászai Mariról* című emlékezését.³¹⁵ A színésznő szavait meghagyva, az egykori interjút kiegészítve és bevezetve a saját és felesége emlékeit gyűjti egybe. A újratalálkozás könyvtárrendezés közben történt, ekkor került kezébe a Jászaitól kapott Shakespeare-*Sonnets*-kötet, és a könyv mellett az egykori riport gyorsírt jegyzeteit is megtalálja, és ezeket a jegyzeteit szinte az eredetivel szóról szóra egyezően teszi át folyóírássá. A könyvet Jászai Mari dedikálta neki, idézi is: „A szonettek művészfördítójának, Szabó Lőrincnek cserébe. – Jászai Mari, 1923.”³¹⁶ – A költészetért rajongó színésznő a költő fordításában 1921-ban megjelent Shakespeare *Szonettek* kötetére utalhatott, amelyet ismert, szeretett, szavalt is belőle, s melyet maga a költő is „első jelentős irodalmi munkájaként” tartott számon és amelynek személyes hozadéka is volt:

„váratlanul megszerezte számomra az öreg Jászai Mari barátságát. Jászaival Bárdos Artúr színigazgató ismertetett össze és „Mari bácsi” el volt ragadtatva a szonettekől: egész életében a fordításokat várta, hogy szavalhassa őket...”³¹⁷

Hálával gondolt rá, mint arról élete végén beszámol:

„IV. Károly visszatérésekor Jászai Mari protezsáló levele kimentett az újabb katonaságtól és ettől kezdve majdnem húsz évig békén hagytak.”³¹⁸

A riport jelen idejű, élénk, pergő, közelkép műfaját az emlékezés lassúbb, múlt idejű medrébe tereli, a régi egyenes vonalú beszélgetésből keretes szerkezetet alkot. Mintha műhelytitkot osztana meg velünk, a saját emlékezése keletkezését is a szövegébe vonja, kommentálja. Jegyzeteiből élethű portrét kapunk a színésznőről, és egyúttal önreflexívnek is nevezhető, kissé melankolikus emlékezést, vallomásos önarcképet. Amikor a Shakespeare-kötetben lapozva észreveszi a Jászai által bejegyzett Nietzsche-idézeteket, ezeken elgondolkodva jut arra a megállapításra, hogy Jászai is

„Übermensch-típus volt. (...) féktelen és végtelen energia vagy a titkos gyöngédség és érzékenység, amely a sóvárgásaiból szüli meg az emberfölötti erő tiszteletét? (...) Babits Mihály mellett talán őt

³¹⁴ *Uo.*, 50.

³¹⁵ Sz. L., *Jászai Mariról*, ÚI, 1944. ápr. 22., 460–462.

³¹⁶ A Heinemann-féle angol Shakespeare-sorozat *Sonnets*-kötete (London, 1904) e Jászai bejegyzését tartalmazó példánya ma az OSzK gyűjteményében található.

³¹⁷ *VV*, 322. Megismerkedésükről bővebben ír Szabó T. Anna a *Shakespeare szonettjei Szabó Lőrinc fordításában* című disszertációjában.; Bp., 2004. (<http://doktori.btk.elte.hu/lit/szabot/disszertacio.pdf> (2017. július 16.)

³¹⁸ *VV*, 135.

tiszteltem a legjobban: benne a zord, szenvedélyes, magányos, nagy lélek egyszerűsége, bátorsága és egészsége kapott meg.”³¹⁹

A tragika emléke egyben saját költői működésének közelgő huszonöt esztendő jubileumát (1920–1945) is eszébe juttatja. Az ünneplés helyett ekkor éppen a védekezés várt rá.

Egy apró nyom árulkodik arról, hogy a lapban megjelent '44-es cikkből rádióműsor is készült. Hlatky Endre, a Rádió akkori műsorigazgatója egy levele szerint az *Egy újságíró Jászai Marinál* című felolvasása 1944. március 29-én hangzott el a Rádióban.³²⁰ Mivel az előadás szövege nem maradt fenn, és a lapban megjelent írás terjedelme hosszabbnak látszik, mint a korabeli műsorokban elhangzó előadásoké, feltételezhető, hogy az *Új Idők*nek leadott szövegét formálta át a műsoridőhöz szabott színes előadássá.

5. 3. Műfajmegőrzés bővítéssel – egy korábban megírt szöveg későbbi kiegészítése

Bár a gondolat nem állt tőle távol, mégis Szabó Lőrinc gyakorlatában ritkábban fordult elő, hogy egy korábban megírt szövegét lényegében érintetlenül hagyva, azt átírás nélkül, új fejezettel kiegészítse, folytassa. Ennek jó példája a már említett, 1937-ben, Juhász Gyula halálára írott emlékezéséhez kapcsolódó esszéje.³²¹ Maga az a tény, hogy nem érezte szükségesnek meglévő esszéje átírását egyben mutatja a szöveggel való elégedettségét is. A *Találkozások Juhász Gyulával* című cikke kibővítésének gondolata feltehetően a Dante Kiadó akkori vezetőjével, Laczkó Gézával való beszélgetéséből eredt és közrejátszhatott két, Juhász verseit egybegyűjtő kiadvány a *Juhász Gyula összes versei. 1905–1929* (1940) és ennek kiegészítő kötete, a *Juhász Gyula összes versei. Hírlapi és kézirati vershagyaték* (1941) című kötetek megjelenése, mindkettőt Paku Imre, ekkor az Athenaeum Kiadó lektora rendezte sajtó alá.³²²

Egy Laczkó Gézának címzett, 1944. március 9-i üzenetében utal Szabó Lőrinc a

³¹⁹ *Uo.*, 740.

³²⁰ Ld. Hlatky Endre 1944. március 22-én kelt levelét, PIMK, Szabó Lőrinc-letét, file: 5.0123. azóta akadtam nyomára a budapesti rádióműsorban is: *Egy újságíró Jászai Marinál: Szabó Lőrinc csevegése*, 1944. márc. 29-én 19.30-19.50-ig.

³²¹ A felismerés Kabdebó Lóránttól származik, véleményét osztom, köszönöm, hogy ráirányította figyelmemet.

³²² A kötetek: *Juhász Gyula összes versei: 1905–1929*, előszó Sík Sándor, sajtó alá r. Paku Imre, [Kecskemét], Szukits-k. 1940, megtalálható SzL könyvtárában, bejegyzéseivel (SzLK, I., 645.), majd ennek kiegészítő kötete: *Juhász Gyula összes versei: Hírlapi és kézirati vershagyaték*, sajtó alá r., P. I., [Szeged], Szukits, 1941. Paku Imre szerkesztette 1962-ben a Magvető kiadásában megjelenő *Juhász Gyula 1883–1937* című hétszáz oldalas emlékkönyvet is, amely Sz. L. emlékezését *Találkozások* címmel közölte újra.

Juhász-tanulmányra:

„Kedves Gézám, / már beszereztem a *Juhász Gyula Összes Verseit*, olvasom, meglesz a dolog.”³²³

amit Laczkó a feladatokat összegezve így nyugtázhatott:

„Georgét újraírod. /Juhászt kiegészítéd. /Ha csak ezt a kettőt kapom, azt is nagyon köszönöm Neked.”³²⁴

A Juhász Gyula kéziratos hagyatékát is közlő második kötet fokozottan érdekelhette Szabó Lőrincet, miután *Tóth Árpád Összes verseit* kéziratos hagyatékával és gyorsírásban maradt töredékeivel 1934-ben éppen ő rendezte sajtó alá.

A szöveg számozásából, hivatkozásából, az előzményből és a levelekből feltételezhető tehát, hogy ez a tanulmánya az 1937-ben publikált *Találkozások Juhász Gyulával* című írásának folytatásaként íródott.³²⁵ A kézirat írásképebből arra következtethetünk, hogy a címet a szöveg megírását követően szúrta be, és eredetileg a *II.* sorszám alatt, a Laczkó által említett „kiegészítés” gondolatával fogalmazhatta meg elemzését. Az „igazi démonizmus” kifejezést az emlékezésben is említi, de ott még nem fejti ki részletesebben:

„Az igazi démonizmust nem is sejtettem benne, s mire a szegedi költő megnőtt a szememben, már nem tudtam igazán rajongani.”³²⁶

A *Találkozások...* zárómondatára: „Kedden reggel az újságok nagy cikkei közölték, hogy Fodor utcai lakásán Juhász Gyula ismét megmérgezte magát, és meghalt. / Sohasem fogom elfelejteni.” a *II.* számozású szöveg felütése így rezonál:

„De a líránk története sem felejtheti el. Juhász Gyula a legtisztább elégikus költőnk.”³²⁷

– e sarkalatos kijelentéssel indítja a Juhász költészetére fókuszáló, annak jellegzetességeit, erős és gyenge pontjait egyaránt megemlítő kritikus hangú tanulmányt, amely költészetének jelenségei mögött is folyton visszatér lelki betegségének tényezőire. A költő jellemzésénél az általa fontosnak tartott erő és vitalitás hiányát figyeli meg, és éppen a negatív gondolatok erejét, nyomását érzékelteti, amikor így jellemzi: „A »Fáradság« Verlaine-je volt”³²⁸ A „legtisztább elégikus költőnk”, s a „legnagyobb elégikus költőnk”

³²³ Szabó Lőrinc Laczkó Gézának szóló üzenetét Réz Pál őrizte meg és fedte fel.

³²⁴ Laczkó Géza Szabó Lőrincnek címzett levele, MTA KIKK, Ms 4683/204.

³²⁵ Sz. L., *Az igazi démonizmus*, kézirat, 11 f., MTA KIKK, Ms 2273/108., és fogalmazványai, jegyzetei, Ms 2273/109–110., a kézirat közlése, *ITEK*, 813–818.

³²⁶ *EPÍ*, 401.

³²⁷ *ITEK*, 813.

³²⁸ *ITEK*, 815. a Verlaine-nel való összehasonlítás felfrissített élményének is köszönhető talán, a Stefan Zweig *Verlaine* életrajzát és *Verlaine válogatott verseit* tartalmazó kötet 1943-ban jelent meg (szerk., Vas István), benne Ady, Babits, Gellért Oszkár, Kálnoky László, Képes Géza, Kosztolányi, Térey Sándor és Tóth

kijelentések közt sorra veszi a versekből kimutatható lelki fogyatékoságokat, s ezek közé sorolja a gyengeség mellett a kisebbségi érzést, vagy az „idegbajt”, amelyet a költőtársak még előnyükre formáltak, Babits, Tóth Árpád vagy Kosztolányi még objektívnak tudták élményeiket, de „öbennél már rombol és akadályoz az idegbaj,”³²⁹ nem képes nagy költészetté transzformálni negatív gondolatait.

Költészetének gyengébb megnyilatkozásait lelki betegségére vezeti vissza:

„nem volt elég erős, önző és kegyetlen (önmagához is kegyetlen), a mű, a vers könyörtelen végigmunkálásához. Így aztán a jellemzése, akár Shakespeare-ről ír, akár közvetlenül a saját életéről, nem egyszer mindenre és mindenkire egyformán illő, halvány, színtelen, sőt üres.”³³⁰

Megállapítását pedig a hibákra hozott példákkal támasztja alá, górcső alá veszi a forma és a tartalom építőköveit, a verstechnikát, rímeinek, ritmusának tisztaságát, hogyan tud hangulatokat érzékeltetni, míg végül eljut költészete erényéhez:

„Azt hiszem, legtisztábban a megbüvölt reménytelenség édes-bús változatai zengenek ki élete művéből, egy egész sor Anna-vers; aztán a fájdalom csak és kétségbeesés, a vívódó intellektusnak képes borzongásai, kísérteties-légies analízisek és élesen, zordan megformált- megfogalmazott neuraszténias lelki tájak...”³³¹

Tanulmánya végén fölteszi a kérdést, melyiküké a nagyobb elégikus költészet, Tóth Árpádé-e vagy Juhászé, és itt a tanulmány elején megfogalmazott kijelentéséhez tér vissza:

„Eddig azt hittem, hogy Tóth Árpád a par excellence magyar elégikus költő. Most úgy látom, hogy Tóth egyetemesebb, szélesebb, erősebb, művészebb. Juhász Gyula szerényebb nála; viszont talán minden kortársánál melegebb, bensőségebb költő.”³³²

Ez az értékelés pedig elvezet a Tóth Árpád hagyatékát gondozó, sajtó alá rendező, a filológusi, szerkesztői munkát belülről ismerő költő felfogásához, aki a jövő, a maradandóság szempontjából tekint az életművel kapcsolatos feladatokra ezért sürgeti Juhász szövegeinek összegyűjtését, s az életmű ápolását:

„Mindenesetre szükség van *Juhász Gyula összes verseinek* újabb, végleges és gondos rendezésére és a szöveg pontos megállapítására, egy használható kisebb Válogatott antológiára és egy becsületes Juhász-életrajzra.”³³³

Az első rész empátiás, a lelki beteg szenvedését átérző, megértő baráti emlékezését követően, itt a betegsége ellenére maradandó költészetet létrehozó Juhász művészetét esztétikai elvek mentén igazolja, s éppen e kettős, az életrajzi jegyek fölött álló megközelítésmódjában nyújtott volna újat tanulmánya megjelenése, amit feltehetően

Árpád mellett Szabó Lőrinc fordításai is. Egy esztendővel később Paul Verlaine-tanulmányának (1926) újraközölése is fölmerült, mint arra a Laczkónak címzett már idézett levelében utal.

³²⁹ *Uo.*, 813., *Sz. L. még a Találkozások...*-ban megemlíti, hogy orvosa diagnózisa szerint Juhász „mániás-depressziós elmezavar”-szenvedett. (*EPÍ*, 402.)

³³⁰ *Uo.*, 816.

³³¹ *Uo.*, 818.

³³² *Uo.*, 819.

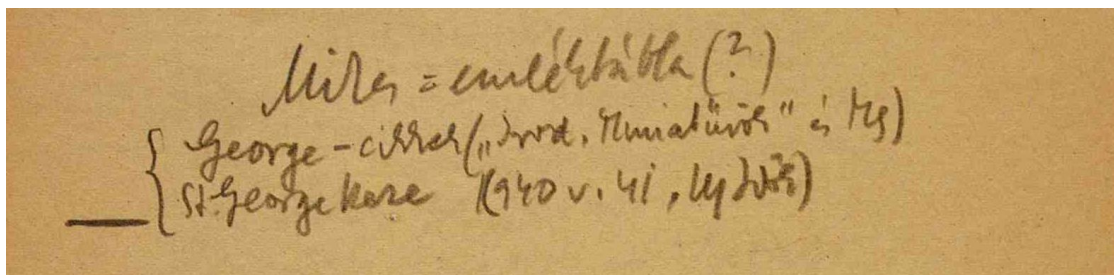
³³³ *Uo.*, 818.

megakadályozott az 1944. március 19-ét követő náci német invázió és a súlyosbodó hadi helyzet.³³⁴

Itt érdemes megemlíteni a már idézett 1944. márciusi Laczkó Géza-levél egy másik átíráshoz való utalását: „Georgét újraírod”.³³⁵ 1921-ben az Ifjúsági (később Dante) Kiadó nevében a szerkesztő, Benedek Marcell kérte fel Szabó Lőrincet egy Stefan George költészetéről szóló „körülbelül 10 nyomtatott oldalnyi terjedelmű népszerű tanulmány” megírására.³³⁶ Így jelent meg az ekkor még élő német költőről szóló esszéje *Stefan George* címmel az *Irodalmi miniatűrök* II. kötetében 1921-ben.³³⁷ 1942-ben ezt az írását is fölvette *Próza-kötet vázlatába*, de 1944-ben, amikor megvalósulni látszott annak újraközlése, már így vélekedett húsz évvel korábbi szenvedélyes hangú írásáról:

„Az a cikk naivocska, nem adnám ki újra. Ellenben, ha idő engedi, írhatok egy újat, a régi felhasználásával, részletei máris készen vannak.”³³⁸

Nem tudjuk, milyen „részletekre” célt az itt pontosan Szabó Lőrinc, de 1921 és 1944 között több ízben foglalkozott a német költővel és fordította is munkáit. 1933. december 4-i halálát követően már a Nyugat december 16-i száma közölte összegző elemzését George költészetéről; 1940-ben az Esti Magyarországon tette közzé néhány fordítását és bevezetőjét (*Stefan George és az új Németország*) aktualizálva a verseket és George próféciájára emlékeztetve; 1941-ben pedig két ízben is a nyilvánosság előtt méltatta, a rádió éterén át *A hibátlan költő* címmel (1941. márc. 26.) a verseivel illusztrált műsorban, majd rövidebb később az Új Időkben írta meg, a rádióműsor miként segítette hozzá George kezének gipszmásolatához. (1941. júl. 27.) Lehetséges, hogy a 1942-ben írt *Próza-vázlatában* egymás alatt szereplő, kapcsos zárójellel összevont cikkeiből egy új, még teljesebb tanulmányt tervezett volna, de 1944 áprilisában munkáját a kiadó leállította.³³⁹

³³⁴ E sorsra jutott a Révai kiadónál már összeállított, Francis Jammes *Válogatott versek* címmel tervezett fordításkötet is, benne Szabó Lőrinc bevezető esszéjével; nyomdai korrektúrapéldánya 1944. szept. 26-i bélyegzővel, MTA KIKK, Ms 5663/50, ld. Sz. L., *Jammes*, ITEK, 819–828.

³³⁵ Laczkó Géza Szabó Lőrincnek címzett levele, MTA KIKK, Ms 4683/204.

³³⁶ Benedek Marcell levele Szabó Lőrincnek, MTA KIKK, Ms 2278/262.

³³⁷ Ld. *ITEK*, ...

³³⁸ Szabó Lőrinc Laczkó Gézának szóló levele Réz Pál hagyatékában.

³³⁹ Fennmaradt a Dante Kiadó Szabó Lőrincnek címzett 1944. április 3-án kelt levele: „Az *Irodalmi miniatűrök* számára történő munkálatságát a további intézkedésig szíveskedjék felfüggeszteni. – Kiváló tisztelettel Dante Könyvkiadó [olvashatatlan aláírás], MTAKK Ms 2278/251.

5. 4. Az átírás szintézise: funkcióváltás, műfajváltás és műfajmegőrzés – A Fitzgerald–Omár Khájjám-versek mellé írt kísérőszövegek változása 1920 és 1957 között

Az átírás módszerének komplex esete Szabó Lőrinc Edward Fitzgerald–Omár Khájjám-átköltéseihez kapcsolódik. Szinte egész életútját végigkísérte ez a fordítói munka és a megjelentetés gondjai. Szerencsés helyzetben vagyunk, mert közléseinek változatai javarészt fennmaradtak. Még élete utolsó esztendejében is fölcillant egy reménysugár, hogy együtt megjelenhetnének a változatai, Koczogh Ákos fáradozott e terv megvalósításán Debrecenben, ám azt a művelődéspolitikai megakadályozta.³⁴⁰ 1920 és 1943 között a Fitzgerald-féle angol szöveg háromféle fordításváltozatát készítette el, amelyekhez mindig fűzött magyarázatokat, jegyzeteket és az időben és térben távoli eredeti szerzőt és a műfajt bemutató tanulmányt vagy „kísérőzenét”. A kifejezés eredete és a „fordítói” párhuzam miatt egyaránt szükséges e ponton Szabó Lőrincet idézni, aki a „kísérőzene” kifejezést a *Tücsökzene 213. Gilgames és barbárai* című verséhez fűzött kései kommentárjában használta Georg Burckhardt *Gilgamesch. Eine Erzählung aus dem alten Orient* (Insel Verlag, é. n.) című kötete kapcsán:

„Ez a *Gilgames-eposz* prózai fordítása volt; az összetört kujundzsiki asszír-babilóniai cserépkönyvtár hiányzó töredékeit valószínűség szerint és kitűnő érzékkel kiegészítette a fordító. A mű óriási hatással volt rám. Három-négy fordításban megszereztem, és mindenféle filológiai kísérőzenét hozzá.”³⁴¹

Szabó Lőrinc az angol Fitzgerald fordítását tartotta „eredeti” szövegnek, mert mint az első kiadásban indokolta: az eredeti Omar-versekről nem maradtak fenn, s ami fennmaradt tőle sem bizonyítható, hogy valóban ő írta-e volna azokat. Így Fitzgerald, aki tulajdonképpen felfedezte a verseket „nem fordított, hanem a benne új életre ébredt Omár írta meg még egyszer az elveszett rubáiokat.”³⁴² Ehhez az első változathoz Szabó Lőrinc szintén költött néhány saját verset. „Egy hónapon belül ígértem meg az Omár Khájjámot. Németből, angoltól, franciából, magamból, összesen vagy 120 darabot”³⁴³ – írta naplójában 1920-ban, 1930-ban, a második változat utószavában árnyaltabban fogalmaz:

„Fitzgerald tulajdonképpen nem fordította a már úgymint meghamisított perzsa verseket, hanem Omár szellemében és stílusában, az eredeti formát megtartva, a rubájokat szabadon összeolvastva vagy egyes sorokat önálló versekké kiépítve, új költeményeket írt, nem is egy, hanem négy variánsban.

³⁴⁰ Ld. erről Sz. L. Koczogh Ákosnak írott levelét, benne Köpeczi Bélával, a Kiadói Főigazgatóság vezetőjével folyt beszélgetéséről, MTA KIKK, Ms 2278/152, ITEK, 969.

³⁴¹ VV, 227.

³⁴² OMÁR KHÁJJÁM, *Rubájját*, ford. SZABÓ Lőrincz, címlap, DIENESNÉ RÉVÉSZ Ilona, Bp. Táltos, [1920], 11.

³⁴³ Sz. L., [*Kisnapló*], *Vallomások*, 35.

Fitzgerald műve és munkamódszere vezette a magyar fordítót, amikor tíz évvel ezelőtt először adta ki munkáját. A magyar fordítás szintén új variáns volt az Omár-irodalomban, hiszen **belekerültek** perzsa szöveg alapján készült francia és német fordításoknak s az akkor 19 éves magyar költőnek egyes képei is.”³⁴⁴

Míg a harmadik fordításváltozat előszavában, 1943-ban írja le a következőt:

„Furcsa ez a rubáj-költészet és ragályos: aki foglalkozik velük, maga is összeállít egy-két rubájt és akarva-nem-akarva keverni kezdi a verseket, motívumokat. Ezért később, 1930-ban, átdolgoztam ezeket a négysoros költeményeket, mintegy huszonöt rubáj kicserélésével lényegesen új szint adva a műnek s az egészszet jobban hozzácsatolva a Fitzgerald szövegéhez...”³⁴⁵

A fordításkötet elnyeréséhez Babits Mihály írt számára ajánlást. A Vörösmarty Akadémia levélpapírján így fogalmazott: „Főleg a műfordítás technikáját illetőleg alig hiszem, hogy a legújabb nemzedékből valaki versenyezhetne vele. Ha ő fordítja le Omar Kháyyamot: a fordítás értéke, nivója teljes meggyőződésem szerint biztosítva van.”³⁴⁶ Majd az ifjú költő nehéz életkörülményeiről ír, végül az utóiratban még hozzáteszi: „Szabó Lőrincnek, kérésére, szívesen megígértem, hogy az általa lefordítandó Omar Kháyyámhoz néhány soros bevezetést írok.” Eszerint tehát Babits magára vállalta az előszó megírását. A megvalósításban már e feladat is a költőre hárult, de valószínűleg Babits segítséget, támpontokat adhatott neki hozzá. A nélkülöző költőnek e lehetőség egyszerre jelentett pénzkeresetet, a kötetnek – és egyben az ifjú költő műfordítói zsenijének – pedig jó reklámot. Valószínűleg a szerkesztő, Osvát Ernő kérésére írt a perzsa szerzőt röviden bemutató bevezetőt a fordításokhoz. Mint [*Kisnapló*]-jában említi „Tegnap délben megírtam az Omar-előszót a Táltosnak, este meg a Nyugatnak.” A két szöveg hasonlósága szembetűnő, de a lapban megjelent változatban rögtön az első mondatban leszögezi:

„Az itt következő Omár-verseket nem Omár írta, hanem Edward Fitzgerald angol költő. Azok közül az igen érdekes kereszteződések közül valók, amelyeknél lehetetlen megállapítani, hogy hol végződik a fordítás és hol kezdődik az eredeti.”³⁴⁷

Az életrajzot és az életmű sorsát összefoglalva, aktualitását hangsúlyozva, a történelmi háttérrel elnagyoltabban, de a fordítás és a sajátos verselés témaköreit is érinti ahogy nevezte: „prózai bevezetője”. Méltatja Fitzgerald érdemeit, de elsősorban Omár életútjával foglalkozik, s csupán egy mondatban jelzi: a magyar fordítás többnyire az angol „eredetit” követi. Húsz esztendővel későbbi utószavában – a harmadik fordításváltozaton túl –, önkritikusan jegyzi meg: „ez az első fordítás egyes szempontokból megnyerő mű

³⁴⁴ ITEK, 342.

³⁴⁵ ITEK, 735.

³⁴⁶ Babits Mihály ajánlólevele, MTA KIKK, Ms 4699/104., ld. még az Életrajzban: <http://krk.szabolorinc.hu/>

³⁴⁷ ITEK, 7.

lehet, de említett túlságos szabadságán kívül erősen magán viseli az induló magyar költő éresének és általában az impresszionista romantikának a stílusjegyeit.”³⁴⁸

A fordítások 1943-ban, majd 1957-ben tervezett – ám életében meg nem valósult együttes kiadásához is aktualizálta az ismeretterjesztő cikk és az esszé határmezsgyéjén járó szövegét. A fő megbízás a fordítások elkészítése volt, az ismertető próza, a magyarázó jegyzetek ennek szükséges járulékaik lettek. 1920-ban a Táltos-féle kiadást épp csak megelőzve, a *Nyugat*ban jelennek meg Khájjám-fordításai a kötet előszavából rövidített, ám tartalmas bevezetővel.³⁴⁹

Szabó Lőrinc az első fordítás után 1930-ban egy kispéldányszámú kötet számára a Khájjám-Fitzgerald-rubájok egy részét újrafordította, a korábbi előszót lerövidítette s az alkalmi kiadvány végére helyezte. Kner Imre magánnyomata a könyvbarát és -gyűjtő, Conrad Ottó bankigazgató ötvenedik születésnapjára készült.³⁵⁰ A Kner Imrével közösen jegyzett, de érezhetően a fordító Szabó Lőrinc egyes szám első személyben fogalmazott utószavában a korábbi szöveg arányain változtatott. Az életrajzot lerövidítve, a hangsúlyt a versek keleti világszemléletére helyezve, Omár mellé európai költőtársai, Anakreón és Horatius példáját állította. Fitzgerald múlt századi és a saját korábbi fordításait megemlítve kiemelte, hogy a versek jelentős részét újrafordította és Fitzgerald angol verziójához szabta.³⁵¹ Új fordításai költői világképe változásának nyomait is magukon viselik. „A keményebb stílus és huszonöt rubái kicserélése részben új szint adott a műnek s az egész jobban hozzásimította Fitzgerald szövegéhez” – értékelte munkáját 1957-ben.³⁵² Barátjának és kritikusának, Kardos Lászlónak írott levelében így foglalta össze a második fordításváltozata jelentőségét:

„Általában azt szeretném, ha esztétikai vizsgálódáson keresztül az én emberi fejlődésemről írhatnál, tíz év alatt megnehezült pesszimizmusomról, illetve ennek ebben a munkában is látható nyomairól.”³⁵³

Ezek után Kardos László 1931-ben a rubájok kiadása alkalmából közzétett recenziójában így jellemzi Szabó Lőrinc javított fordításait:

„Az új Omár a harmincéves költő műve. Szabó Lőrinc az utolsó évek során egyre közelebb jutott ahhoz a pesszimista intellektualizmushoz, amelyből a perzsa rubájok fakadtak. Költői eszközei

³⁴⁸ Kézirat, MTA KIKK, Ms 4622/20/2.

³⁴⁹ Ld. G. SZABÓ Lőrinc, *Edward Fitzgerald–Omár Khájjám négy sorosai*, *Nyug*, 1920. febr., 216–221., *ITEK*, 15–17., kézirata, MTA KIKK, Ms 4662/3.

³⁵⁰ Omár KHÁJJÁM, Rubájját, ford., SZABÓ Lőrinc, [Gyoma, Kner Izidor, 1930], 41., *ITEK*, 735.

³⁵¹ Izgalmas körülmény, hogy amit Faludy György Villonjában kifogásolt – aki Paul Zech Villon-átírását fordította magyarra –, azt Fitzgerald esetében Omár Khájjám verseivel megengedhetőnek tartotta, ő maga is írt néhány „Khájjám-verset”.

³⁵² Kézirat, MTA KIKK, Ms 4622/20/2.

³⁵³ Szabó Lőrinc Kardos Lászlónak írt levele, 1930. dec. 20., KARDOS László, *Közel és távol: Irodalmi tanulmányok* [a Függelékben Szabó Lőrinc hatvan levelével], Bp., Magvető, 1966, 514.

együtt változtak mondanivalóival, és új verseiben egyre kevesebb a dísz: keményen, hidegen koppanó ütemei és száraz pengésű rímei között szikáran áll az uralkodó Gondolat. Omárját is ilyen szellemben formálta át.³⁵⁴

A harmadik, végleges fordításváltozatot 1943-ban fejezte be.³⁵⁵

A Karácsonyra tervezett kötetbeli megjelenés előtt az olvasói érdeklődés felkeltése gyanánt az *Omár Khájjám, a perzsa csillagász-költő* című előszaván ejtett apróbb javításokkal és az utolsó két bekezdés elhagyásával ugyanezen címen közölte az *Új Idők*, 1943. december 4-i számában is.³⁵⁶ A kéziratos változatban olvasható Szabó Lőrinc megjegyzése, mellyel a lapnak szánt szövegrészre utalt: „Új Időknek eddig!”³⁵⁷ Részben ezt a rövidített változatot használta fel *A sátorverő énekel* című 1943. november 20-i harmincperces versösszeállítás bevezetőjeként is, ahol Szeleczy Zita olvasott fel a rubájokból.³⁵⁸ Az összeállításra vonatkozóan Szabó Lőrinc így írt november 15-én Cs. Szabó Lászlónak, a Rádió irodalmi szerkesztőjének:

„Kedves Laci! / Mellékelve küldöm az Omár-felolvasást. (...) Az én szövegem hosszú. De könnyen rövidíthetem, már eleve úgy íródott. Kurtíthatom például a Fitzgerald-részt, elhagyhatom az Omár Khájjámék hármasszövegének legendáját stb. Ha az egészet jóváhagyod, amit nem kétlek, talán bízd rám a kurtítást, megmondva, hogy hány perccel legyen rövidebb. Az egészben csak annyi elkenés van, hogy a végén kerülöm a metafizikai lázadás és istenkáromlás részletezését, s mindent Allahra fogok. / Szeleczy kérte, hogy a mellékleten javasolt rubájok kerüljenek felolvasásra. Nekem mindegy. A pápi szempontból kellemetleneket eleve elhagytam.”³⁵⁹

Ha a rádióelőadást az *Új Idők*ben közölt változattal összevetjük, feltűnő, hogy a lap számára már rövidített szövegen tovább húzott Szabó Lőrinc, főként a XI. századi perzsa történelmi események részletezését, és Omár Khájjám európai kutatására vonatkozó szakaszt mellőzte. Közben a fogalmazáson is tovább lazított, az idegen szavakból húzott, a mondatokat egyszerűsítette, érezhetően a hangos olvasásra tette alkalmassá. Gépiratán még szerepelt a kötet előszavából rövidített, a magyar fordításváltozatokat felsoroló bekezdése, ám a műsor kezdése előtt végül ezt a részt is kihúzta. Pedig ebben, amint kötetében is Fitzgeraldot, mint példaképet említi meg, aki négyféle fordítását egy kötetben adta közzé.

³⁵⁴ *Nyug*, 1931. feb. 1. 204., ld. még Vekerdi József értékelését, Omar Khajjám, *Rubáját*, ford., Sz. L., utószó, jegyz., Vekerdi József, illusztrálta Szász Endre, Bp., Magyar Helikon, 1965.

³⁵⁵ OMÁR KHÁJJÁM, *Rubáját – A perzsa csillagász-költő versei*, Edward FITZGERALD angol változata alapján ford. [és a magyarázó jegyzeteket írta] SZABÓ Lőrinc, könyvterv, rajz., báró ROMASZKAN Alice, Bp., Új Idők Irodalmi Intézet (Singer és Wolfner), [1943 Karácsonya], a kötet számozott példánya Szabó Lőrinc hagyatékában, MTA KIKK, Ms 4662/25., újraközlése, *ITEK*, 729–735.

³⁵⁶ Kötetekben, Sz. L., *A költészet dicsérete*, 400–404.= Sz. L., *Könyvek és emberek az életben*, 16–20., MTA KIKK, Ms 4662/12.,

³⁵⁷ MTA KIKK, Ms 4662/11, autográf javítású kefélenyomata: MTA KIKK, Ms 4662/12.

³⁵⁸ Kézirata, PIMK, letét, file 15.074–079., kötetben, *ITEK*, 1021–1025.

³⁵⁹ Szabó Lőrinc levele Cs. Szabó Lászlónak, PIMK, letét, file: 10.047., *NLC*, 246., Sz. L. üzenetéből itt is érzékelhető az a szerkesztői biztonság, amellyel szövegét felépítette; logikai egységei, paneljei értelmim zökkenő nélkül szabadon mozgathatók voltak.

„Számos angol kiadás azóta mind a négy szöveget közli, hogy az olvasó tetszése szerint élvezhesse a négy változatot, és lépésről lépésre követhesse a folyton tökéletesített mű végleges kialakulását.”

Ezt követően 1944-ben már a három változat együttes kiadásán dolgozott,³⁶⁰ amit bevezetéssel és jegyzetekkel, később utószóval bővítve képzelt el. A három fordításvariáns tervezett együttes kiadásához 1957-ben nyílt újra lehetőség, de a terv végül irodalompolitikai okokból meghiúsult.³⁶¹ Ezúttal már csak a kötet szerkezetén változtatott, szétválasztotta és bevezetővé emelte az életrajzot és a történelmi háttérrel, míg az *Utószó*ban a fordítás problémájára, a magyar nyelvű előzményekre és fordítói módszerére helyezte a hangsúlyt. Végre megvalósulhatott volna fordításai egyesített kiadása. A három változat egyúttolvasását filológiailag is indokoltnak érezte, „...ha az én költői fejlődésem, illetve az eszmék vándorútja, az ihlet rejtélyes amalgamizálódásai, és egyéb nem okvetlenül érdektelen műhelykérdések szempontjából vizsgáljuk őket.”³⁶²

Szabó Lőrinc Omár Khájjám életrajzát az egyes kiadásokban mindig aktualizálta, de ezen kívül felhasználta rádiós versösszeállítása bevezetőjéül és készült belőle az adott kiadást folyóiratban promótáló rövid bevezető is. Ekkor elhagyta a könyvre vonatkozó technikai tudnivalókat valamint a fordítói előzményeket és az életút jelentősebb állomásaira fókuszálva a verseket, fordításait helyezte középpontba.

Ezután az 1944-es, majd az 1957-es kiadás tervében átgondolja a korábbi szerkezeti formát, tartalmilag is szétválasztja, elő- és utószóra tagolja az addig egy címszó alatt közölt tanulmányát. A bevezető elhelyezi a szerzőt korban, történelemben, műfajban, abba beleszövi Omár Khájjám kalandos életútját és a Fitzgerald-féle felfedezés jelentőségét, s elkülöníti az angol fordításra vonatkozó és a saját, magyar nyelvű változatainak történetét adó kiegészítő információkat. Frazológiai csupán néhány ponton változtat a szabatosabb, közérthetőbb kifejezés érdekében pl. idegen szót cserél magyarra. Mindent összevetve itt egy személyesebb hangú összegzést kapunk, amely Omár Khájjám tárgyilagosabb életrajzával a versváltozatok és jegyzeteik keretét alkotva, mellyel Szabó Lőrinc a szándéka szerint végleges, teljes művet hagyott hátra.

A fenti példákkal arra kerestem a választ, hogy vajon a hírlap- és esszéíró Szabó Lőrincet hasonló esztétikai törekvés vezette-e az átírásban, mint az költői módszerében is

³⁶⁰ Címplapterv, utószó, kézirat, MTA KIKK, Ms 4662/19–20., 10.

³⁶¹ Ld. erről a jegyzetet, *ITEK*, 968.

³⁶² *A mulandóság mámore: OMAR KHÁJJÁM, Száz rubái: 14 magyar műfordító 268 magyar változatában*, vál. szerk, utószó, STEINERT Ágota, Bp., Terebess, 1997.

megfigyelhető volt. A fenti példák azonban, úgy vélem, sokkal inkább szerkesztői gyakorlatát igazolják, mintsem a korai verseit átíró tökéletesítő költői szándékot.

Egy szövegnek többcélú felhasználása, közlése merőben más szempont szerint idézett elő azon szükséges változtatásokat, kihagyást, bővítést, átírást. Költeményei, műfordításai esetében a maradandóság, a megformálás és a tartalom harmóniájának elérése, egy lehető legtökéletesebb művészi alkotás megteremtése volt a cél, emlékezéseiben, esszéiben bár szintén adekvátságra törekedett, de sokkal inkább gyakorlati szempontok, az adott megbízás, felkérés befolyásolta, amikor szövegein változtatott. A korábbi változatot, mint nyersanyagot mindig az alkalomhoz formálta. A visszatérő témákat ezek szerint gondozta, szerkesztette újra. Tárcái, riportjai közül több az önéletrajzi ihletésű versei előzményének tekinthető, személyes hangú útirajzai, emlékezései, verstani elemzései írói műhelye gazdagságát reprezentálják.

6. Összegzés

Szabó Lőrinc pályáján versei, műfordítása mellett változó intenzitással mindvégig jelentek voltak a próza vegyes műfajai. Korai publicisztikája költői látásmódot tükröz, nem egyszer lírai szókapcsolatokkal, míg költészete hangja gyakran elbeszélő, témáiban saját történeteket formál meg. Mint Kabdebó Lóránt megállapítja: „Mind Szabó Lőrinc, mind Illyés példamutató mesterei lettek ennek a személyes élményből kiinduló, nemegyszer anekdotára épülő költői eszmélkedési módnak.”³⁶³ Szabó Lőrinc utolsó nagy összegző munkái közül a *Tücsökzene* emlékező folyamában alkotja meg, amint maga nevezte „verses önéletrajzát”, majd az egyes versek háttérét előhívó, rövid kommentárjait testálja rá a *Vers és valóság* oldalain.

Költészete és publicisztikája gyakran azonos forrásból merített – a mindennapi életből, élményekből, hangulatokból, apró mozzanatokból indult ki, de míg költészetében a jelenségeket kötött formában, szublimálva ábrázolta, addig publicisztikájában elsősorban a gyors, világos informálásra, láttató erejű ábrázolásra, a pillanatképek megragadására törekedett és gyors véleményformálásra volt lehetősége.

A húszas–harmincas években a napilapok körüli szerkesztői munka és „az idő szemete, az események” (*A buta szív*, 1933) nem hagytak időt számára az elmélyült gondolatoknak, szinte termelnie kellett a feladatként kapott gyors, rövid kritikákat, tárcákat, riportokat, tudósításokat, emellett fordított és verset írt. Amint őt is érdekelte a klasszikus, nagy költők életének minden részlete, műhelyük, a művek mögötti lelki jelenségek, úgy ő maga is hivatásának érezte, hogy a költői, műfordítói műhelyét megnyissa az olvasók előtt, és az alkotás folyamatát vagy a lefordított művek háttérét, az idegen szerzőt közel hozza, „barátként” mutassa be. Tárcákban, esszéikben, előadásaiban igyekezett a legbonyolultabb tartalmakat is egyszerű, köznapi nyelven, láttató erejű mondatokban megfogalmazni, ezért lehetett a rádióban is népszerű, sikeres előadó.

Költői, esszéirői és szerkesztői munkája egymást kiegészítette, ezek folyamatosan hatottak egymásra. Mint kritikust – aki maga is költő – a legapróbb részletek, pontok, vesszők, szótagok is egyformán érdekelték, főként, ha azok nem a helyükön álltak. A jelentéktelennek tűnő, alig érzékelhető, mint maga nevezte: imponderábiláknak, a

³⁶³ KABDEBÓ Lóránt, *Illyés Gyula–Szabó Lőrinc: Kettős tükör*, *Életünk*, 1983/8., 734.

„lélekzetnyi serdüléseknek”³⁶⁴ életrajzi esszéiben kitüntetett szerepük volt a lélekrajz ábrázolásában.

Ember és mű közti kapcsolatot, az alkotó belső mozgatórugóit szerette volna megérteni. Ezért a családi háttérrel, iskolákkal, emberi kapcsolatokat is meghatározónak vélte. Igazi kultuszápolója volt Goethének, Georgénak, vagy Tóth Árpádnak és Babitsnak, ezért olvasta különleges érdeklődéssel a visszaemlékezéseket, vallomásokat (Augustinus, *Confessiones*; Verlaine, *Les prisons*), a nagy szerzők hétköznapijait, szavait megörökítő naplókat (Eckermann, *Gespräche mit Goethe*; Boswell *Life of Johnson*) vagy életrajzokat, és ezeket lelkesen ajánlotta barátainak is. Egy-egy alkotóról mindent tudni szeretett volna, kutatta az összefüggéseket, mint egy enciklopédista; műfordításai köré teljes múzeumot épített az életrajzon, alkotástörténeten át a jegyzetekig, a képmelléklettől a szerző hiteles kézjegyéig. A legfrissebb, az adott pillanatban véglegesnek tekinthető információt akart megszteni a szerzőről vagy a vele kapcsolatos kutatásokról.

Egy-egy életutat színesen, regényszerűen rajzolt meg (pl. *Omár Khájjám, a perzsa csillagász-költő, Villon élete, Paul Verlaine, Baudelaire élete, Francis Jammes*³⁶⁵); ha egy költői problémát (*Shakespeare szonettjei, Baudelaire élete*) tárt föl, akkor nem ismert fáradtságot, hogy a szakirodalmat, a művek keletkezéstörténetét, recepcióját, vagy a fordításváltozatokat tanulmányozza és a lehető legteljesebb, a szerző kikövetkeztethető szándékát tükröző kiadást beszerezze.

Hitt abban, hogy egy íróval, költővel kapcsolatban az utókor számára minden apró részletnek jelentősége lehet, s ezt a tézist önmagára is érvényesnek tartotta. Ezért írt, jegyzetelt vagy éppen diktált a versek mellett, egyben a saját testamentumán is dolgozott.

Értekezésem Szabó Lőrincet kevésbé ismert prózaírói oldaláról mutatja be, az esszéiben, publicisztikai írásaiban visszatérő és jellegzetes témákat járva körül verseire, levelezésére, verskommentárjaira, naplószerű feljegyzéseire támaszkodva. Vizsgálataim, úgy érzem igazolják, hogy teljes életművét, mint Pilinszky János fogalmazott „életműve gondosan megtervezett szerkezetét” átszövik ezek az általa több műfajban rögzített visszatérő motívumok. Együttes olvasatuk új, árnyaltabb értelmezését teszik lehetővé szépirodalomná formált emlékeinek.

³⁶⁴ Sz. L., *Komor András: Jane and Jonny: (Regény)*, PN, 1926. okt. 29. 10., *ITEK*, 203.

³⁶⁵ Sz. L., *Jammes*, *ITEK*, 819–827.

Appendix

**1. Szabó Lőrinc *Költő a verseiről* (1939) című rádióelőadáshoz készített
versjegyzéke³⁶⁶**

³⁶⁶ MTA KIKK, Ms 2278/69, I–III.

**2. Szabó Lőrinc *A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben* (1939)
című fogalmazványa³⁶⁷**

³⁶⁷ Szabó Lőrinc Alapítvány, jelzet nélkül, gépirat autográf javításokkal, 17 fólió.

Köszönetnyilvánítás

In memoriam

Beney Zsuzsa

Hárs Ernő

Réz Pál

Schelken Pálma

Sziliné B. Juhász Erzsébet

Szőke György

Vajda Miklós

Köszönetem Szabó Lőrinc hozzátartozóinak és a Szabó Lőrinc Alapítványnak

Gáborjáni Szabó Réka

ifj. Szabó Lőrincné Blazovits Éva

Ropolyi Lajos

Köszönöm szakmai segítségüket, támogatásukat

Dávidházi Péter

Horányi Károly

Kabdebó Lóránt

Kelevéz Ágnes

Salamon István

Tverdota György

Köszönetem a gyűjtemények munkatársainak, kollégáimnak

FSZEK Budapest Gyűjtemény

MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

MTVA Rádió Prózai Archívum

Országgyűlési Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Petőfi Irodalmi Múzeum

Rövidítésjegyzék

25 év = *Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette, KABDEBÓ Lóránt és LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000.

36 év, I. = *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944)*, I. kötet, sajtó alá r., bev., jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1989.

36 év, II. = *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957)*, II. kötet, sajtó alá r., bev., jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1993.

AE = Az Est

EPI = SZABÓ Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szöveggond., jegyz., utószó KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris Kiadó, 2003 (Osiris Klasszikusok).

ITEK = SZABÓ Lőrinc, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szerk., jegyz., utószó, KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris Könyvkiadó, 2013 (Osiris Klasszikusok).

[Kisnapló] = SZABÓ Lőrinc 1919 decemberétől 1920. május 29-ig vezetett füzete, kézirat: MTA KIKK, Ms 4676/34., kötetben: Sz. L., *Vallomások*, 34–73.

KTÚ = Képes Tábori Újság

Lázadó = KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918–1928*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.

MCs = Magyar Csillag

Mo = Magyarország

MTA KIKK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

[Napló] = SZABÓ Lőrinc 1945 áprilisától szeptemberig vezetett füzete *ÁPRILIS – Szabó Lőrinc jegyzetei* címmel, kézirat: MTA KIKK, Ms 2274/1–12., kötetben: Sz. L., *Vallomások*, 267–456.

NLC = SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, sajtó alá r., bev., jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

Nyug = Nyugat

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár

ÖB = SZABÓ Lőrinc, *Örök Barátaink: A költő kisebb lírai versfordításai, I–II.*, szöveggond., HORÁNYI Károly és KABDEBÓ Lóránt, előszó SZABÓ Lőrincné, utószó KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris Kiadó, 2002 (Osiris Klasszikusok).

Összegzés = KABDEBÓ Lóránt, *Az összegzés ideje: Szabó Lőrinc 1945–1957*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

ÖV = SZABÓ Lőrinc, *Összes versei*, sajtó alá r., KABDEBÓ Lóránt és LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., 2003, Osiris Kiadó (Osiris Klasszikusok), (a 2000-ben megjelent kötet javított kiadása).

Pan = Pandora

PIMK = Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára

PN = Pesti Napló

RSz = *Rádiótörténeti szöveggyűjtemény*, szerk. SALAMON István, Bp., Magyar Rádió Részvénytársaság, Oktatási Osztály, 1999.

Szabó–Bernáth = „A megélt költemény”: *Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával 1933–1957*, szerk., HORÁNYI Károly, Miskolc, ME BTK–MTAK, 2003 (Szabó Lőrinc Füzetek 4.)

SzLK, I. = *Szabó Lőrinc könyvtára: I. Magyar szerzők művei*, Forgács Anita adatbázisát kieg., jegyz., szerk., BUDA Attila, [Miskolc, ME BTK, Szabó Lőrinc-kutatóhely] 2002 (Szabó Lőrinc Füzetek 3.).

SzLK, II. = *Szabó Lőrinc könyvtára: II. Külföldi szerzők művei*. FORGÁCS Anita adatbázisát kieg., jegyz., szerk., BUDA Attila [Miskolc, ME BTK, Szabó Lőrinc-kutatóhely, 2003] (Szabó Lőrinc Füzetek 6.).

SzLKN = *Szabó Lőrinc környezetének naplói*, szerk., vál., sajtó alá r., utószó, TÓTH Mariann, Miskolc, ME BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely–MTA Könyvtára, 2007 (Szabó Lőrinc Füzetek 8.).

ÚI = Új Idők

Útkeresés = KABDEBÓ Lóránt, *Útkeresés és különbéke: Szabó Lőrinc 1929–1944*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

Vallomások = SZABÓ Lőrinc, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, szöveggond., jegyz., életrajz és utószó HORÁNYI Károly és KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris Kiadó, 2008 (Osiris Klasszikusok).

VV = SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, sajtó alá r., LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz., KISS Katalin, LENGYEL TÓTH Krisztina, utószó KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris Kiadó, 2001 (Osiris Klasszikusok).

Bibliográfia

Szabó Lőrinc-szövegkiadások

Érlelő diákévek: Napló, levelek, dokumentumok, versek Szabó Lőrinc pályakezdésének éveiből, emlékezések az 1915–1920-as évekről, összeáll., vál., sajtó alá r., bev. és jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, Népművelési Propaganda Iroda, 1979.

Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944), I. kötet, sajtó alá r., bev., jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1989.

Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957), II. kötet, sajtó alá r., bev., jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1993.

Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátí Erzsébet levelezése, sajtó alá r., jegyz., KABDEBÓ Lóránt és LENGYEL TÓTH Krisztina. Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000.

Az ígéret városa: Szabó Lőrinc Debrecen-élménye, szerk., bev., BÍRÓ Éva, utószó KABDEBÓ Lóránt, Debrecen, Debreceni Irodalmi Múzeum, 2000.

Irodalmi hangarchívum: Válogatás a Petőfi Irodalmi Múzeum hanganyagaiból, összeáll., HORVÁTH Zsuzsa, szakértők, KABDEBÓ Lóránt, KELEVÉZ Ágnes, MONTÁGH Imre, szerk., M. BODA Edit, Bp., Országos Oktatástechnikai Központ, 1985.

KARDOS László, *Közel és távol: Irodalmi tanulmányok* [a Függelékben SZABÓ Lőrinc hatvan levelével], Bp., Magvető Könyvkiadó, 1966 (Elvek és utak).

A könyv mestere: Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival, bev., ORTUTAY Gyula, a leveleket összegyűjtötte, jegyz., ELEK László, vál., szerk., SZÁNTÓ Tibor, [Bp., Gyoma], Magyar Helikon, 1969.

„*A megélt költemény*”: *Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával 1933–1957*, sajtó alá r., előszó, jegyz., HORÁNYI Károly, Miskolc, ME BTK–MTAK, 2003 (Szabó Lőrinc Füzetek 4.)

Ne panaszold a magányodat! Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával 1948–1957, sajtó alá r., előszó, jegyz., HORÁNYI Károly, Bp., Argumentum, 2002.

Örök Barátaink, SZABÓ Lőrinc kisebb műfordításai, Bp., Singer és Wolfner, [1941].

SZABÓ Lőrinc, *A költészet dicsérete: Válogatott cikkek, tanulmányok*, vál., szerk., bev., SIMON István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.

SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, sajtó alá r., bev., jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

SZABÓ Lőrinc, *Könyvek és emberek az életemben: Prózai írások*, Vál., szerk., szöv. gond., jegyz., STEINERT Ágota, Bp., Magvető Kiadó, 1984.

SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság: Összegyűjtött versek és versmagyarázatok, I-II.*, szerk., szöveggond., utószó és lábjegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1990.

SZABÓ Lőrinc, *Bírákhoz és barátokhoz: Napló és védőbeszéddek 1945-ből*, sajtó alá r., utószó, jegyz., KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető Kiadó, 1990.

SZABÓ Lőrinc, *Utazás Erdélyben: Cikkek, versek és levelek*, sajtó alá r., utószó, KABDEBÓ Lóránt, Salgótarján, Mikszáth Kiadó, 1992.

SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és fehér szarvas: Válogatott prózai írások*, szerk., BOGNÁR József, Bp., Magyar Fórum Kiadó, 1994.

SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, sajtó alá r., LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz., KISS Katalin, LENGYEL TÓTH Krisztina, utószó KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris Kiadó, 2001, (Osiris Klasszikusok).

SZABÓ Lőrinc, *Örök Barátaink: A költő kisebb lírai versfordításai, I-II.*, szöveggond., HORÁNYI Károly és KABDEBÓ Lóránt, előszó SZABÓ Lórinéné, utószó KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris Kiadó, 2002 (Osiris Klasszikusok).

SZABÓ Lőrinc, *Összes versei*, sajtó alá r., KABDEBÓ Lóránt és LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., 2003, Osiris Kiadó (Osiris Klasszikusok), a 2000-ben megjelent kötet javított kiadása.

SZABÓ Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szöveggond., jegyz., utószó, KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris Kiadó, 2003 (Osiris Klasszikusok).

SZABÓ Lőrinc, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, szöveggond., jegyz., életrajz és utószó HORÁNYI Károly és KABDEBÓ Lóránt, Bp., Osiris Kiadó, 2008, (Osiris Klasszikusok).

SZABÓ Lőrinc, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szerk., jegyz., utószó, KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris Kiadó, 2013 (Osiris Klasszikusok).

Szabó Lőrinc a verseit mondja, közrem. ILLYÉS Gyula, szerk., SUMONYI Zoltán, (LP, hangmez a Magyar Rádió felvételei), Bp., Hungaroton–Magyar Rádió, 1985.

SZABÓ Lőrinc: Vers és valóság, a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja, 2011–2017, projektvezető KABDEBÓ Lóránt, szerk. HORÁNYI Károly, [HTTP://KRK.SZABOLORINC.HU/](http://krk.szabolorinc.hu/)

TÓBIÁS Áron, *Szabó Lőrinc hangszalagon*, Új Írás, 1964/ 9., 1096–1101.

TÓBIÁS Áron, *Megmentett hangszalagok: A megálmódott Magyarország – beszélgetések, emlékezések*, Bp., Kortárs Könyvkiadó, 2015, (Kortárs-beszélgetés).

Kortárs emlékezések, naplók, levelek

ALBERT Zsuzsa, *Legenda Szabó Lőrincről: DOMOKOS Mátyás, GARAINÉ VARGA Irén, HÁRS Ernő, KERESZTURY Dezső, LAKATOS István, THOMAS Mariann, TORNAI József, SÁNDOR Judit és ifj. SZABÓ Lőrinc emlékezései*, Látó, 1995/9. 87–96.

Angyal Endre, *Emlékezés a Vajda János Társaságra*, It., 1971/3., 961–966.

ASCHER Oszkár, *Minden versek titkai: Életrajzi regény*, Bp., Szépirodalmi, 1964, 194–196.

BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”: *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Szerk., vál., szöveggond., jegyz., TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauer Westermann Kiadó, 1997.

DOBROVOLSZKY Gyula–KABDEBÓ L.-interjú, 1985. április 13., hangfelv., PIM Médiatár K00353–354.

DÓCZI Antal–TVERDOTA György-interjú, Tahitótfalu, 1973. jún. 21., hangfelv., PIM Médiatár, OR635/1.

DOMOKOS Mátyás, *Szabó Lőrinc könyvtárszobája* = HATVANY Lajos–GINK Károly, *Beszélő házak és tájak*, Officina Nova, Bp., 1989, 734–746.

FALUHELYI Magdolna (Szerafina Nővér)–KABDEBÓ L., 1978. okt. 10., hangfelv., PIM Médiatár, OR0814.

FODOR József, *Emberek és állomások*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.

FODOR József, *Felkavart világ*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.

Homlokodtól fölfelé: In memoriam Szabó Lőrinc, szerk., DOMOKOS Mátyás, Bp., Nap Kiadó, 2000 (In memoriam-sorozat).

ILLYÉS Gyula, *Szabó Lőrinc testközelből: Személyes emlékek*, Új Írás, 1964/9. 1091–1095. = I. Gy., *Róla magáról = Iránytűvel, II.*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975, 228–240.

ILLYÉS Gyula–KABDEBÓ L.-interjú, 1979. dec. 3., hangfelv., PIM Médiatár, OR0786/2.

ILLYÉS GYULA Bp., *Naplójegyzetek 1946–1961*, Vál., szerk., sajtó alá r., ILLYÉS Gyuláné, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

KÁLNOKY László–KABDEBÓ L.-interjú, 1982. máj. 25., hangfelv., PIM Médiatár, OR1093.

KARDOS László–KABDEBÓ L.-interjú, 1979. nov., hangfelv., PIM Médiatár, OR0854.

Kedves Bajor Gizi! Levelek Bajor Gizihez, vál., összekötő szöveg, STAUD Géza, bev., GÁBOR Miklós, Bp., Gondolat, 1967 (Auróra, XXXIV.).

KEMÉNY Simon, *Napló 1942–1944*, Vál. szerk., jegyz., PAPP Anna, KOVÁCS Béla, utószó KOVÁCS Béla, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987, (Tények és tanúk).

KODOLÁNYI János, *Tücsökzene Szabó Lőrincről* = K. J., *Visszapillantó tükör*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1968, 467–503.

9. 923–929.

KOMLÓS Aladár–KABDEBÓ L., 1975., hangfelv., PIM Médiatár, OR0605.

KOZMA Miklósné–KABDEBÓ L. és KOVÁCS Gábor, 1977. márc. 8. hangfelv., PIM Médiatár, OR0725.

LAKATOS István, *Szabó Lőrinc 1943 nyarán* = L. I. *Ugyan miféle kutya ez?: Fejezetek egy önéletrajzból*, Békéscsaba, Megyei Könyvtár, 1984 (Bibliofil-sorozat), osz. n.

LIPTÁK Gábor–KABDEBÓ L.-interjú, 1973. júl. 23., hangfelv., PIM Médiatár, OR0602.

LIPTÁK Gábor, *Szabó Lőrinc* = L. G., *Nyitott kapu*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982, 322–341.

MIKESNÉ HAVAS Irma és SZABÓ LŐRINCNÉ MIKES Klára–MERVA Mária és MACHT Ilona-interjú, 1978. máj. 12., hangfelv., PIM Médiatár, OR0792.

Németh László élete levelekben: 1914–1948, szerk., sajtó alá r., NÉMETH Ágnes, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1993.

PÜSKI Sándor–TÓBIÁS Áron-interjú, 1973. szept. 3., hangfelv., PIM Médiatár, OR0636.

RADNÓTI MIKLÓS, *Ikrek hava–Napló*, szerk., FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2003, (Osiris Klasszikusok).

RADNÓTI MIKLÓS, *Napló*, sajtó alá r., RADNÓTI Miklósné, utószó és jegyz. MELCZER Tibor, szöveg gond., M. T. és SZÉKELY SZ. Magdolna, Bp. Magvető Könyvkiadó, 1989.

RÓNAI Mihály András, *Szabó Lőrinc: A sátán műremeke* (1973) = R. M. A., *Magyar toll*, Bp., Glória Kiadó, 2003, 305–328.

G. SZABÓ Lőrinc–KABDEBÓ L.-interjú, 1982. okt. 22., hangfelv., PIM Médiatár, OR0888/1.

G. SZABÓ Lőrinc, *Az utolsó háromszázöt perc...: A fiú gondolatai az Apa mellett*, utószó KABDEBÓ Lóránt, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.

Szabó Lőrinc környezetének naplói, szerk., vál., sajtó alá r., utószó, TÓTH Mariann, Miskolc, ME BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely–MTA Könyvtára, 2007 (Szabó Lőrinc Füzetek 8.).

SZÍJ Rezső, *Szabó Lőrinc és Kner Imre kapcsolatához*, Alföld, 1966/5., 60–67.

Rádiós emlékek–olvasmányélmények, összeáll., szerk., TERTINSZKY Edit, Bp., Hét Krajcár Kiadó, 2012.

TORNAI József–KABDEBÓ L.-interjú, 1986. jan. 3., hangfelv., PIM Médiatár, OR1295/B.

VALACHI Anna, *Kilényi Irma levelesládájából [I.]*, Holmi, 2013/ 9. 1108-

ZÁDOR Anna–PERGEL Ferenc-interjú, 1977. október 25., hangfelv., PIM Médiatár, OR0757.

Szakirodalom

BARÁNSZKY-JÓB László, *A zsinórpaddás: Szabó Lőrinc Könyvek és emberek között*. Új Írás, 1985/8. 114–117. [Kötetben: B. L., *A művészi érték világa*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987, 269–277.]

DERSI Tamás, *A rejtélyes doktor: Mikes Lajos és Az Est-lapok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

DOMOKOS Mátyás – LATOR László, *Szabó Lőrinc: A földvári mólón* = D. M. – L. L., *Versekről költőkkel*, Bp., 1982., 128–140.

DOMOKOS Mátyás, *Szabó Lőrinc, Illyés Gyula és Nagy László versmondásáról: Válaszok Bán Magdának*, It, 1986/18, 237–242.

Az étheren át: Írók a Magyar Rádió műhelyében, szerk., interjúk, SALAMON István, Bp., Magyar Rádió, 2002.

FERENCZI László, *Szabó Lőrinc, a kritikus = Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk., KABDEBÓ Lóránt és MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, [1997] (Újraolvasó).

HALASI Zoltán, „Aki utánam néz”: *Szabó Lőrinc versfordításai, publicisztikája*, Magyar Narancs, 2003. júl. 31.

HORÁNYI Károly, *Johannes és Lorenzo = H. K., Eredet és jelkép: Kodolányi János és kortársai*, Bp., Argumentum, 2004, 95–198.

HORÁNYI Károly, *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front* (első közlemény), ItK, 2009/3, 273–336.

HORÁNYI Károly, *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front* (második közlemény), ItK, 2009/4, 395–471.

HORÁNYI Károly, *Vád és emlékezet: lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében*, Kortárs, 2010/1., 1–26.

HORÁNYI Károly, „*Mindenség is egy Költő Agya*”: *Két könyv a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének műhelyéből*, Műút, 2015/54. 51–56. és a neten: <http://www.muut.hu/?p=16847> (2016. január 10.) (Szabó Lőrinc, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szerk. Kemény Aranka (2013) és Kabdebó Lóránt, „*Nyílik a lélek*”: *Kettős látás a 20. századi lírában: Szabó Lőrinc „rejtekkútja”* című kötetekről (2015)

Írott és olvasott identitás: Az önéletrajzi műfajok kontextusai, szerk., MEKIS D. János és Z. VARGA Zoltán, Bp., L’Harmattan–PTE, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008 (Szöveg és emlékezet).

KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc, a Nyugat kritikusa (1920–1922) = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1968/6., 659–671.

KABDEBÓ Lóránt, *Egy ars poetica mai tanulságai: Gondolatok Szabó Lőrinc műhelytanulmányairól* = Kortárs, 1968/10., 1633–1638.

KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918–1928*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.

KABDEBÓ Lóránt, *Útkeresés és különbség: Szabó Lőrinc 1929–1944*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

KABDEBÓ Lóránt, *Az összegzés ideje: Szabó Lőrinc 1945–1957*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

KABDEBÓ Lóránt, „*Vonzások és választások*”: *Babits és barátságai*, *Életünk*, 1985/5. 394–400.

KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Bp., Osiris Kiadó, 2001

KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc „pere”*, Bp., Argumentum Kiadó, 2006.

KABDEBÓ LÓRÁNT, *A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: A Pandora*, 505–545., ItK, 2011/5.

KABDEBÓ LÓRÁNT, *Mesék a költőről: Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Bp., Ráció Kiadó, 2011.

KABDEBÓ LÓRÁNT, „Nyílik a lélek”: *Kettős látás a huszadik századi lírában: Szabó Lőrinc „rejtektútja”*, Bp., Ráció Kiadó, 2015.

KABDEBÓ LÓRÁNT, „egy Költő Agya”: *21. századi kísérlet a 20. századi líra olvasására*, ItK, 2017/5, 631–658.

KELEVÉZ ÁGNES, *A keletkező szöveg esztétikája: Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Bp., Argumentum, 1998.

KORMOS MÁRIA, *A Tücsökzene prózában*, Műhely, 1986. 6. 73–75.

KOVÁCS KÁLMÁN, *Szabó Lőrinc: A költészet dicsérete*, Kritika, 1968/ 8, 48–53.

KŐHÁTI ZSOLT, *A Vajda János Társaság értékeléséhez*, Itört., 1970/2., 962–984.

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, *Tükörszínhátéka agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Ráció, 2010.

LÉGRÁDY ESZTER, *A Magyar Rádió 1925–1935 között: A műsor és a hallgatók a Rádió első tíz évében*, 2011, az I. Tóth Zoltán Kör honlapján (hozzáférés, 2018. máj. 10.): <http://itoth.yolasite.com/resources/Dolgozatok/L%C3%A9gr%C3%A1dy%20Eszter%20-%20A%20Magyar%20R%C3%A1di%C3%B3%201925-1935.pdf>

LENGYEL BALÁZS, *Kettős arckép: Szabó Lőrinc Babitsról a Tücsökzenében*, Híd, 1966., 923–929.

MARGÓCSY ISTVÁN, *A magyar irodalom kultikus megközelítései: Kommentár és florilegium*, ItK, 1990/3., 288–312.

MARGÓCSY ISTVÁN, *Szabó Lőrinc: Vers és valóság, (Margináliák)*, 2000, 1993/12. 59–63.

PAKU IMRE, *Szabó Lőrinc: A költészet dicsérete*, Palócföld, 1968/ 2. 66–68.

PLÄTZ RUDOLF, *Tizennyolc év a magyar közművelődés szolgálatában: Ügyvezető elnöki jelentés a Vajda János Társaság tizennyolc éves munkásságáról*, Bp., Vajda János Társaság, 1943.

POMOGÁTS BÉLA, *Szabó Lőrinc: Napló, levelek, cikkek, Forrás*, 1975/12. 87–88.

RÁBA GYÖRGY, *Szabó Lőrinc*, Bp., Akadémiai, 1972 (Kortársaink).

Rádiótörténeti szöveggyűjtemény, szerk., SALAMON ISTVÁN, Bp., Magyar Rádió Részvénytársaság, Oktatási Osztály, 1999.

RÓNAY GYÖRGY, *Az olvasó naplója*, Vigilia, 1968/6. 417–419., = R. Gy., *Olvasás közben*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1971, 60–65.

RÓZSA Mária, *Az Ungarn kultúraközvetítő szerepe 1940–1944 = Tömegek és ünnepek: A nyilvánosság rítusai a közép-európai modernségben*, szerk. CSÚRI Károly–OROSZ Magdolna–SZENDI Zoltán, Bp., Gondolat Kiadó, 2009. 266–274.

SALAMON István, *Tollal és mikrofonnal: Irodalom a Magyar Rádióban 1925–1944*, Bp., Fekete Sas Kiadó, 2003.

SALAMON István, „A mikrofon nem katedra...”: Cs. Szabó László a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetője (1935–1944), *Forrás*, 2005/11., 13–16.

SÁRKÖZI Mátyás, *Cs. Szabó László életműve*, Bp., Kortárs, 2014 (Kortárs Tanulmány).

SCHELKEN Pálma, *Szabó Lőrinc gyorsírásos hagyatéka az MTA Könyvtárának Kézirattárában*, *ItK*, 1990/1., 121–126.

STANDEISKY Éva, *Erkölcök 1945-ben*, *Mozgó Világ*, 2006/2. 15–31.,
(online, <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00072/04standeisky.htm>)

STEINERT ÁGOTA, *Küzdelem a harmóniáért: Szabó Lőrinc költői világa*, Bp., ELTE, é. n. (Bölcsészdoktori Értekezések).

SZILÁGYI Ferenc, „a mai nyelvben a mai idők szavát...”: *Gondolatok Szabó Lőrinc írói stílusáról*, *Magyar Nyelvőr*, 1980/4., 420–437.

TASI József, *Szabó Lőrinc és Juhász Gyula: Adalékok egy barátság történetéhez*, *ItK*, 1983/6., 652–659. = T. J., *Szilánkok: Válogatott cikkek, tanulmányok*, szerk., előszó, LENGYEL András, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2002, 54–63.

TÓBIÁS Áron, *Fellegvár: A Magyar Rádió regénye: Emberek–Történetek–Dokumentumok, 1925–1945*, Bp., Magyar Rádió Közalapítvány, [2003].

VARGA József, *Szabó Lőrinc prózája*, *Kortárs*, 1968/3., 477–481., = V. J., *Adytól máig*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 228–236.

Segédletek

Az Est-lapok 1920–1939: Repertórium (1920–1924), összeáll., PESTI Ernő, előszó, VÁSÁRHELYI Miklós, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), 1982., https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Pimbf_G_Est_01/

Az Est-lapok 1920–1939: Repertórium (1925–1927), összeáll., PESTI Ernő, Bp., PIM, 1984., https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Pimbf_G_Est_02/

Az Est-lapok 1920–1939: Repertórium (1928–1930), összeáll., PESTI Ernő, Bp., PIM, 1985., https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Pimbf_G_Est_03/

Az *Est-lapok 1920–1939: Repertórium (1931–1933)*, összeáll., PESTI Ernő, Bp., PIM, 1986., https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Pimbf_G_Est_04/

Az *Est-lapok 1920–1939: Repertórium (1934–1936)*, összeáll., PESTI Ernő, Bp., PIM, 1988., https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Pimbf_G_Est_05/

Az *Est-lapok 1920–1939: Repertórium (1937–1939)*, összeáll., PESTI Ernő, Bp., PIM, 1988., https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Pimbf_G_Est_06/

F. CSANAK Dóra, *Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka (Ms 4650–Ms 4705)*, Bp. MTAK, 1973 (MTAK Katalógusok 6.), [HTTP://KRK.SZABOLORINC.HU/](http://KRK.SZABOLORINC.HU/)

A *Digitális Irodalmi Akadémia Szabó Lőrinc-oldala*, [HTTPS://PIM.HU/HU/DIA/DIA-TAGJAI/SZABO-LORINC](https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/szabo-lorinc) szakértő, KABDEBÓ Lóránt, vezető szerkesztő, RADICS Péter.

HORÁNYI Károly, *Szabó Lőrinc hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2006, 2011*, csak az interneten: [HTTP://KRK.SZABOLORINC.HU/](http://KRK.SZABOLORINC.HU/)

KÖRMENDY Kinga, *Szabó Lőrinc kéziratos hagyatéka II. (Ms 2270–Ms 2287)*, Bp., MTAKK, 2007 (MTAK Katalógusok 23.), interneten: [HTTP://KRK.SZABOLORINC.HU/](http://KRK.SZABOLORINC.HU/)

A *Nyugat (1908–1941) folyóirat elektronikus verziója*, dig., Arcanum Adatbázis Kft., [HTTP //EPA.OSZK.HU/00000/00022/NYUGAT.HTM](http://EPA.OSZK.HU/00000/00022/NYUGAT.HTM)

SOTKÓ Józsefné, *Szabó Lőrinc: A költő műveinek, műfordításainak, prózai írásainak válogatott bibliográfiája*, bev., SÖTÉR István, Miskolc–Bp. 1966.

Szabó Lőrinc könyvtára: I. Magyar szerzők művei, Forgács Anita adatbázisát kieg., jegyz., szerk. és bev., BUDA Attila, [Miskolc, ME BTK, Szabó Lőrinc-kutatóhely] 2002 (Szabó Lőrinc Füzetek 3.).

Szabó Lőrinc könyvtára: II. Külföldi szerzők művei. FORGÁCS Anita adatbázisát kieg., jegyz., szerk. és a bev., BUDA Attila [Miskolc, ME BTK, Szabó Lőrinc-kutatóhely, 2003] (Szabó Lőrinc Füzetek 6.).

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő Szabó Lőrinc Kutatóhely weblapja, irányító KABDEBÓ Lóránt, munkatárs HORÁNYI Károly, [HTTP://WWW.SZABOLORINC.HU/](http://WWW.SZABOLORINC.HU/)

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

Szövegkiadás

A stílus és szellem főirányai az újabb magyar költészetben: *Szabó Lőrinc első berlini előadásának magyar nyelvű kézírata = Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica: Ünnepi tanulmányok Kabdebó Lóránt 80. születésnapja alkalmából*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2016, 203–221.

SZABÓ Lőrinc, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, szerk., jegyz., utószó, Bp., Osiris Kiadó, 2013 (Osiris Klasszikusok).

SZABÓ Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szöveggond., jegyz., utószó, Bp., Osiris Kiadó, 2003 (Osiris Klasszikusok).

Tanulmány, esszé

A tökéletes mű, Az átírás, az újraírás példái Szabó Lőrinc prózai életművében, Irodalmi Szemle, 2018/1., 48–59.

A hallható irodalom: Keletkezéstörténetek = Neograd 2017–A Dornay Béla Múzeum Évkönyve XV.: Tanulmányok a 70 éves Praznovszky Mihály tiszteletére, szerk., BALOGH Zoltán, Salgótarján, Dornay Béla Múzeum, 2017, 245–253.

„szeliden zsong a Balaton, a part”: *Pillanatképek Szabó Lőrincről*, Irodalmi Magazin, Balaton, 2015/1., 89–92.

Maga az élet: Szabó Lőrinc és Kassák Lajos kapcsolatához = Egy közép-európai értelmiségi napjainkban: Tverdota György 65. születésnapjára, szerk., ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, GINTLI Tibor, VERES András, szöv. gond. SÁRKÖZI Éva, Bp., ELTE BTK, 2012, 291–297.

Konferenciákon elhangzott előadás

A tökéletes mű: Az átírás, az újraírás példái Szabó Lőrinc prózai munkáiban = „Örök véget és örök kezdetet”: Szabó Lőrinc 60, a Petőfi Irodalmi Múzeum és az ELTE BTK Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszéke szervezésében, Budapest, 2017. október 5–6.

Szabó Lőrinc prózai munkáinak szövegproblémái = Filológiai és textológiai kérdések a 20. századi klasszikusok szövegkiadásában, a ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszéke, a ME Itud. Doktori Iskolája, az MTA I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága, az MTA Miskolci Területi Bizottságának Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága szervezésében, Miskolc, 2012. április 24–25.

Szabó Lőrinc tudósításai elé = Doktoranduszok Fóruma, BTK Szekció, Miskolci Egyetem, 2000

Az újságíró Szabó Lőrinc = Doktoranduszok Fóruma, BTK Szekció, Miskolci Egyetem, 1999

Egyéb előadás

A hűség és hűtlenség problematikája Szabó Lőrinc műveiben, rendhagyó etikaóra 11. évfolyamos diákok számára, Friedrich Schiller Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium, Pilisvörösvár, 2015. április 28.

Rezümé

Dolgozatom tárgya, Szabó Lőrinc prózai életműve az elmúlt esztendőök szövegkiadásainak köszönhetően mára csaknem teljes körűen hozzáférhetővé vált. E szövegkorpusz példáit vizsgálom versei, levelezése és feljegyzései bevonásával.

A gyermek- és ifjúkori emlékek föllevenítése, rögzítése, az öndokumentálás, az életregény megírásának gondolatával társul. Már 1927-ben született tárcanovelláiban megjelennek a későbbi „lírai életregény” a *Tücsökzene* egyes elemei. Az ötletek, verskezdemények, újságírói riportok, tárcák lejegyzésében gyorsírástudását kamatoztatta. A benyomások, szavak hiteles megőrzése és a pontos tükrözés szándéka alkotói munkáját alapvetően meghatározta.

Ennek a hiteles rögzítésnek volt gyakorlati eszköze gyorsírástudása, amellyel versötletei, élményei, de a napilapok számára készített riportok, tudósítások lejegyzésében is nagy segítségére volt.

Szabó Lőrinc 1921 és 1944 között megjelent publicisztikáját, elemző prózáját és nyilvános szerepléseit tekintve a legtermékenyebb esztendőket élte. Dolgozatomban sorra veszem jellegzetes műfajait, témáit és fórumait. A szépirodalom és a publicisztika határán mozgó tárcanovelláiban és esszéiben gyakran megfigyelhető az elbeszélő forma drámai és a líra jegyekkel való ötvözése, szeret a monológ helyett dialógusokban megszólalni. Ez a dialogicitás is kapcsolódik a nyilvánosság fórumaihoz, a közönséggel való minél közvetlenebb kontaktus megteremtéséhez.

A különféle társaságok, irodalmi rendezvények, szabadegyetem mellett Szabó Lőrinc a rádióknak is visszatérő előadó volt 1934-től, első megjelenésétől 1944 végéig, míg élete utolsó esztendeire újra visszanyerhette a nyilvánosságot. Tematikus versműsorai, kötött idejéhez pontosan kimért miniesszéi a népművelés szórakoztató műfajává váltak.

2013-ban, az *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák* c. kötet megjelenése idején még csak tudtuk, hogy létezik Szabó Lőrinc első berlini előadásának magyar nyelvű kézírata. 2014-ben került elő az a kéziratcsomag, amelynek részeként közel húsz esztendő után ez a kézirat is napvilágra került. Itt közlöm a korábbi publikálásához (1994) képest javított szövegét és kéziratmásolatát, amelyből a német nyelven 1941-ben megjelent tanulmánya eredeztethető. A változatok egybevetése ezt követően megnyithatja az utat a további filológiai és irodalomtörténeti vizsgálatok előtt.

A verseiből ismert átírás, újraírás gyakorlata prózai munkáiban is kimutatható. Szövegváltozatok, ismétlődő motívumok, témák egész művészetét behálózzák. Ennek ösztönző okait és az átírás típusait veszem sorra dolgozatom befejező részében.

Értekezésem Szabó Lőrincet kevésbé ismert, ám sokrétű prózaírói oldaláról mutatja be. A költői, műfordítói, újságírói, esszéista és szerkesztői tevékenységet ötvöző alkotó műhelye tárul fel előttünk, s ezek egymást megtermékenyítő kölcsönhatására derül fény. A költő és a kritikus, a szerkesztő, a műfordító, az előadó, az utazó vagy az emlékező szemléletmódja, gyakorlati tapasztalatai egymást termékenyítő hatásaként írói értékrendszere változásainak megértéséhez kerülhetünk közelebb.

Summary

The topic of my thesis, the prose oeuvre of Lőrinc Szabó thanks to the publications of the past years became utterly available. I study these texts with taking his poems, letters and notes into consideration.

Invoking memories of his childhood and youth is associated with self documentary and with the thought of writing a novel of his life. In his short stories written in 1927 appear the elements of the subsequent "lyric novel of his life" entitled *Tücsökzene*. Lőrinc Szabó uses his knowledge of stenography to write down his ideas, reports poems and short stories. Preserving his impressions and the will of prompt reflection determines his work as an author.

His knowledge of stenography was the means of putting down his poem ideas, impressions and reports to daily papers.

Considering his prose and his public showings between 1921 and 1944, Lőrinc Szabó lived his most productive years. I study his typical genres themes and forums. In his short stories written for daily papers, which are on the verge of literature and newspaper articles, and also in his essays the form of shorts stories is compounded with dramatic and lyric elements. The author prefers dialogues to monologues. These dialogues are connected to the forums of publicity and thus make a more straightaway contact with his audience.

Besides literary programs, societies, and besides free universities Lőrinc Szabó was a presenter in the radio as well from 1934 to the end of 1944 and also in his last year. His thematic programs of poems along with his mini essays became a popular entertaining genre.

In 2013 when the book entitled *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák* was published we only knew that the manuscript of the first presentment of Lőrinc Szabó in Berlin exists, in 2014 among with other manuscripts this one turned up. I publish the emended text (it was already published in 1994). I also publish the copy of the manuscript, of which the study of Lőrinc Szabó published in 1941 can be originated. Collating the versions can be a basis for philological studies and for studies for literary historians.

The features of rewriting in his poems appear in his prose also. Text versions, recurring motifs and themes net his oeuvre. I study the cause of these along with the types of rewriting in the last chapter of my thesis.

I show Lőrinc Szabó in my thesis from the point of view of prose writer. I hope to show how the different genres and literary activities influence each other in his oeuvre. The view, the experiences of the poet, the critic, the editor, the presenter, the translator and the traveller build upon each other and help to comprehend how the system of values of Lőrinc Szabó as a writer has changed.